

ЮЛІЙ ВЕРН

ЧОРНА ІНДІЯ

На українську мову переклав:
МИРОСЛАВ КАПІЙ.

ЛВВІВ
НАКЛАДНЯ МИХАЙЛА ТАРАНЬКА.
1930.

I.

Суперечні листи.

Пан Джемс Р. Стар, інженер.

30. Канонгат. Едінбург.

„Якщо д. Дж. Старови захочеться приїхати завтра до Аберфайль, на копальню Дошар, шахта Ярова, почує він цікаву для нього новину. Гаррі Форд, син бувшого наставника Сімона Форда, буде цілий день дожидати д. Джемса Стара на залізничному двірці в Каллендер.

„Проситься отце письмо задержати в тайні“.

Оттаке то письмо одержав Джемс Стар ранком, дня 3 грудня 18... р. із поштовою stampілею Аберфайль в графстві Стірлінг¹⁾, в Шкотії. Інженіра огорнула цікавість. Йому не прийшло навіть на думку, що оце письмо могло би бути містифікацією. Він давно знав Сімона Форда, одного із старших наставників в копальнях Аберфайля, де він — Джемс Стар — двацять років підряд був директором, чи там „viewer“-ом, як це кажуть в англійських копальнях.

Джемс Стар був дужою людиною, подобаючою — зі своїми п'ятдесяти роками від роду — на сорок-літнього мушину. Він був видним представником одного із давних родів Едінбурга²⁾. Його

¹⁾ Королівство Великої Британії поділене на провінції, звані графствами.

²⁾ Едінбург — столиця Шкотії.

діяльність приносила честь шановному товариству інженірів, які заєдно добувають підземні скарби зєдиненого королівства, в Кардіфі, Ньюкестлі та в південних графствах Шкотії. Та загальну увагу звернув він на себе головню в копальнях Аберфайля, що знаходяться в частині графства Стірлінг та межують з копальнями Альоа. Тут проминуло майже ціле його життя. Крім цього був ще Джемс Стар членом товариства „Дослідників Старовини Шкотії“ і навіть вибрано його головою цього товариства. Рівнож був він одним із діяльніших членів „Royal Institution“¹⁾ і в єдинбурських „Записках“ часто друкувалися розвідки підписані його іменем. Із всего того видно, що був він одним із оттих учених практиків, яким Англія завдячує свій розцвіт. Займав він видне становище в стародавній столиці Шкотії, яка, ізза своїх внішних та внутрішних прикмет, вповні заслугувала на назву „Північних Атен“.

Відома річ, як влучно англійці назвали цю частину свого краю, де знаходяться їхні копальні вугля. — Назвали: „Чорною Індією“ і отта саме Індія може навіть більше причинилася до розвитку незвичайного багатства зєдиненого королівства, чим справжня Східна Індія в Азії. Дійсно, тут ціле населення гірників день і ніч працює, видираючи з нутра британської землі дорогоцінне паливо, цю головну основу всякого промислу.

В тому часі речинець, визначений спеціалістами, в якому вичерпаються поклади вугля, був ще дуже далекий і не треба було лякатися, що в недалекій будуччині його нестане. Тоді ще ждали на гірничі руки поклади Старого й Нового світу.

¹⁾ Королівський Інститут.

Всіляким фабрикам, льокомотивам та льокомобілям не грозила ще небезпека остати без потрібного

палива. Однак в останніх роках так зросло його запотребування, що деякі копальні вичерпані були

до останнього кусника вугля. Мовчки стояли вони тепер зі своїми порожніми хідниками й шахтами, що широко й далеко простягалися в підземеллю.

Саме в такому положенні находилися копальні в Аберфайлю.

Десять років тому назад останні тачки вивезли послідню тонну¹⁾ вугля із цієї копальні. Увесь підземний матеріал²⁾ як: великанські підойми, вагони й п'латформи підземних поїздів, коші до витягання вугля із шахт, рури для проводжування свіжого воздуха, одним словом усе — потрібне до підземних робіт — було витягнене із шахт й покинене на землі. Покинута копальня подобала на великанського мастодонта, в якого забрано всі потрібні до життя частини тіла, полишаючи тільки сухий кістяк.

Із того всього полишилися тільки дерев'яні драбини, що вели в глибину копальні через шахту Ярова, одиноку, що давала доступ до низших галерій копальні Дошара, від часу закинення робіт.

Зверха будинки для надземельних робіт вказують місця, де викопана шахта Дошар — тепер покинена, як і інші, що творять разом копальні вугля в Аберфайлю.

Була це сумна днина, коли шахтарі останній раз вийшли з копальні, де прожили стільки літ.

Інженер Джемс Стар зібрав тисячі робітників, що творили працювате населення копалень. Шахтарі, копачі, перевозчики добутого вугля тачками, жінки, старці й діти, надземні і підземні робітники, всі зібралися на великій площі шахти Дошар, колись заваленій вуглем.

¹⁾ Тонна = 1000 кг. (пр. перекл.)

²⁾ Копальняні роботи діляться на підземні й на поверхні землі; перші ведуться в глибині землі, другі на верха (пр. перекл.)

Отті робітники, які незабаром розійдуться по широкому світі, шукаючи кусника хліба, стільки літ, з покоління в покоління працюючи в копальнях Аберфайлю, прийшли розпрацтатися зі своїм директором. Компанія¹⁾ розділила поміж них, яко нагороди, чистий дохід з копальні за біжучий рік. Правда, не багато його було, бо доходи ледви що перевищали видатки на вдержання виснаженої із вугля копальні, то всеж таки влекшувало їм прожиток, заки знайдуть заробіток у сусідних копальнях чи фабриках та фармах графства.

Джемс Стар стояв під шопою, в якій довгі часи працювали великанські парові машини.

Сімон Форд, наставник²⁾ шахти Дошар, людина пятьдесятьпяти літ й ще кількох наставників окурили його.

Джемс Стар зняв капелюх. Шахтарі з відкритими головами стояли мовчки. В оттій німій, працувальній сцені було щось величного й зворушаючого.

— Дорогі мої — заговорив інженер — нам треба розійтися. Копальні Аберфейль, що стільки років зєднювали нас до спільної праці, використані цілковито. Всі наші труди й глядання показались даремними; останній кусник вугля видобутий вже з шахти Дошар.

На потвердження своїх слів, Джемс Стар, показав робітникам кусник вугля, полишений на тачках.

— Оттой кусник вугля — дорогі мої — говорив дальше Джемс Стар — це мовби остання капля

¹⁾ В Англії та Америці компанією зоветься товариство, що веде якесь підприємство. (пр. перекл.)

²⁾ наставник = *bos*, або „бас“ — як називають їх наші емігранти по американських копальнях та фабриках. (пр. перекл.)

крови з нашої копальні! Ми заховаємо його на пам'ятку, як зберігається перший кусник вугля, добытий з копалень Аберфайлю стопятьдесять років тому назад. За оттой час багато поколінь робітників змінилося в наших копальнях. Тепер всьому кінець! Мої останні слова до вас — це прашання! Годували вас отті копальні, що танули в ваших руках. Важка була робота та не без користи для вас. Наша велика родина — бо всі ми творили разом родину — розкотиться по світі й важко подумати, щоб ще коли зійшлася разом. Так не забувайте, що ми довго жили разом й що гірняки Аберфайлю повинні помагати один другому. Ваші давні господарі рівнож не забудуть вам того. Коли люди працюють разом, не можуть бути собі чужими. Ми будемо слідкувати за вами і кудиб ви не звернулися, шукаючи чесної праці, всюди підуть за вами наші прихильні згадки про вас. Пращайте, дорогі мої, нехай Господь береже вас!

Сказавши це, Джемс Стар обняв найстаршого із шахтарів, в якого очах заблестіли сльози. Відтак наставники різних шахт підходили стиснути йому руку, а робітники махаючи шапками кричали: — Пращайте, пане Стар, начальнику й приятелю наш!

Отте прашання зробило на всіх велике вражіння. Всі сумовито розходилися з широкої площі. Джемс Стар остав сам один. Кроки шахтарів в останнє застукотіли по чорних доріжках і глибока тишина залягла гомінкі колись копанні Аберфайлю.

Тільки один чоловік остався біля Джемса Стара — наставник Сімон Форд.

Край нього стояв хлопчина п'ятнацяти років. Це був його син Гаррі, що кілька літ працював вже на шахті.

Джемс Стар і Сімон Форд знали й шанували один другого.

— Прощавайте, Сімоне! — сказав інженер.

— Прощавайте, пане Джемс — відповів наставник — чи кращеб сказати — до побачення!

— Розуміється, що до побачення! — відповів Джемс Стар. — Ви знаєте, що я все радий вас бачити й говорити з вами про наш старий Аберфайль!

— Знаю, пане Джемсе, знаю!

— Мій дім в Едінбурзі все отворений для вас!

— Едінбург далеко — похитав головою наставник — далеко від шахти Дошар!

— Далеко, Сімоне? Деж ви задумуєте тепер проживати?

— Тут, пане Джемс! Ми не кинемо копальні, кормительки нашої тому, що молоко в неї висохло. Ми полишимося вірними їй, — жінка, син і я!

— Так прощавайте, Сімоне, — відповів інженер, а голос в його чутно дрожав.

— Ні, пане Джемс — ще раз кажу вам: до побачення, а не прощайте! Я буду не — я, якщо Аберфайль ще вас не побачить!

Інженер не хотів розвівати мрій старого наставника. Він поцілував молодого Гаррі, що глядів на нього зворушеним поглядом, ще раз подав руку Сімонові і вийшов з копальні.

Це все сталося десять років тому назад. Та не вважаючи на бажання, висказане Сімоном побачитись ще з ним, Джемс Стар нічого не чув ніколи про старого наставника.

Нараз тепер по десятилітньому розстанню це письмо Сімона Форда, що закликує його приїхати не отягаючись на копальню Аберфайль!

Цікава для нього новина — що це може бути?

Копальня Дошар, шахта Ярова! Які спомини минулого наводили отті імена! Такий гарний був це час — час праці, боротьби — найкращі роки його діяльності.

Джемс Стар прочитував лист, вертів ним на всі боки, жаліючи, що Сімон Форд не додав ще кількох слів пояснення. Лихий був на нього за оту скупість мови. Невже старий начальник відкрив де-небудь які нові поклади? Ні, це неможливе!

Джемс Стар пригадував собі, як старанно переводив розшуки перед остаточним замкненням копальні. Він сам кермував роботами та нічого не найдено у вичерпаній землі. Розглядали навіть верстви землі під покладами піску, що лежить низче вугля та і там нічого не було. Джемс Стар покинув копальні з рішучою постановою, що там уже не було ні одного кусника вугля.

— Ні — повторював він — ні! Невже можна подумати, що Сімон Форд найшов те за чим я грядів даремно? А прецінь він знає, що тільки одно в світі може мене зацікавити... — І нараз отті запросини приїхати в копальню!

Джемс Стар все вертав до того загадочного листа.

З другої сторони знав він Сімона Форда, як досвідченого шахтаря, що знав добре своє ремесло. Не бачив він його від того часу, як покінчилися роботи в Аберфайлю. Він не знав навіть, що діялося з ним, чим він займався, де жив з жінкою і сином. Він знав тільки те, що понад назначену стрічу в шахті Ярова — Гаррі, син Сімона Форда, буде дожидати його завтра цілий день на двірці в Каллендері. Було ясно, що прийдеться оглянути копальню Дошар.

— Поїду, невідклично поїду! — рішав Джемс Стар, в якому розбудилася цікавість.

Річ у тім, що шановний інженер належав до числа тих людей, яких мозок знаходиться в стані невинного кипіння, як котел поставлений на сильний огонь. Часом отті кїтли розриваються, часом киплять тихо й супокійно. Того дня думки Джемса Стара ходором ходили!

Біля шостої години вечером, з почти приніс слуга ще один лист. Коверта була груба і почерк письма вказував на непривиклу до письма руку.

Джемс Стар розірвав коверту. В ній був кусник паперу, пожовклий від старости, видимо вирваний із якогось старого зшитка.

На ньому було виписане тільки одно речення:

— *„Інженер Джемс Стар може заспокоїтися — лист Сімона Форда тепер не має значіння“.*

І ніякого підпису.

II.

В дорозі.

Мов остовпілий стояв Джемс Стар по прочитанню другого листа, так суперечного з першим.

— Що це значить? — спитав він сам себе і знов взяв розірвану коверту.

На ній, як і на першону листі, була печатка почти в Аберфайль. Знак, що вийшов він з того самого місця в графстві Стірлінг. Що не писав його старий гірняк — це було очевидне. Та не вжеж автор цього другого листа знав тайну старого наставника, Сімона Форда, коли змінював записки стрічі в шахті Ярова?

Чи це дійсно правда, що перший лист вже

втратив своє значіння? Може це дійсно тільки бажання не турбувати його? А може хто вмисне цим папером бажав знищити пляни Сімона Форда?

На тому й спинився Джемс Стар по довшій надумі. Отта противорічність тільки скріпила його бажання поїхати на шахту Дошар. До сього, якщо тут діло в містифікації, так краще самому пересвідчитися про це. Та Джемс Стар думав, що все таки треба більше вірити першому листу, чим другому, це є просьбі такої людини, як Сімон Форд, чим листови безіменного автора.

— Якщо бажать вплинути на мою постанову — подумав він — так для мене лист Сімона Форда важніший від цього другого. Завтра буду на місці в означеному часі.

Вечером поробив Джемс Стар усі потрібні розпорядки. Тому, що його неприсутність могла потривати кілька днів, він повідомив листом сера В. Ельфїстона, голову „Royal Institution,“ що буде неприсутний на засіданню. Відложив рівнож кілька важних справ, які прийшлося би йому полагодити в протягу цього тижня, приказав слугі приготувати йому все потрібне до подорожі й поклався спати може більше схвильований, чим заслуговувала на те ціла отта справа.

Слідуючого дня, о п'ятій годині ранку, встав Джемс Стар з ліжка, тепло одягнувся, тому, що падав холодний дощ й звернувся до пристані Грантон, звідки пароплав відходить в Стірлінг плывучи повних три годині по ріці Форті.

Мабуть перший раз у життю Джемс Стар, переходячи через Канонгат, головну й найбільшу вулицю в Едінбурзі, не глянув на Голіруд, палату давних володарів Шотляндії. Він і не звернув уваги на сторожу біля брами, одягнену в націо-

нальні шотляндські костюми — зелений кафтан, краткований плед та торбину з козячої шкіри з довгою шерстю, висячу з боку. Будучи фанатичним поклонником Вальтера Скота¹⁾, як усі вірні сини старої Каледонії, інженер, проти звичаю, не глянув і на гостинницю, де проживав Ваверлей²⁾ і куди кравець приніс йому славний боєвий одяг, яким так наївно одушевлялась вдова Фльогарт. Не подивився він і на маленьку площу, де гірняки, по побіді претендента, зібралися з наміром вбити Фльору Мек-Івор³⁾. Поглянув лиш на тюремний годинник, щоби переконатися, чи не спізнився. Треба додати, що на Нельгер-Бов не глянув на дім великого реформатора Джона Кнокса, самотнього чоловіка, на якого не мала впливу усмішка Марії Стюарт. Завернувши на Гай-стріт, багатолюдну вулицю, він пішов у напрямі великого моста вулицею Брідж, що лучив три горбки Едінбурга зі собою.

За кілька хвиль Джемс Стар був на двірці „General Railway“, а за пів години в Ньюгавені, гарному рибацькому селі, віддаленому о милі⁴⁾ від Лейта, що творив порт Едінбурга. Приплив вкривав чорне, кам'янисте побережжя. На ліво один із пароплавів, що ходили між Едінбургом а Стірлінгом, стояв у пристані Грантон.

В цю хвилину із комина „Уелського Принца“ підоймалися клуби чорного диму, а машина гуділа глухо. Роздався звук дзвона, що закликав припізнених подорожних до поспіху. Тут була ціла громада купців, фермерів, священиків в дов-

¹⁾ Вальтер Скот, знаменитий англійський повістяр, автор історичних повістей, жив у першій пол. XIX віку (пр. перекл.).

²⁾ Герой повісти Вальтер Скота під таким заголовком. (пр. пер.).

³⁾ Рівнож постать із повісти Вальтер Скота. (пр. перекл.).

⁴⁾ розуміється — англійську. (пр. перекл.).

тих сюртуках з білими жаботами при ковнірах¹⁾. Джемс Стар прибув саме в пору і легко скочив на поміст корабля. Падав рясний дощ, та ніхто й не думав заходити в каюти. Всі стояли на помості, закутавшись у пледи; деякі покріплялися джином або віскі зі своїх подорожніх фляшок — „щоби погріти середину“ — як вони говорили. Озався останній дзвінок, стягнуто линви й „Уелський Принц“ ворохнувся, вийшов із моля, що хорошило його від хвиль Північного моря.

Залив Фірт оф Фарс, біля берегів графства Файф, Едінбурга й Геддінгтон, є лиманом ріки Фарс доволі глибокої. Ціла дорога, від пристані Грантон до кінця заливу, була би коротка, колиб корабель не причалував то до одного, то до другого берега. По обох його боках розкинені всюди міста, села, хутори, окружені лісами й плодовитими полями. Джемс Стар, заховавшись під розіпняте на помості шатро, не глядів на краєвид, що виднів проти його очий, немов у млі, крізь густі каплі дощу. Він пильно дивився, чи не підглядає його хто із подорожних. Бо-ж дуже можливо, що автор другого листа міг знаходитися на пароплаві. Та інженер не доглянув ні одного підозрілого погляду. Пароплав, випливши з пристані, плив здовж заливу, минаючи дооколичні оселі. Незабаром дзвін сповістив пристань Крамбі-Пуант. Погода була погана. Сильний, холодний вітер і дощ, що лив без перестанку, дошкулювали всім.

Джемс Стар трівожився думкою, чи вийде йому на зустріч Гаррі Форд? Він знав з досвіду, що шахтарі, які привикли до глибокої тишини і спокою копалень, не так рівнодушно відносяться до

¹⁾ Стрій англійських пасторів в половині XIX в. (пр. перекл.).

непогоди, як селяне й інші робітники. З Каллендеру до шахти Яррова було чотири милі. Не буде дивно, якщо Гаррі спізниться. Та інженіра найбільше турбувало це, що стріча назначена першим листом — відкликалася другим. Це було його найбільшою журбою. На всякий випадок, якщо Гаррі Форда не буде в Каллендері в хвилині приходу пароплаву, Джемс Стар рішився йти сам до копалень Дошар, а якщо буде того треба, то й в село Аберфайль. Там він певно розвідається про Сімона Форда, де він тепер проживає.

Між тим „Уелський Принц“ дальше спіював хвилі своїми колесами. На берегах не було видно нічого, ні села Кромбі, ні Торрібурн, ні Сальта-Пенс. Маленька пристань Бюнес та Гренжемут, при вході в канал Клід, потапали в сірій млі. Старинна кріпость Кюльрос, з руїнами монастиря Сіто, Кінкардін зі складами дерева, біля яких спинився пароплав, Аєрс-Кастль з чотиригранною баштою із XIII віку, Клекманнан із замком, збудованим Робертом Брюссом¹⁾ — усе те губилося в густій пелені дощу.

„Уелський Принц“ спинився в пристані Алльоа, щоби висадити деяких подорожних на беріг. У Джемса Стара забилося серце, коли проїжджав біля цього містечка, яке було все ще осередком богатих копалень, що кормили ціле робітниче населення. Він думками линував у шахти, де по давньому йшла робота. Копальні Алльоа, майже на межі копалень в Аберфайль, все ще збогачують графство, а в Аберфайлю давно вже спочивають й нема в них ні одного робітника.

¹⁾ Шотляндський народний герой. (пр. перекл.).

Минувши Алльоа, поплив, пароплав даліше біля лісистих берегів. На хвилину виринули руїни монастиря Кембускеннет, що заховалися з XII віку, відтак замок Стірлінг і королівська палата того імени, де через ріку Фарс збудовані два мости й куди вже не можуть плисти кораблі з високими щоглами.

Ледви що вспів „Уелський Принц“ приплисти до берега, коли інженер легко скочив з помосту на сушу. За п'ять хвилин був він на дворці в Штірлінг, а за годину висів із вагона в Каллендері, більшому селі на лівому березі ріки Тейти.

На пероні стояв молодий чоловік, що сейчас підійшов до інженіра.

Був це Гаррі, син Сімона Форда.

III.

Підземелля зєдиненого королівства.

Для кращого розуміння цього оповідання, треба згадати коротко про походження камяного вугля.

В давні часи, коли ледвищо творилася наша земля, окружала її густа атмосфера, пересичена водянною парою та окисом вугля. З часом отта парз густіла, перемінювалася в дощ, що спливав на землю струями, наче мільйони мільйонів фляшок сельтерської води нараз відчинені. Змішана з окисом вугля вода всякала в мягку почву, яка ще не ствердла і все змінювала свій вид, піддержувана всвоєму майже плинному стані жаром сонця та внутрішнім огнем. Цей огонь не находився ще, як тепер, у самій середині земної кулі. Верства землі, тонка ще та мягка, пропускала внутрішній жар.

Оттим пояснюється незвичайно буйна рістня, яка повинна бути мабуть на поверхні близьких до сонця планет — Венери й Меркурія.

Поверхня суходолів, не заціпенівши достаточного, вкрилася величезними лісами. Окису вугля, так важного для розвитку ростинного царства, було багато, тому росли виключно дерева. Не було нігде інших ростин, всюди тільки величезні дерева без цвітів, без овочів, однакові, які не моглиб стати поживою для ніякого живого сотворіння. Земля не дозріла ще для появи звіринного царства.

Отті передпотопові ліси склалися головню із пород скритонасінних дерев. Великанські, на дваїцять пять до трийцять метрів високі, а на метер широкі при корінню, папоротники, сліди яких найдено в копальнях у Сен-Етієн, такі породи, до яких подібні тільки дрібні й непоказні представники ростинного світа теперішньої доби — це була рістня допотопних лісів, не богата в скількість відмін та за те великанська своїми розмірами.

Коріння отих дерев лежало немов в озерах з морської води. Воно з жадобою вхлонювало в себе окис вугля, добуваючи його з воздуха, непригожого ще до життя і було, так сказати би, призначене на те, щоби схоронити його в нутрі землі у виді камяного вугля.

Дійсно був це час трясень та ріжних катаклізмів поверхні землі, в наслідок внутрішних переворотів, які часто змінювали вигляд суходолів, що не прибрали ще були якогось постійного вигляду. На низинах виростали нараз гори, а пропасти заповнювалися водою, творили моря й океани. Валилися тоді цілі ліси, поринаючи крізь мягкі, пливкі ще верстви почви в глибину земної поверхні, аж поки не натрапили на твердий ґрунт

первісних гранітних скель й укладалися верстами одна на одній, нераз на дуже широких просторах.

Геологічна будова землі представляється в такому порядку: на самім споді первісні формації;

на них осадова верства, що повстала із тих первісних твердих скель; відтак верстви другої епохи, з котрих найнижші обнимають поклади камяного вугля; дальше верстви третьої епохи, а в кінці найновіші осадові верстви ближших до нас часів, що творять поверхню землі.

В отту епоху, води, нічим не здержувані, а яких було всюди повно, неслися ріками, відриваючи від нествердних ще скель частинки з яких витворювався відтак пісок і всякого рода пісковики та інші осадові скелі. Вони уносилися з водами над затопленими лісами, осідали на них і творили верстви почви, що наростала над покладами камяного вугля. З часом, це є по міліонах літ, отті верстви ствердли й вкрили грубою корою цілу масу тих затоплених лісів.

А щож діялося дальше із тими великанськими деревами, що спочивали тепер під отим важким камянистим покривалом? З ними відбувався цілий хемічний процес, немов в якій лябораторії. Увесь окис вугля зібраний в ростинах перемінився з часом в камянний вуголь під впливом двох сил: великанського тягару й натиску з верха та високої температури підземного вогню, так недалекого в отті часи до тих верств земної кори.

В цей спосіб, повільно та невпинно, перемінявся ростинний світ у підземеллю в мінерал. Вся рістня, яка находилася в глибині під верхніми верствами почви, камяніла. Деякі із предметів, що найшлися у тому велетенському зільнику, полишали свій відтиск не на зовсім скамянілих ще мінералах, немов під гидравлічною пресою неймовірної сили. Деякі равлики, мушлі, морські звізди, риби, ящірки, занесені там водами, полишали на

м'ягкому ще вуглі доволі виразний відтиск своїх форм¹⁾.

Тиснення мало очевидно велике значіння при творенні покладів камяного вугля. Його впливом пояснюють різні роди камяного вугля. Так приміром у самій глибині знаходиться антрацит, в якому майже нема газових складників і який спалюється найкраще. В горішніх верствах бачимо лігніт, а між тими двома родами вугля, стрічаються верстви графіту та товстого або сухого вугля. Можна сказати, що і торфовища це матеріал на вуголь, якому однак не достає тиснення з гори.

Так отже походження покладів вугля на земній кулі ось таке: в давніх геологічних епохах поринули в глибину землі безмежні ліси, які, під впливом тиснення, тепла та окису вугля, поволі перемінилися в мінерал.

Та природа, хоч і як щедра, всеж таки не нагромадила такої кількості палива, щоби вистало його на безмежно довгий час. Одного гарного дня не стане вугля — і машини всего світу приневолені будуть стати, якщо який інший опал не замінить вуголь. Не далекий вже час, як не стане покладів вугля, який буде ще хіба в Гренляндії, вкритий вічними ледами, та в заливі Баффіна, де експлуатація майже неможлива. Це неминучий кінець. Американські копальні, покищо, ще дуже багаті в вуголь. Та все таки прийде час, коли вичерпаються копальні Солоного Озера,

¹⁾ Треба згадати, що всі рослини, яких відтиск находили в камяному вуглі, належать до родин, які знаходяться тепер у тропічних околицях. З того можна заключати, що в ті часи температура була рівномірна на цілій земній кулі. Крізь пористу поверхню землі проникала висока температура з нутра земної кулі, — що й причинилося до втворення покладів вугля в усіх ширинах землі.

Орегону, Каліфорнії, Аллеганських гір, Пенсильвенії, Віргінії, Індіани та Іллінойсу. Хоч поклади північної Америки десять разів більші чим всі інші цілого світа, та не мине й тисячу років, коли безмежня глотка промислу проковтне останній кусник вугля на земній кулі.

Отта недостача вугля найскорше, розуміється, буде помітна у старому світі. Безперечно, що існують величезні поклади мінерального палива в Абісинії, Наталі, Замбезі, Мозамбіку, Мадагаскарі, та добувати його там дуже важко. Поклади вугля Бірми, Китаю, Кохінхіни, Японії, Середньої Азії скоро зникнуть. Вуглеві басейни в Росії та на Україні, Саксонії й Баварії обіймають площу шістьсоттисяч гектарів; в Еспанії стопятьдесять тисяч; в Чехах і Австрії стопятьдесять тисяч. Поклади в Бельгії довгі на сорок миль, а широкі на три, обіймають рівнож площу на стопятьдесять тисяч гектарів, положену біля Лієжа, Наміра, Монса і Шарлера. У Франції рівнож є покладів вуглевих на площині трьохсотпятьдесяти тисяч гектарів.

Та найбільше камяного вугля має без сумніву Англія. Крім Ірляндії, в якій майже нема мінерального палива, має вона незмірні багатства камяного вугля, які вичерпуються однак, як всяке багатство. Найбільші копальні знаходяться в Ньюкестлі, в графстві Нортумберленд, які постачають до трийцять мільонів тон річно, це в біля третини всього вугля, якого спотребує Англія, а два рази стільки, скільки добуває Франція. Копальні графства Уелсу в Кардіфі, Свенсеї та Ньюпорті дають річно десять мільонів тон того

цінного вугля, що носить їх ім'я. Менше багаті, та все таки цінні, є копальні графств: Йорку, Лян-кастеру, Дербі та Стаффорд. Вкінці в Шотляндії між Едінбургом а Глєсговом, між двома морями, що глибоко врізуються в неї, знаходяться одні із важніших покладів вугля у Зєдиненому королівстві.

А однак запотребування вугля для промислу так росте, що отті величезні багатства зникнуть. Не мине й третє тисячеліття по Христі, як гірняки вичистять до нащадку в Європі склади того — так сказатиб — образowego соняшного тепла перших епох, яке там зберігалося мільйони літ.

Саме в той час, до якого відноситься наше оповідання, один із важніших покладів Шотляндії був вичерпаний наслідком надто скорої експлуатації. Там, між Едінбургом й Глєзговом, находилася копальня Аберфайль, де інженер Джемс Стар так довго проводив роботами.

Вже десять років, як отта копальня була покинута. Нових покладів в ній не найдено, хоч шукали за ними доволі глибоко і Джемс Стар поїхав певний цього, що ціла копальня вичерпана до дна. В таких обставинах є зрозумілою річчю, що відкриття нових покладів булоб небуденним явищем. Натякала вістка Сімона Форда на щось подібного? Джемс Стар без упину завдавав собі таке питання й надіявся притакуючої відповіді. Кликали його завоювати ще шмат тієї багатой Чорной Індії? Бажав у це вірити.

Друге письмо на хвилину збентежило його, та тепер він й не думав про нього. До того син бувшого наставника має тут його дожидати. Значиться — анонімне письмо не мало ніякого значіння!

Коли інженер вийшов з вагона, молодий чоловік, здіймаючи з голови капелюх, підійшов до нього.

— Ти Гаррі Форд? — спитав Джемс Стар без ніякого вступу.

— Так, містер Стар.

— Я і не пізнав тебе! За десять років став ти зовсім дорослим мущиною.

— А я пізнав вас — відповів молодий гірняк, тримаючи капелюх в руках. — Ви не змінилися, пане Стар! Ви такі самі, як і були тоді, коли на прощання поцілували мене на шахті Дошар! Такі річі не забуваються!

— Накрий-же голову, Гаррі — сказав інженер — дощ лє мов з ведра, а ввічливість не повинна бути причиною нежиту!

— Хочете переждати може денебудь, пане Стар? — спитав Гаррі Форд.

— Ні, Гаррі, ціле небо вкрите хмарами, дощ ляти-ме цілий день, а я спішуся. Ходімо!

— Як думаєте — відповів молодий гірняк.

— А як там батько, здоров?

— Здоров зовсім — пане Стар.

— А мати?...

— І мати рівнож.

— Це твій батько писав до мене, закликаючи мене на шахту Ярова?

— Ні, це я.

— А Сімон Форд вислав друге письмо, зміняючи зміст першого? — кинув негайно інженер.

— Ні, пане Стар — відповів Гаррі.

— Гарно — сказав Джемс Стар, не розпитуючи більше про анонімне письмо.

— А міг би ти мені сказати, чого хоче від мене твій батько? — спитав він відтак по хвилині мовчанки.

— Пане Стар, батько сам хоче вам це сказати.

— А ти знаєш, про що йде діло?

— Знаю.

— Гарно, я вже нічого більше не розпитувати-му

в тебе, Гаррі. Ходімо, мені хочеться скорше поговорити з Сімоном. Так, а де це він живе?

— В копальні.

— Якто? В шахті Дошар?

— Так, пане Стар.

— Так ви не кидали копальні через цілий той час?

— Ні на один день, пане Стар. Ви знаєте батька: він тут родився, тут і померти хоче.

— Я розумію, Гаррі, розумію... Його рідна шахта, він не бажав її кинути. І добре вам там?

— Так, пане Стар — відповів молодий гірняк. Не багато нам треба, а жаль кидати старе гніздо.

— Гаразд, Гаррі! — Отже йдемо!

І Джемс Стар, балакаючи з молодим гірняком, пішов вулицями Каллендера.

За десять хвилин минули вони місто.

IV.

Шахта Дошар.

Гаррі Форд був молодого, двадцятьпяти-літнього людиною, добре збудованою. Дещо серйозне лице й задумчивий вигляд уже з дитячих літ вирізняли його з поміж ровесників на копальні. Правильні черти лица, смиренні, темні очі, русяве волосся й симпатичний вигляд творили з того типічного „Lowlander“-а, цебто Шотландця з долів. З малку привчений до копальняних робіт — був він здоровим і справним робітником, при тім доброї й чесної вдачі. Під проводом батька, кермуваний особистим зацікавленням до праці, він працював, трудився і вже в молодих літах визначався у своєму середовищі і то в країні, де взагалі нема лінохів та невіж.

Працюючи без упину, молодий гірник все таки находив час добути знання і безперечно став би на місце батька, як наставник шахти Дошар, колиб вона не була понехана.

Джемс Стар умів добре ходити та не зміг би зрівнятися зі своїм товаришем, якщоб той не звільнив був ходи.

Дощ не падав уже так сильно. Тільки в ряди-годи зривався холодний вихор, бючи наших подорожних дрібними краплинками дощу по лицях.

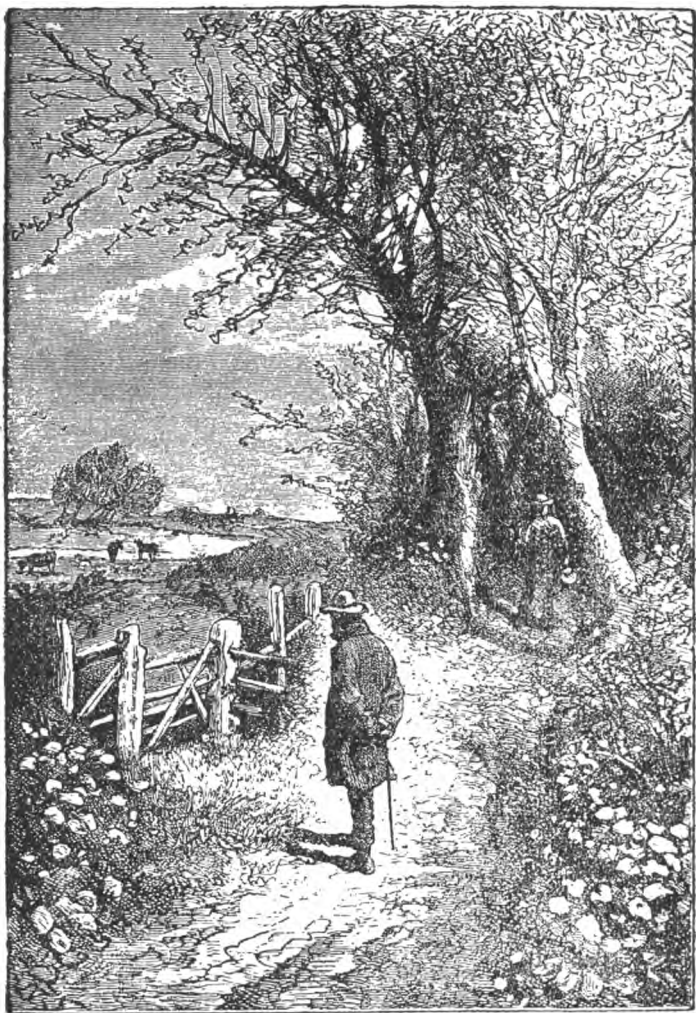
Джемс Стар і Гаррі Форд, з легким клунком інженіра, пройшли поверх одну милю¹⁾ по лівому березі ріки, відтак звернули на дорогу обсажену деревами, з яких вода стікала струями.

По обох боках дороги тягнулися широкі пасовиска, серед яких денедє видніли хутори. На вічно зелених левадах тієї частини Шкотії спокійно паслися стада; корови без рогів та маленькі вівці, вкриті блискучою шерстю. Пастухів не було видно, мабуть поховалися перед дощем, за те „colly“ — вівчарські собаки місцевої породи — уважно слідкували за стадами.

Шахта Ярова була віддалена на чотири милі від Каллендера. Джемс Стар був дещо зворушений. Він не бачив тієї місцевости від того дня, коли остання тонна вугля з копалень Аберфайлю була наватажена у вагони, щоби відіхати до Глезгова. Хліборобство заступало тепер промисл, все більше оживлений й рухливий. Констраст був тим більше різкий, що ізза холодної пори не видно було робіт на полі. А перше товпа гірняків в кожду пору року оживлювала цю місцевість, і на землі, і під землею. Транспорти вугля йшли день і ніч. Бувало, шини скрипіли під ваготою

¹⁾ Англійська миля — відповідає 1609 метрам довжини.

вагонів, а тепер ржавіли на перегнутих порогах.
Щораз більше зникали трамваї компанії, що колись

сполучували всі оселі гірняків, а за те виростали
широкі гостинці та численні пільні доріжки.

Джемсові Стар здавалося, що він йде по пустині. Він сумно оглядав околицю спинявся хвилям'и наслухуючи — чи не почує глухого шуму машин та фабричних гудків. На овиді не було видно чорного диму, який так люблять промисловці на фоні обlačів. Ніде не видно було високих коминів, з яких підоймались би клуби диму. Земля, перше чорна від вугляного пилу, здавалася тепер бути зовсім чистою; до такого виду не привикло око Джемса Стара.

Коли інженер зупинявся, Гаррі Форд рівнож приставав і ждав мовчки. Він відчував, що творилося в душі його товариша і поділяв вповні його почування тим більше, що сам був дитиною копальні й ціле життя його проминуло в нутрі цього клаптика землі.

— Так, Гаррі, все змінилося! — зітхнув інженер. — Стільки добували вугля, що вкінці мусіла копальня вичерпатись. Жалуєш ти за тим?

— Жаль, пане Стар, відповів Гаррі; важка була це робота але цікава, як взагалі всяка боротьба.

— Певно, певно! Безупинна боротьба, небезпека, що хідник завалиться, вибухне пожежа, затопить його повінь, вибухнуть гази. Добре кажеш — це була боротьба, іншими словами — кипуче життя!

— В Альоа гірняки виявилися щасливішими, чим в Аберфайлю, пане Стар.

— Так, Гаррі!

— Жалко, що ціла земна куля не складається виключно з камяного вугля? — кликнув молодий гірняк. — Тоді вистало би його на багато мільйонів літ!

— Певно що так, Гаррі! Однак треба признати, що природа була розумніша — збудувавши нашу

землю передовсім із пісковика, граніту й глини, які не спалюються в огні.

— Хочете тим сказати, пане Стар, що люди, кінєць кінцем, спалили би всю свою землю?

— Так, Гаррі, цілу до тла! — відповів інженер.

— Земля поволі перейшла би до останнього кусника в печі льокомотив, льокомотиб та фабрик і в той спосіб загинув би наш світ!

— Цього нам не треба лякатися, пане Стар, та за те й копальні вичерпаються здається скорше, як це віщують статистики.

— Без сумніву, що воно так, Гаррі, і на мою думку Англія нерозумно міняє своє цінне паливо за золото інших народів.

— Дійсно що так, пане Стар!

— Припустім — говорив дальше інженер, — що вода й електрика ще не сказали свого останнього слова і в будуччині будуть мати широке приноровлення та при тім вуголь дуже практичне паливо і знадобиться до всякого рода промислу. На нещастя його за мало. Вправді на поверхні землі ростуть все нові ліси, та покладів вугля не прибуває в нутрі землі і земля ніколи не буде в таких умовах, щоб вони знову витворилися.

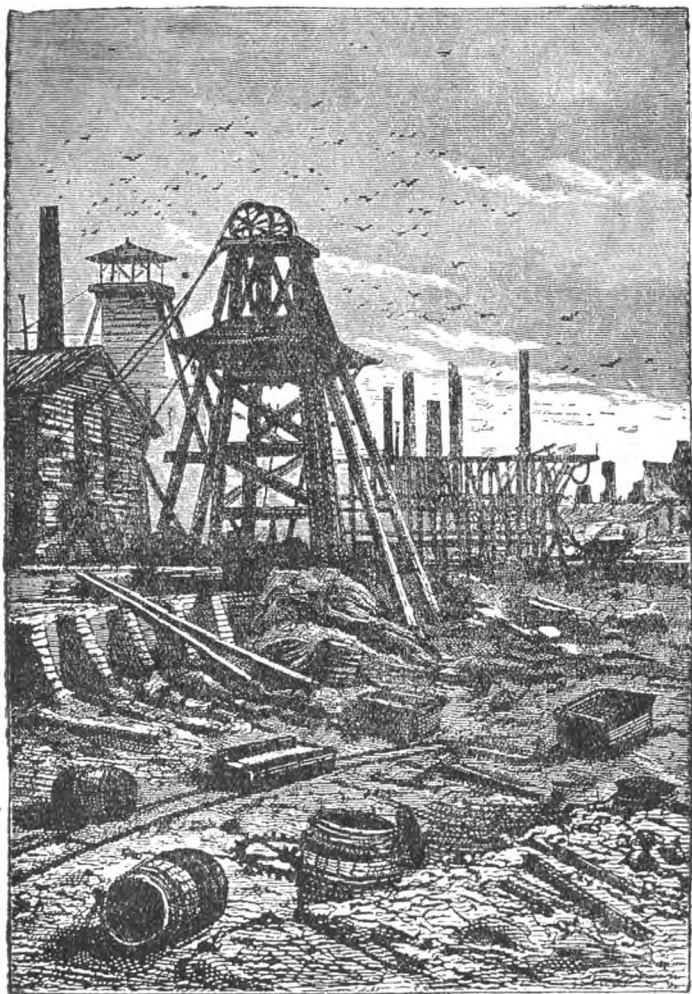
Джемс Стар та його товариш йшли скорою ходою, балакаючи, і в годину по виході з Каллендера були вже на шахті Дошар.

Навіть байдужного глядача зворушив би сумовитий вид покинутої копальні. Виглядала вона мов скелет чогось, що жило ще недавно.

На широкому просторі, засадженому денезде деревами, земля була покрита грубою верствою чорного пороху та ніде не видно було й кусника вугля; давно вже все було вивезене й зужите.

На невеликому горбку видніли ще останки

шахової вежі, що повільно розсипалася під впливом сонця й дощу. На її вершку видніли два ве-

ликанські залізні колеса зі сталевими линвами, якими витягано коші з вуглем із нутра землі.

В долині видніли останки машин, порозкидувані в суміш там, де колись так ясно блестіли мідяні й сталеві потвори, що безупинно були в руху. По землі валялися дошки й кусні дерева, що гнило на дощах; відламки помп, части коліс, покинуті двигуни й підойми, численні драбини, що вели колись в підземелля, немов кости якої скамянілої риби, шини, візочки — оттакий то вид запустіння уявляла зі себе тепер шахта Дошар.

Потріскане цямриння закопів поросло густо мохом. Валялися тут поломані вуглеві коші, там видніли останки повітки в якій сортовано вуголь. Останки бочок із потрісканими обручами, кусники заліза із великих кітлів, помпи, містки, останки стін та дахів із якихсь будинків, тут й там розвалені комини — все отте робило вражіння такої руїни й запустіння, якого не відчуваємо на вид розвалин замку чи кріпости.

— Як сумно! — сказав Джемс Стар, глянувши на молодого чоловіка, що йшов мовчки біля нього.

І оба ввійшли у піддаше, що накривало вхід до шахти Ярова, де ще були драбини ведучі до низших галерій в підземеллю. Інженер нагнувся над ямою; перше йшов з відсіля могутній подих вентиляторів викидаючих воздух, тепер панувала мертва мовчанка. Здавалося — під ним кратер вигаслого вулькана!

Джемс Стар і Гаррі спустилися до першої п'латформи.

Підчас експльоатації всі новіші винаходи заводилися по деяких шахтах копалень Аберфайлю, що були під тим оглядом добре вивінувані; були там коші на вуголь з автоматичними нагрузками, подвижімі драбини „engine-men“, що давали змогу

шахтарам безпечно спускатися й підійматися в гору без труду.

Всі отті уліпшення позабирано як скінчилася робота. В шахті Ярова полишився тільки довгий ряд драбин, перериваний платформами, що п'ятьдесят стіп. Трійцять таких драбин давали доступ до галерії в глибині 1500 стіп. Це була одинока сполука шахти Дошар з поверхнею землі. Вентиляція проходила шахтою Ярова, що лучилася галеріями з другою шахтою, яка находилася децю вище.

— Піду за тобою, Гаррі — сказав інженер, пропускаючи молодця вперед.

— Добре, пане Стар.

— Є в тебе лямпа?

— Так, тільки на жаль, що без охоронного каптура¹⁾, як це бувало передше!

— Тепер нема чого лякатися! — сказав Джемс Стар.

В Гаррі була звичайна лямпа, яку він засвітив. Тому, що в копальні не було вугля, не міг отже витворюватись легко запальний вугляний газ, отже й не треба було лякатися вибуху й не треба було закривати полумінь металевою сіткою, що спинювалаб доплив газу до полуміни. Тут не треба було лямпи Девія. Не було небезпеки, тому, що не було причини, якаб її викликала, це є вугля, яке колись було багатством тієї шахти.

Гаррі почав сходити по перших щаблях горішньої драбини. Джемс Стар почав спускатися за ним. Незабаром опинилися вони серед непроглядимої темряви, якої не могло розяснити слабке світло лямпи.

¹⁾ Лямпа Девія є охороною перед запаленням газів, якої вживають при роботі шахтарі. (пр. перекл.)

Гаррі держав її понад головою, щоб вказувати дорогу своєму товаришеві.

Перейшли вони оттак десять драбин повільною ходою, звичайною шахтарям. Всі отті драбини находилися в порядку. Джемс Стар цікаво оглядав при слабкому світлі лампи темні стіни шахти, біля яких денезде видніли напів зогнилі дошки, якими була вона колись виложена. На п'ятнадцятій платформі, це є в половині шахти, спинилися вони, щоби відітхнути.

— А я таки й втомився, поспішаючи за тобою, сказав інженер віддыхаючи важко, — та це нічого, все таки дійдемо до кінця.

— У вас ще залізне здоров'я, пане Стар! — відповів Гаррі. Крім цього багато значить, як хто довго проживає в копальні.

— Це правда, Гаррі! Колиб мені було двадцять років, я йшов би не спиняючись. Та ходімо!

Та коли вони пустилися йти, почувся гень з віддалі, з глибини шахти, якийсь голос. Відбивався він голосним відгомонам, стаючи щораз виразнішим та яснішим.

— Хто це йде? — спитав інженер, спинюючи Гаррі.

— Справді, що не знаю!

— Чи це не твій батько?

— Що вам, пане Стар, ні!

— Так може хтось із сусідів?

— В нас немає сусідів в глибині копальні, відповів Гаррі. Ми тут одинокі.

— Так пропустім цього нежданого гостя — сказав Джемс Стар. — Ті, що сходять у долину, повинні вступатись з дороги тим, які спинаються в гору. Він пристанув.

Тепер голос дзвінко розлягався в просторі і небаром ясно почулися звуки шотландської пісні.

— Пісня озер! — кликнув Гаррі. — Це мабуть ніхто інший, а лише Джек Ріян.

— А хто це такий, цей Джек Ріян, з таким дзвінким голосом? — спитав Джемс Стар.

— Це шахтар, мій бувший товариш з копальні, — відповів Гаррі й крикнув з платформи:

— Гей там, Джек!

— Це ти, Гаррі? — почувлась відповідь. Пожди на мене, я йду.

І знову полилася пісня.

За кілька хвилин замиготіло в темряві шахти невеличке світло і на платформу виліз високий молодий мущина, років біля двадцятьпяти, ясно-волосий, з веселим лицем та усмішкою на устах.

Підходячи, простягнув він до Гаррі руку.

— Який я рад, що тебе бачу! — кликнув він. — Та клянуся св. Мунгом, якщоб я знав, що ти будеш сьогодні на землі, то я не злазив би в шахту!

— А ось пан Джемс Стар! — сказав Гаррі, повертаючи свою лампу в сторону інженера, який досі стояв в тіні.

— Пан Стар! — здивувався Джек Ріян, — я не пізнав вас! З того часу як я покинув копальню, мої очі відвикли бачити в темноті, як це було перше.

— А я тепер нагадую собі хлопчину, який заєдно співав. Буде тому десять років! Це мабуть ти був?

— Це я, пане Стар і як бачите змінив я службу та не змінив вдачі. Думаю, що краще співати й сміятися чим плакати!

— Дійсно, Джеку. А щож ти робиш від того часу, коли покинув копальню?

— Маю роботу на фермі Мельрос, біля Ірвіна,

в графстві Ренфрей, сорок миль відсіля. Е, та чи можна рівняти це з копальнями нашого Абер-файлю. Джаган краще знадобився мені чим лопата, або вила! Крім цього, в шахті так гарно лунали пісні, не те що на землі!..

А ви йдете в гості до старого Сімона, пане Стар?

— Так, Джеку, — відповів інженер.

— То я не буду вас задержувати.

— А чого ти, Джеку, забрив сьогодні аж сюди?
— спитав Гаррі.

— Бажав я тебе побачити, друже, і запросити на свято ірвінського Кляну. Прецінь ти знаєш, що я там є музикою! Буду співати й танцювати.

— Дякую Джеку, та мені годі!

— Годі? — чому?

— Пан Стар може задержатися в нас і я му-сітиму провести його в Каллендер.

— Гаразд, Гаррі, музики з Ірвіні будуть ще й на слідуючий тиждень. До цього часу пан Стар поїде мабуть і в тебе не буде вже ніякої перешкоди.

— Ну щож, Гаррі, треба прийняти запросини твого приятеля — вмішався в розмову інженер.

— Добре Джеку — згодився Гаррі — за тиж-день ми побачимось на забаві.

— Гарно, значить прийдеш! — кликнув Джек Ріян. — Прощавай Гаррі, кланяюся вам, пане Стар! Тішуся, що побачився з вами й можу про це сказати товаришам. Вас ніхто досі не забув!

— І я нікого не забув! — відповів інженер.

— Дякую вам в імені всіх!

— Прощавай Джеку! — сказав Гаррі, ще раз стискаючи руку приятеля. Джек Ріян, затягнувши знов перервану пісню, зник незабаром у темряві.

За чверть години Джемс Стар і Гаррі, спустившись по останній драбині, вступили в саму глибину шахти. З платформи, що творила дно шахти, розходилися в усі сторони галерії, якими добувано останні верстви вугля, що находився колись в копальні. Були вони викопані в верствах пісковика, а піддержували їх грубезні підпори з дерева або кам'яні стіни із каменя взятого з сусідніх шахт. Отті підпори піддержували тепер землю, це є грубезні верстви ґрунту, що вкривали колись вугіль. Непроглядима темрява царювала в оттих коридорах, освітлених колись лампочками шахтарів та електрикою, якою в останніх роках почато освітлювати копальні. Під темним склепінням не скрипіли вже вагончики наладовані вуглям, котячись по шинах, не стукотіли вентилятори, не відзивалися голоси шахтарів, іржання коней та мурлів, стукіт джаганів та вибухи, що долітали сюди з усіх кінців копальні.

— Може спіchnете трохи, пане Стар? — спитав Гаррі.

— Ні, приятелю, я бажав би якнайскорше побачити старого Сімона.

— Отже ходіть за мною, пане Стар. — Я піду вперед, хоч не сумніваюся, що ви потрапилиб самі й не заблукались би серед оттих галерій.

— Розуміється, я добре тямлю ще плян цілої шахти.

Гаррі підняв високу лампу, щоби посвітити йдучому за ним інженірови і вступив у високу галерію, що своїм склепінням нагадувала собою церковний звід. Та не встигли вони пройти й п'ятьдесять кроків, як великанський камінь покотився з гори і упав недалеко від ніг Джемса Стара.

— Обережно, пане Стар! — кликнув Гаррі, беручи інженіра за руку.

— Це камінь, Гаррі! Мабуть старе склепіння починає вже обсуватися.

— Пане Стар, мені здається, що цей камінь кинула рука чоловіка...

— Рука чоловіка?.. кликнув інженер — що ти хочеш цим сказати?

— Нічого, нічого... може це так мені здавалося, пане Стар — відповів якимсь ніяково Гаррі, а очі свої так і впилив в непроглядиму темінь, немов бажаючи проникнути її й доглянути, що там у ній скривається. — Ходім далше. Не трівайтеся, візьміть мене за руку й можете сміло йти.

— Ходімо, Гаррі!

І пішли далше, а Гаррі час до часу розглядався, повертаючи в усі сторони блідаве світло своєї лампи.

— А далеко ще? — спитав інженер.

— Найдалше за десять хвилин будемо на місці.

— Гарно.

— А всеж таки мені дивно — заговорив на пів до себе Гаррі. — Це мені в перше лучилося! І чому цей камінь упав саме тоді, як ми переходили?..

— Випадок, що порадиш, Гаррі.

— Випадок? — повторив Гаррі, хитаючи головою. — Так... так... випадок!..

Нараз Гаррі спинився наслухуючи.

— Що таке, Гаррі? — спитав інженер.

— Мені здавалося, що хтось йде за нами, — відповів Гаррі, а потім скоро додав: — Ні, це мабуть мені тільки прочулося. Ходім, пане Стар. Держіться добре мене, нехай вам здається, що спираєтесь на палицю.

— Гарна палиця, Гаррі! — відповів інженер — та з тебе таки дійсно добра підпора.

І вони мовчки пішли далше. Гаррі очевидячки був якийсь не свій. — Раз-у-раз оглядався та наслухував, немовби бажав зловити який небудь звук, чи доглянути хочби маленький промінець якого світла. Та довкола була темнота і царила безпереривна тиша.

V.

Родина Фордів.

В десять хвилин опісля Джемс Стар і Гаррі Форд вийшли з головної галерії.

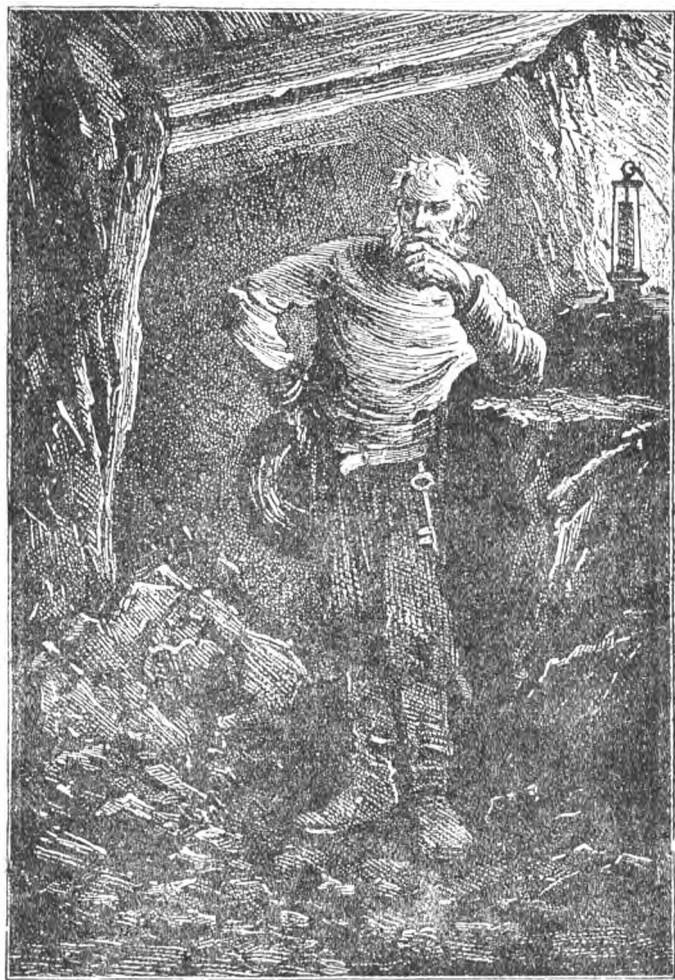
Молодий гірняк та інженер увійшли в велику прогалину, якщо можна так назвати широку й темну площу. Та зовсім темною вона не була; доходило до неї дещо світла із сусідньої шахти, яка зачиналася в стороні горішних галерій. Тією то дорогою допроваджувано свіжий воздух до шахти Дошар. Розуміється не багато того свіжого воздуха та світла доходило тут у глибину.

Сімон Форд вже десять років прожив із своєю родиною в оттому підземеллі, саме там, де колись находилися великанські машини, що механічно добували вуголь з шахти.

Старий наставник називав нераз своє оригінальне житло „котеджом“¹⁾. Маючи деяке майно, яке придбав в своєму трудящому житті, міг Сімон Форд проживати серед зелені й соняшного проміння в якому небудь місті. Та ні він, ні його рідня не хотіли покидати копальні, в якій стільки літ щасливо прожили і яка стала для них цілим світом. Дійсно, старий наставник не міг розлу-

¹⁾ Котеджом — називають англійці підміські вілли, щось в роді дач на Україні. (Пр. перекл.).

читися із оттим „котеджом“, що його збудував собі в глибині шотляндської горбовини. Крім

инших приємностей та користий, міг бути тут безпечний від непроханих гостей, в першій мірі від збірщика податків.

В тому часі, Сімон Форд, бувший наставник шахти Дошар, виглядав собі ще зовсім нічого, помимо своїх шістьдесяти років життя. Здоровий, дужий, високий, представляв він собою тип правдивого „савнея“¹⁾.

Сімон Форд був потомком старого роду гірняків, що виводили своє походження з часів перших відкритть покладів вугля в Шотляндії. Поминаючи археологічні досліді, чи греки й римляни користувались вуглем, чи китайці знали його вже довго перед християнською ерою; не входячи в те, чи це правда, що вже в XII. віці знали його в Бельгії, можна рішучо сказати, що найскорше почали його добувати й користуватись ним у Великій Британії. Ще в XI віці Вільгельм Завойовник розділював дохід із копалень Ньюкестля поміж своїх вояків. В XIII віці Генрих III. дозволив на свободне добування „морського вугля“. Під кінець того віку згадується про поклади вугля в Шотляндії та Уелсі.

Десь мабуть в оттих то часах предки Сімона Форда зявилися в оттому вуглянному підземеллі й проживали там від того часу з покоління в покоління. Вони були простими робітниками й важко приходилося їм добувати дорогоцінне чорне каміння. Дехто думає навіть, що тодішні гірняки — добуваючі вуголь, як і ті, що добували сіль, — були дійсними рабами-невольниками. А в XVIII віці ця думка так поширилася в Шотляндії, що підчас тодішньої війни зовсім серіозно лякалися вибуху повстання двадцяти тисячів гірняків Ньюкестля, які могли покористуватись нагодою, щоб вибороти собі свободу, якої тоді не мали.

¹⁾ Савней — прізвище шотляндців; Джон-Буль — англійців; а Педді — ірляндців.

Та як би там не було, Сімон Форд був гордий на свою приналежність до великої родини шотландських гірняків. Він працював своїми руками там, де його предки добували вугля джаганом та лопатою. Маючи трицять років життя, став він наставником шахти Дошар, одної з більших в копальнях Аберфайлю і цілою душею поринув у свою роботу. Багато років працював він онтам, пильно сповняючи свої обов'язки. Одиною журую його було те, що верстви вугля чимраз більше вичерпуються та — що недалекий час, коли вони зовсім вичерпаються.

Він узявся шукати нових верств по всіх шахтах Аберфайлю, які лучилися між собою підземними хідниками. І дійсно, йому удалося відкрити декілька вугляних жил в останніх роках перед цілковитим понеханням праць в копальні. У його був своєрідний змисл відкриття й інженер Джемс Стар дуже цінив його за те. Він так відчував вуголь в нутрі копальні, як гідроскоп жерело в глибині землі.

Та як було вже сказано, прийшла хвилина, коли не стало вугля, а всі розшуки не довели до нічого тому, що він мабуть зовсім вичерпався. Роботу спинено, гірняки розійшлися.

Було це великим нещастям для більшості гірняків. Повірять сьому ті, які знають, що дійсно людина прив'язується до своєї праці. Для Сімона Форда безперечно було це більш болюче, чим для других. Він був справжнім шахтарем, якого життя нерозривно зв'язалося з копальнею. Проживав він у ній від уродження і бажав у ній полишитись навіть тоді, коли всякі роботи припинено. І він полишився, а на його сина, Гаррі, впала жура старатися про все, що було потрібне до життя

в оттому підземеллі — бо старий наставник, протягом цілих десяти років, ледви може десять разів виходив з копальні на поверхню землі.

— Йти на гору? Пощо? — повторяв він й не покидав свого підземелля.

Серед корисних для здоров'я відносин, все серед однакової температури, старий наставник не відчував ні літньої спеки, ні зимових морозів. Його ціла родина почувала себе тут зовсім гарно. Чогож ще більше бажати?

Та в глибині душі був він вельми огірчений. В нього не було руху, життя, взагалі оттої невинної діяльності, яку несе із собою праця в копальні. Бездільність вбивала його. Та все таки його піддержувала одна, невідступна думка.

— Ні, ні! Копальня ще не вичерпалась! — повторяв він заєдно.

І гірко прийшлобись тому, хто в присутності Сімона Форда смів би сумніватися, що копальня Аберфайль вже на віки полишиться мертвою, що до неї вже не повернеться давне, бурхливе життя.

Він не тратив надії, що йому вдасться відкрити нові верстви вугля, які знова привернуть давню велич копальні. Так, він з radoї душі взяв би джаган простого робітника, наколи булоб це потрібне, а його старі та дужі ще руки взялибись з новими силами за роботу. Тому він без упину блукав по темних галеріях то сам, то з сином — шукав, розглядався по усіх закутках та повертався змучений, однак не без надії в душі, до своєї підземельної хатини.

У Сімона Форда була дружина Меджі¹⁾, висока, повна, здорова „good wife“ — як кажуть в Шот-

¹⁾ Меджі — Магдалина.

ляндії. Вона, як і Сімон, за ніщо в світі не хотіла покинути шахту Дошар, вповні поділяючи із ним

його надії і смутки. Вона піддержувала, скріпляла його, додавала надії старому наставникови, своєму вірному товаришеви життя.

— Аберфайль тільки спочиває, Сімоне, — говорила вона. Твоя правда! Це тільки сон, а не смерть!

Меджі рівнож не жалкувала за життям на поверхні землі; вдоволялася вона вповні родинним щастям в їхньому підземному царстві.

Серед таких то обставин з'явився у Сімона Форда — Джемс Стар.

Дожидали його нетерпеливо. Сімон Форд стояв у дверях і побачивши з далека лямпу Гаррі, що вказувала дорогу ожидаєму гостеві, підійшов йому на стрічу.

— Доброго здоров'я, пане Стар! — кликнув він голосом, що дзвінким гомоном розійшовся по всьому підземеллі. Будь ласка, зайдіть у хату давнього вашого помічника. Дім родини Фордів гостинний, хоч лежить на 1500 стіп під землею.

— Як вам живеться, дорогий Сімоне? — спитав Джемс Стар, стискаючи простягнену руку Сімона Форда.

— Гаразд, пане Стар! Тай не може бути инакше тут, де ми відмежовані від всякої негоди. Ваші люди, які виїждять на літо в Ньюавен, чи Порто-Белльо¹⁾ краще зробилиб, коли приїхалиб провести кілька місяців оттут в копальнях Аберфайлю! Тут не набавилибсь вони нежиту, як онтам у вогкому воздуху столиці.

— Я не буду спорити з вами, Сімоне, — сказав Джемс Стар, дуже вдоволений, що старий наставник полишився таким, яким був й перше. Дійсно, мені приходить на думку, чи не кинутиб мені мою хату на Канонґаті²⁾ й почати жити де-небудь оттак як ви!

¹⁾ Купелеві місцевости в околицях Едінбурґа.

²⁾ Головна й найбільша вулиця в Едінбурґу.

— І добре вчинилиб, пане Стар! Я знаю одного з ваших давних помічників, що дуже рад бажав би сусідувати з вами...

— А Меджі? — спитав інженер.

— Добре й поштиве жінчisko! Вона здоровша від мене, якщо так можна сказати і рада буде погостити вас. Думаю, що не відмовите їй цього..

-- Безперечно, що ні, Сімон! — відповів весело Джемс Стар, втішаючись в думках перекускою, яка вповні належалася йому після такого проходу.

— Ви голодні, пане Стар?

— І ще як! Подорож заострила в мене апетит.. Я приїхав у погану погоду!

— А там на горі дощ? — запитав Форд, з видимою відразою на лиці.

— Так Сімон! — сказав Стар.

— А тут, пане Стар, нема ніколи дощу! Так, що я вам буду розказувати про всі гарні прикмети моєї хатини! Ви самі це краще знаєте! Ви приїхали — це головна річ, і ще раз кажу, будь ласка, розгостіться.

Сімон Форд і Гаррі ввели інженіра в доволі велику кімнату, освітлену кількома лампами, з яких одна звисала із гарно розмальованого сволака.

Стіл, накритий білою скатертю, дожидав гостей.. Довкола його стояло чотири стільці, оббиті старою шкірою.

— Здорові були, Меджі! — сказав інженер, входячи до кімнати.

— Здорові, пане Стар! — відповіла шотляндка, встаючи на стрічу гостеві.

— Тішуся, що вас бачу, Меджі!

— Я рівнож, пане Стар. Все приємно бачити добрих людей!

— Снідання готове, жінко? Не треба давати ждати на нього пану інжінірови. Він голодний, як гірняк і побачить, що завдяки нашому Гаррі усього маємо доволі на нашій дачі.

А правда, Гаррі — говорив дальше Сімон, звертаючись до сина, — до тебе приходив Джек Ріян.

— Знаю, тату, ми стрічали його по дорозі, в шахті Ярова.

— Гарний хлопець з него — сказав Сімон, — та йому здається більше припадає до вподоби життя на землі. Він не гірняк у душі! Сідайте, пане Стар! Поснідаймо гарно, бо ми пізно вернемося на вечеру.

Підходяючи до стола, інжінер звернувся до господаря:

— Пождіть Сімоне! Хочете, щоб я поснідав з апетитом?

— Буде це мені дуже приємно, пане Стар — відповів старий наставник.

— Та до того потрібний спокій духа, а мені хочеться завдати вам два питання.

— Говоріть, пане Джемс!

— Ви писали, що скажете мені щось цікавого?

— Дуже цікавого, дійсно.

— Для вас?...

— Для вас і для мене, пане Стар, та я про це розкажу вам по сніданню і деінде. Інакше ви не повірите мені.

— Сімоне! гляньте мені прямо в очі!.. Цікава вістка?... Так? Гарно... Більше мені нічого не треба — сказав він, немов би прочитав в очах Форда бажану відповідь.

— А друге питання? — спитав Джемс Стар.

— Не знаєте ви, Сімоне, хто міг би написати

мені отте письмо? — відповів інженер, показуючи анонімного листа.

Сімон Форд взяв письмо, прочитав його уважно, відтак передав синові, говорячи:

— Ти знаєш цей почерк?

— Ні, тату! — відповів Гаррі.

— І на листі була стампіля: Аберфайль? — звернувся Форд до інженіра.

— Так, така сама, як і на вашому.

— Що ж ти на це скажеш, Гаррі? — спитав Сімон дещо збентежений.

— Думаю, що хтось хотів спинити пана інженіра і не допустити, щоби він до нас навідався.

— Та хто це міг би бути? — кликнув старий наставник. — Хто це міг би відгадати мої найтайніші думки?...

— Сімон Форд задумався й доперва голос Меджі розбудив його з тієї задуми.

— Сідайте, пане Стар! — сказала вона — бо снідання вистигне. Залишіть тепер думку про цей лист.

Всі посідали за стіл. Джемс Стар усів на почесному місці, проти Меджі, а батько й син проти себе.

Снідання було дійсним шотландським пиром. Найперше подано юшку „гоч-поч“, в якій плавали спорі шматки мяса. По думці старого Сімона — то ніхто краще від Меджі не знав способу приправи цієї смаковитої юшки.

Те саме було з потравкою „куклеjk“ — зробленої з когута і ярин. Була вона знаменита.

Головною стравою одначе був „гаджі“ — національний шотландський пуддінг — зроблений з мяса і ячмінної муки.

Цей саме знаменитий пуддінг, — що натхнув

поета Бурнса до написання одної прегарної оди — зазнав судьби всіх досконалостей цього світа: зникнув на очах наче мрія...

Все те закроплювано пивом, що походило з найліпшого едінбурського бровару.

Меджі удостоїлася найкращих признань від гостя.

На закінчення прийшов ще десерт, що складався з сира й кексів, — вівсяних пляцків, які перекушувано, попиваючи притім з маленьких чарок „віскі-бодж“, стару двадцятьп'ятьлітню житнівку, ровесницю Гаррі.

За столом просиділи майже годину.

Джемс Стар і Сімон Форд не тільки гарно попили, а й наговорилися доволі, головню про минуле копалень Аберфайлю.

Гаррі мовчав майже цілий час і двічі вставав ізза стола й виходив кудись з хати. Очевидно трівожила його неждана пригода з каменем, а також й історія з анонімним листом не причинялася до успокоєння його.

— Гарний у вас син — запримітив інженер до Сімона й Меджі, коли Гаррі вийшов з кімнати.

— Так, пане Стар! Добра з нього дитина — відповів старий гірняк.

— І подобається йому тут в підземеллі?

— Він ні за що в світі не покинув би нас.

— А як вам колись прийдеться оженити його?

— Оженити Гаррі? — кликнув Сімон — та з ким? З якоюнебудь дівчиною зверху, що любить танці, розривки, яка волітеме життя онтам на землі, чим у нашому підземеллі?

Гаррі й сам не захоче такої!

— Так, ти прецінь не захочеш Сімоне, щоб Гаррі ніколи не женився? — сказала Меджі.

— Я нічого не хочу, — впрочім, час ще думати про те — сказав гірняк. — Хто знає, може ми знайдемо йому...

В тій хвилині повернув Гаррі й Сімон заовк.
Меджі встала і всі пішли за її приміром.

Ю. Верн: Чорна Індія.

— Тепер, Сімонє, слухаю вас! — почав інженер.

— Панє Джемс, мені потрібні не ваші уха, а ноги. Відпочали ви вже?

— Відпочав і покріпився, Сімонє. Готовий я йти з вами куди захочете.

— Гаррі! — звернувся старий Форд до сина — засвіти наші гірничі лампи.

— Ви берете гірничі лампи? — спитав Джемс, дуже здивований тому, що в копальні, в якій не було вже вугля, не треба було лякатися вибуху газів.

— Ізза обережности, пане Стар!

— Може захочете також переодягнутися в стрій шахтаря, Сімонє?

— Ще ні, пане Стар — відповів старий гірняк, а його очі замиготіли якимсь дивним блеском. Гаррі, який тільки що повернув у кімнату, знова вийшов і приніс три гірничі лампи.

Одну подав він інжінірови, другу батькови, а третю лишив собі і взяв ще в руку доволі грубу палицю.

— Ну, ходімо — сказав Сімон, беручи на плече джаган, що стояв біля дверей.

— Ходімо, — повторив інженер — до побачення Меджі!

— З Богом! — попрощала їх шотляндка.

— Жінко! а приготуй нам добру вечеру! — кликнув Сімон — бо ми повернемо голодні!

VI.

Загадочні явища.

Загально звісно як забобонним є населення низинної та й гірської Шотляндії. В деяких околицях фермери, збираючись вечерами, люблять рос-

казувати казки, що своїм змістом основані на давних переказах старинної мітології. Хоч в оттих сторонах просвіта росповсюджена широко, всеж таки не розвіяла вона оттих старинних легенд, які немов би зрослися із лемлею старої Каледонії. Живе там ще світ духів, привидів, чарівниць та домовиків. Являється ще там злий дух, в якого викупитись можна тільки грішми. Він зветься „Сер“. В шотляндських верховинців його поява віщує близьку смерть. „Май-Муліч“, являється в подобі молодой дівчини з волохатими раменами й перестерігає родину перед грозячими небезпеками. Чарівниця „Бранші“, звіщає якісь важні, сумні події: домовники „Бровнії“ хоронять домашнє огнище, а демон „Уріск“, проживає головно, в диких провалах коло озера Катрайн і багато інших.

Очевидно, що також і населення шотляндських копалень внесло свою пайку казок і легенд в отте мітологічне царство. Якщо гори заселені всякими надприродними ествами, лихими і добрими, то о скільки більше повинно їх бути в глибокій темряві підземелля копалень. Хтож, як не дух ночі, спричиняє підземельний грюхит тоді, коли над землею лютує буря; хто наводить гірняка на слід нових верств вугля; хто запалює гази і спричинює страшні підземельні вибухи?

Отта віра була широко росповсюднена серед забобонних шотляндців. Більшість гірняків без вагання приписувала найзвичайніші, чисто матеріальні, явища діланню якихсь надприродних сил і даремне булоб переконувати їх в тому. Та і деж можнаб знайти краший ґрунт для росповсюднення оттих забобонів, як не в глибині копальняного підземелля?

А копальні Аберфайль, які були саме немов у серці оттих забобонів та віри в надприродні явища, самі постачали чимало матеріалу для них, тому то й всяким легендам не було кінця. Треба ще замітити, що деякі явища в оттому часі, про яке йде оповідання, не були ще розсліджені, тому й піддержували собою віру в чуда.

Одним з найбільше забобонних гірняків на шахті Дошар був товариш Гаррія — Джек Ріян, великий обожатель усяких надприродних явищ. Усі фантастичні перекази й легенди він передав у формі пісень, які тішилися великим успіхом у довгі зимові вечорі.

Не лиш Джек Ріян, але й усі його товариші, голосно доказували, що в копальнях Аберфайлю часто являються невмолимі єства, подібно, як це діється і в горах Шотляндії. Після їх думки навіть булоб дивно, колиб цього не було. Дійсно, де можна було найти кращу обстановку для привидів, домовиків, чарівниць, як не глибоку, темну копальню? Декорації готові, чомуж не з'явитися на сцені фантастичним акторам?

Такі думки були в Джека Ріяна та його товаришів з копальні. Як вже було сказано, всі шахти були получені між собою довгими підземними галеріями, викованими в скелях, між якими находились верстви вугля. Так отже під графством Стірлінг простягався величезний простір, пронизаний тунелями, підземними хідниками, щось в роді підземного лабіринту, який подобав на великанське муравлище.

Гірняки з різних шахт часто стрічалися зі собою, чи то сходячи в шахти, чи по роботі, виходячи на верх. Стрічались, передавали собі новини та всякі гадки, що блискавкою розносилися

по підземеллі, досягаючи нераз, підсичені уявою, неімовірних розмірів. Тільки двоє людей, дещо більше образованих та зрівноважених, не піддавалося тій загальній струї. Вони не дуже то вірили привидам, не дуже то прислухувались оповіданням про домовиків та чарівниць.

Це були — Сімон Форд і Гаррі. Вони ділом доказали непохитність своїх думок, залишаючись проживати в підземеллі навіть тоді, коли в шахті Дошар припинено роботи. Добродушна Меджі була мабуть схильна до віри в надприродні явища, як кожда справжня шотляндка, та лишалось її хиба собі самій розказувати про всякі привида, що їй здається вона робила, щоби не забулася давна традиція.

Якби Сімон і Гаррі Форд були такі забобонні, як їх товариші, то всеж таки не віддалиб вони копальні духам ні чарівницям. Надія відкрити нові верстви вугля заставилаб їх не лякатися ніяких привидів ні духів. Вся їх віра та забобонність зводилася до одного, а саме: їх ніколи не покидала думка, що копальні Аберфайль вже вичерпалися. Можна сказати, що в Сімона та його сина була під тим оглядом тверда віра, якої ніщо в світі не в силі було захитати.

Тому то батько й син, протягом десяти років, не пропускали ні днини, щоби, узброївшись в джогани, лопати, гірничі лямпи, не шукати вперто, й з сильною вірою в успіх, нових верств вугля по цілому підземеллі.

Що не вдалося вчора, це можна було досягнути завтра і тому Сімон та Гаррі рішилися продовжувати свої розшуки аж до самої глибини, де вже зачинався граніт. Вони рішилися жертвувати своє життя на те, щоб повернути копальням Абер-

файлю давнє їхнє богацтво. Якщо помер би батько, не дійшовши до наміреної мети, так полишиться син, що буде далі продовжати його роботу.

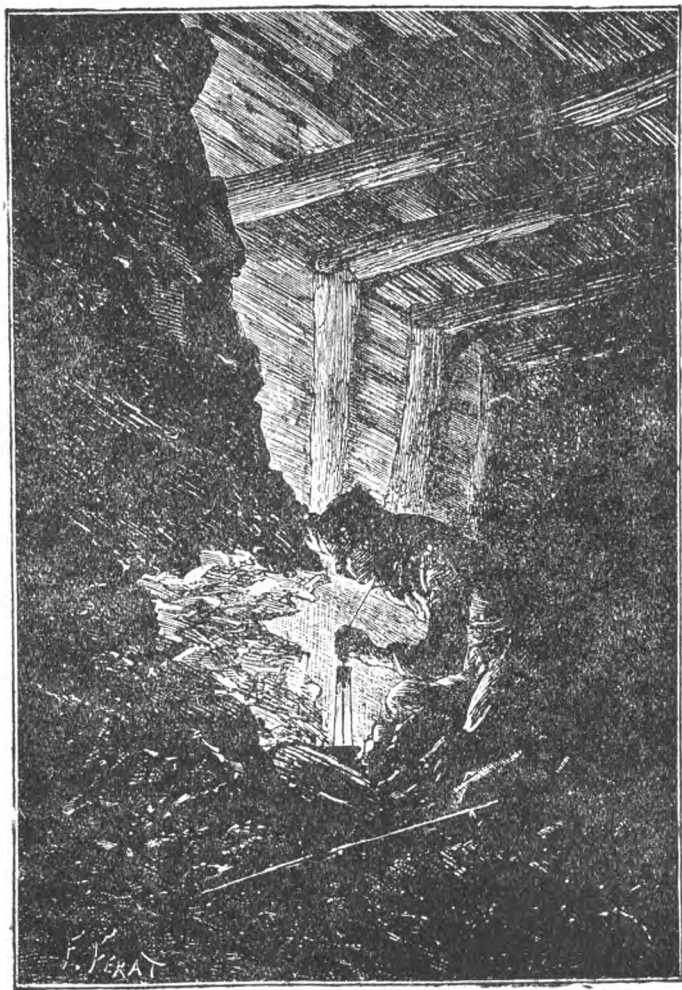
При оттих своїх розшуках звертали вони увагу й на стан копальні та її безпеку. Вони пильно розглядали усі ходи, чи не грозить якому небезпека, що завалиться, чи не треба закрити яку небудь частину шахти. Коли в якому місці протікала вода з горішніх верств землі, вони відпроваджували її, заводячи своєрідну каналізацію. Одним словом, вони добровільно взялися зберігати цей клаптик землі вбогий тепер, та який колись дав стільки богацтва, яке щоправда перемінилося в дим.

Підчас оттих розшуків, Гаррі запримічував не раз явища, які даремно силкувався пояснити собі. Так, йдучи не раз вузкою поперечною галерією, чув він стукіт, подібний до сильних ударів джагана в стіну шахти.

Гаррі, що не лякався нічого, прискорював свій хід, щоби розвідати причину того стукоту. Та підземний коридор був порожний, а на його стінах, хоч як він освітлював їх лямпою, не було ніяких свіжих слідів джагана чи лопати. І думав він тоді, що це його слух обманув або, що був це якийсь дивний відгомін. Часом, освітлюючи нагло якунебудь розколину своєю лямпою, він бачив, що перед ним майнула тінь. Він кидався вперед, та не находив нічого, хоч нігде не було місця де моглаб схоронитися людина.

Двічі в останньому місяці Гаррі чув виразно, оглядаючи західню частину копальні, далекий гомін, неначе спричинений вибухом динаміту. Останнього разу підчас точних оглядин копальні запримітив він, що один із стовпів що піддержував поперечною галерію, розколений вибухом.

При світлі лампи Гаррі точно розглянув те місце.
І вдивляючись в сліди вибуху питав себе в душі,

яка була його ціль: чи відкрити нові поклади
вугля, чи таки прямо так завалити цю частину

копальні? Гаррі роздумував над тим і сказав про своє відкриття батькови, та ні один ні другий не вміли собі цього пояснити,

— Дивно — часто говорив собі Гаррі — важко припустити, щоби якась людина находилася в копальні, а прецінь не можна сумніватися в тому! Чи ще хто другий, крім нас, шукає нових верств вугля, або може хоче знищити останки копальні? Та пощо? Я вистежу це, хочби прийшлося мені віддати своє життя!

Два тижні до того дня, коли то Гаррі провадив інженера по галеріях шахти Дошар, йому майже вдалося це досягнути.

Йшов він в південно-західній частині копальні з сильною ліхтарнею в руці. Нараз видалось йому, що на кількасот кроків перед ним майнув промінчик світла й зник в коридорі, який йшов в поперек. Він кинувся за оттим підозрілим світлом.

Та даремний був його труд. Не знайшов нічого. Відкидаючи всяку думку в надприродність цього явища, яке він бачив, прийшов до висновку, що це якесь загадоче єство блукає по копальні. Та що він не робив, як не шукав — все було даремне.

Гаррі рішився ждати, може случай відкриє йому цю тайну. Ще не раз бачив він блукаюче світло, що подібне було до блудних огнів. Та зникало воно скоро і не можна було віднайти його причину.

Колиб Джек Ріян, та інші гірняки, були бачили це світло, вони без сумніву булиб добачували в ньому щось надприродне. Та ні Гаррі, ні старому Сімонови не приходило це на думку. І коли вони говорили про отті явища — то Сімон все казав:

— Пожди, мій сину, колись воно розясниться!

Та ні Гаррі, ні його батька не стрінуло ніколи в підземеллі нічого лихого. І якщо камінь, що впав сьогодні під ноги інженіра, був кинений рукою злочинця, так вчинив він це доперва вперше.

Джемс Стар, коли його спитали, висказав здогад, що камінь відірвався від стелі галерії. Та Гаррі не годився на таке пояснення. Після його думки камінь не впав, а хтось його кинув. Він не міг би так упасти, як упав, колиб сам відірвався від стелі.

Гаррі добачував в цьому явний замах на себе, свого батька, а навіть на інженіра. На основі всього вище сказаного може й був він в праві так думати.

VII.

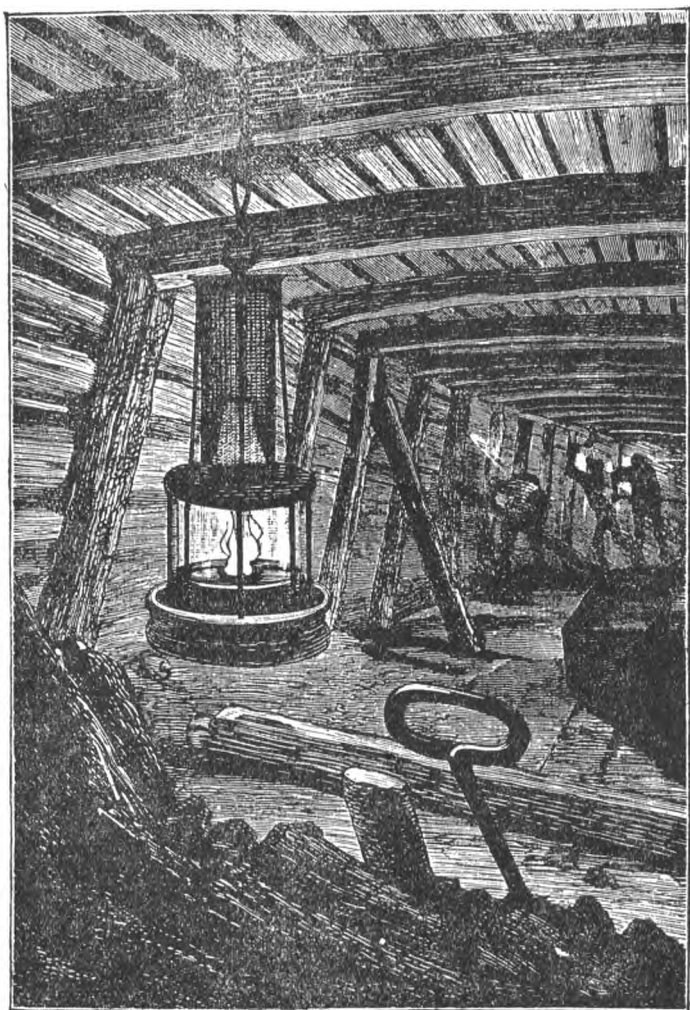
Проба Сімона Форда.

Старинний деревляний годинник видзвонив дванадцятую годину, коли Джемс Стар, разом з Сімоном і Гаррі вийшли з помешкання старого наставника. Соняшне світло, що доходило з підземелля крізь головну шахту, слабо освітлювало підземну галерію. Тут, недалеко головного входу в копальню, не треба ще було світити лампи та пускатися без них в дорогу було годі тому, що Сімон хотів повести інженіра на самий кінець шахти Дошар.

Пройшовши зо дві милі*), прийшли вони у доволі вузкий тунель, що підпертий був деревляними бальками, оброслими ізза старости білим мохом. Цей тунель простягався майже в тому

*) англійських (прим. перекл.)

самому напрямі, куди плила річка Фарс, що находилася 1500 стін понад ним.

Сімон Форд, думаючи, що інженер призабув уже положення шахти Дошар, пояснював його

інжінірови, нагадуючи йому, що саме знаходиться на поверхні землі в тім місці, куди вони йшли. Так отже говорили вони цілий час дороги.

Гаррі йшов вперед, освітлюючи своєю ліхтарнею дорогу. Часом наглим рухом повертав світло ліхтарні в якунебудь закутину, чи розколину в стіні тунелю, придивляючись пильно усюди, чи не догляне чого підозрілого.

— Довго будемо ще так йти, Сімоне? — спитав інжінер.

— Ще пів милі, пане Стар. Давно колись моглиб ми проїхати цю дорогу візочком! Які то давні часи!

— Значиться, ми йдемо аж на кінець останньої шахти? — спитав Демс Стар.

— Так, я бачу, що ви ще добре визнаєтеся в копальні.

— Так, Сімоне, та мені здається, що дальше йти вже годі!

— Так, пане Стар, саме тут добули ми останній кусник вугля. Тямлю це, як нині. Я сам завдав джаганом останій удар оттим скелям і він відозвався голосніше в моїх грудях, чим по камінню. Та даремні були зусилля. Не було вже нічого крім пісковика! І коли останній вагончик підїхав до виходу з шахти, то видався він мені похоронним возом! Здавалося мені, немов би він вивіз зі собою душу копальні.

Зворушення, яке пробивалося зі слів старого наставника, відбилося й в душі інжініра. Того рода почування мусять огортати душу моряка, якого корабель топиться, та мужика, якого проганяють з його батьківщини і відбирають землю.

Джемс Стар простягнув свою руку до Сімона, який стиснув її сильно й кликнув:

— Так, так! Того памятного дня всі ми помилися. Стара копальня не завмерла! Ні! Гірняки покинули не мертве тіло і я позволю собі вам сказати, пане Стар, що серце нашої копальні ще бється.

— Говоріть, Сімоне! Ви відкрили нові верстви вугля? — кликнув інженер, не пануючи над собою.

— Я так і думав! Це виходило ясно з вашого листа. Вістка з копальні Дошар! Якаж вістка може мене цікавити, як не про нові верстви вугля?..

— Пане Стар, я не хотів говорити кому другому...

— І гарно вчинили, Сімоне! Та скажіть, будь ласка, як ви відкрили ті нові верстви...

— Вислухайте мене, пане Джемс — перебив йому старий Сімон. Я відкрив не вуголь...

— А щож?..

— Тільки безумовний доказ, що вуголь таки тут ще є.

— Який саме доказ?

— Чи можете й подумати, щоби з землі добувався вугляний газ, колиб не було вугля, що втворює його? Немає наслідків без причини...

— Як немає диму без вогню! І ви зовсім певні того, що це дійсно углеводень?

— Стрий гірняк не помиляється, — сказав Сімон. — Я пізнав нашого старого ворога — копальняний газ!

— А якщо це який інший газ? — спитав збентежено Джемс Стар. Углеводень, цеж газ без запаху та краски. Його присутність пізнати можна тільки тоді, коли він вибухає...

— Пане Джемс, позвольте мені розказати вам, що і як зробив я. Вибачте, якщо це забере дещо часу.

Джемс Стар знав старого і знав, що краще йому не перебивати.

— Пане Стар — почав знов Сімон Форд — за оттих десять літ не було й одного дня, щоб я й Гаррі не думали, якби привернути копальні давню велич — ні одного дня! Якщо були ще які верстви вугля, так ми рішили знайти їх. Та в який спосіб? Вибухом? Цего не могли ми вчинити! Та зате в нас було чуття гірняків, а отте чуття буває часами бистріше від розуму... Бодай так воно мені здається...

— Не перечу вам — запримітив інженер.

— А міжтим Гаррі, що блукав по західній части копальні, запримітив раз два огники, які гасли й зьявлялися нечаяно десь оттам в крайних галеріях. Звідкіля бралися отті огні, не розумів я, й досі не розумію. В кождім случаю отті огні доказували присутність вугляного газу, а для мене присутність того газу є доказом, що в підземеллі находиться уголь.

— А не спричиняли отті огні ніякого вибуху? — спитав зацікавлено інженер.

— Часом бували легкі льокальні вибухи, такі як отті, що я їх сам викликував, бажаючи пересвідчитися про істнування газу. Ви пригадуєте собі, в який спосіб недопускали до вибухів в копальні в тих часах, коли ще не знали охоронної лампи нашого доброго генія — Гумфрі Девія?

— Так, — відповів Джемс Стар — ви хочете говорити про „покутника?“ Та я ніколи ще не бачив його при роботі.

— Розуміється, пане Стар, ви надте ще молоді, не дивлячися на ваших пятьдесят діт, тому й не могли того бачити. Та я з десять років старший від вас і бачив ще посліднього „покутника“ в копальні. Його звали так тому, що він носив довгу монашу рясу, а дійсне імя його було: чоловік

огню — „fireman“. Та в тих часах не знали ще ніякого способу, як боротися із небезпечним газом, лиш тільки той, що розріджували його легкими вибухами, поки його не назбиралось ще багато в горішніх галеріях копальні. Тому то „покутник“, прибраний в маску з каптуром на голові, завинений в грубу міцну нагортку, повзав по землі. Дихаючи чистим воздухом у долині, держав він у правій руці, високо над собою, запалений смолоскип. Змішаний з воздухом вугляний газ вибухав легко, не спричиняючи більшої шкоди. Так поступали доти, доки не найшла лампа Девія примінення в шахтах. Я знав про цей спосіб і випробовуючи його, пересвідчився про існування газу в копальні, а що за тим слідує й про те, що верстви вугля мусять ще знаходитися в шахті Дошар.

Все те, що старий гірняк розказував про „покутника“ було правдою. Саме в той спосіб в давних часах очищували возду від газу в підземеллях копалень.

Копальняний газ, або як його часом називають — болотний газ, без краски та майже без запаху; дуже мало в нім складників, які можна б використати до освітлювання, дуже шкідливий для легких. Гірняк не міг би жити в атмосфері пересиченій оттим газом, як не можна жити в газометрі, наповненім світляним газом. Копальняний газ, так як світляний, вже при 5—10% його у воздусі, в замкненому просторі спричинює вибух. Маленької іскорки потрібно, щоби спричинити величезний вибух, що веде звичайно страшну катастрофу в копальні. Перед тою небезпекою хоронить — лампа Девія, якої металева циліндрова сітка, відмежовує полумінь світла від газу.

Цю лампу з часом удосконалено. Якщо вона розібеться, так зараз гасне. Та звідкіля все таки

лучаються вибухи в копальні? Діється це тому, що ніколи не можна запобігти необережності

гірняка, який причинює не раз вибух, закуривши, по мимо заборони, папіроску чи файку, або іскрою, що вилетіла з під його джагана, лупаючого камінь.

Не в усіх копальнях знаходиться оттой небезпечний газ. Там де його нема, можна вживати звичайних ламп. Так приміром в анзінських копальнях, — у шахті Тієр — зовсім цього газу нема. Коли знова в копальні знаходяться верстви чорного вугля, копальняний газ може добуватися з него в більшій кількості. Тільки лампа Девіа хоронить вповні перед вибухом, тимбільше страшним, що не раз спричинює він катастрофу в копальні, в якій гинуть сотки робітників.

Йдучи дальше, Сімон Форд оповідав інжінірови про свої заходи, щоби виказати існування вугля в копальні, як це він пересвідчився, що дійсно копальняний газ добувається в глибині крайної шахти в західній стороні копальні. Розказував, як він спричиняв льокальні вибухи, щоби пересвідчитися, що газ таки добувається із нутра копальні. Вправді його мало та зате добувається він без упину.

За годину, по виході з помешкання Форда, перейшли вони чотири милі. Інжінєр, піддержуваний цікавістю, навіть не за примітив цього. Він передумував це, що розказав йому старий гірняк. І в думках прихилився до погляду Форда, що поява копальняного газу доказує присутність вугля. Та чи були це верстви вугля на широкому просторі, чи тільки невеличкі останки давнього багатства копальні? — ось тут було важливе питання.

Гаррі, який йшов попереду, спинився.

— Ми прийшли — кликнув Сімон. — Славити Бога, що ви тут, пане Джемс, й вкінці про все довідаєтеся.

Твердий голос старого гірняка дрожав.

— Любий Сімоне, заспокійтеся — сказав до нього інженер. — Я рівнож зворушений, як і ви... Отже не тратьмо часу.

В тім місці остання галерія шахти розширювалась, творючи щось в роді темної печери. Тут не було ніякого виходу на верх і галерія, глибоко врізуючись в скалу, не мала ніякого безпосереднього получения з поверхнею землі графства Стірлінг.

Джемс Стар, незвичайно зацікавлений, оглядав отту частину підземелля, в якій вони знайшлися.

На стінах в глибині печери було ще видно сліди останніх ударів джагана, як рівнож кілька дір з динамітових патронів, що розсадили кусень скелі, покінчуючи оттим роботи копальні. Стіни в оттій галерії були незвичайно тверді, так, що нічим не треба було їх скріплювати. Саме тут скінчилися верстви вугля і з відсіля вивезено останній його кусень, що й покінчило роботи на шахті Дошар.

— Пане Джемс — сказав Сімон — ми тут зачнемо нашу роботу, бо мабуть за оттою стіною, ближче чи далше, лежать нові верстви вугля.

— І ви пересвідчилися, що дійсно оттут із оттих скель добувається газ?

— Саме тут, пане Джемс — відповів Сімон Форд. — Я запалював його підносячи лямпу в гору. І Гаррі робив те саме.

— А як за високо? — спитав Джемс Стар.

— Десять стіп над землею — відповів Гаррі.

Джемс Стар сів на скелю. Він понюхав довкола себе воздух, а відтак глянув на обох гірняків таким поглядом, немов би починав сумніватися в їх слова, хоч як вони видавалися приманчивими.

Річ у тому, що копальняний газ має таки дещо

запаху; інженер дуже був здивований, що хоч в нього був незвичайно розвинений змисл нюху, він не міг запримітити присутності вибухового газу. На всякий випадок, якщо він навіть й знаходився у повітрі, то було його там дуже мало. Значить, не треба лякатися вибуху й можна безпечно відкрити лампу, щоб зробити пробу, як це вже не раз робив старий гірник.

В отцей мент Джемса Стара огорнула тривога, та не перед вибухом газу, а трівожило його те, що може того газу нема у повітрі.

— Невжеб вони мали помиляться? — майнула в нього думка. — Немислиме! Вони розумні люди, що знають своє діло! Та хто знає... Тому він зі зворушенням дожидав, щоб в його присутності повторилося те явище, про яке так розповідав Сімон. Та рівночасно й Гаррі мабуть запримітив те саме — це є, що не чути своєрідного запаху копальняного газу, бо крикнув зміненим голосом:

— Тату! — мабуть газ вже більше не добувається з оттої стіни!

— Не добувається більше? — кликнув старий гірник і закусивши губи, він кілька разів потягнув сильно носом.

Відтак крикнув нетерпляче:

— Дай мені свою лампу, Гаррі!

Дрожащою, мов у лихорадці, рукою вхопив Сімон лампу, відкрутив металеву сітку, що огортала полум'я і підняв її вгору.

Та вибуху не було. Не було й навіть легкого шипіння, що доказувало хоч про невеличку кількість газу у повітрі.

Сімон Форд взяв у Гаррі палицю, прикріпив до неї лампу й підняв її скільки міг високо вгору,

де повинен був знаходитися, хоч у невеличкій скількості, газ.

Та полумінь лампи горіла рівно й ясно як передтим.

— Приблизіть лампу до стіни — сказав інженер.

Сімон підніс лампу в те місце біля стіни, у якому ще вчора запримітив був газ.

Рука старого дрожала, коли він старався наблизити лампу до щілини, що знаходилася в горішній частині стіни.

— Пробуй ти, Гаррі — сказав старий. Гаррі взяв лампу й водив нею у різних місцях стіни галерії, та й це на ніщо не придалося. Не було чути навіть легкого тріскоту, так питомого тим місцям, з яких добувається копальняний газ.

Газ не запалився, значить його не було.

— І знов нічого! — кликнув Сімон стискаючи кулаки, більше з досади, як з пересвідчення про невдачу.

Та тут Гаррі крикнув...

— Що там? — спитав з поспіхом інженер.

— Щілини в стіні забиті!

— Дійсно? — спитав старий гірняк.

— Гляньте, тату.

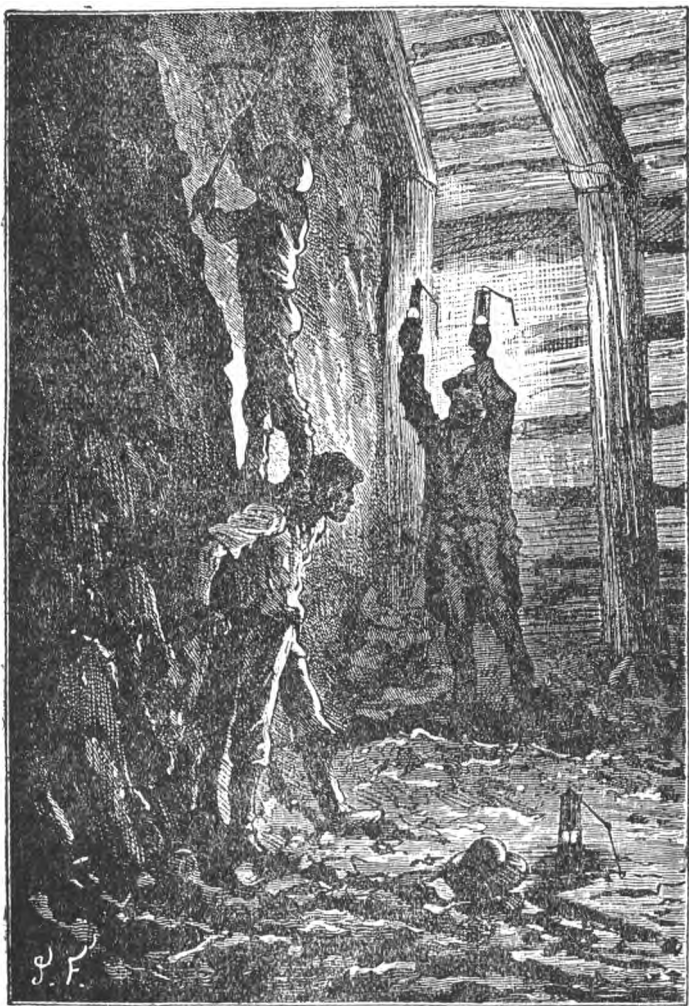
Гаррі не помилявся. Приглянувшись ближче, можна було запримітити при світлі лампи, що щілини в стіні були заліплені вапном й замазані з верха вугляним пилом.

— Це він! — крикнув Гаррі — ніхто більше, як тільки він!

— Він? — повторив Джемс Стар.

— Так, цей загадочний чоловік, який блукає по нашій копальні, якого я сотні разів запримічав та ніколи не міг зловити! Тепер вже ясно, що це він написав вам цей лист, пане Стар, щоби не

дати вам приїхати на стрічу з моїм батьком.
Вкінці, то він кинув на нас каменем в ґалерії

шахти Ярова! Тут не може вже бути про те двох
думок! Це діло людської руки.

Гаррі говорив з такою енергією та вірою, що моментально вспів пересвідчити про правду своїх слів інжініра. А старого Сімона й не треба було переконувати. Впрочім заліплена щілина була найкращим доказом цього, що говорив Гаррі.

— Візьми джаган, Гаррі — кликнув Сімон Форд — і стань на мої плечі. В мене ще доволі сили, щоби тебе вдержати!

Гаррі зрозумів, про що розходиться батькови. Сімон похилився до стіни, а Гаррі виліз на його плечі тай почав джаганом розбивати забиту щілину.

Незабаром роздалось шипіння, неначеб хто розкорковував пляшку шампана.

Гаррі схопив лямпу і підняв її до щілини...

Роздався легкий тріск і невеличке червоне полум'я, окружене голубим колісцем, замиготіло на стіні, як блудний огник. Гаррі скочив на землю, а старий гірняк, не тямлючись з радости, схопив руки інжініра й крикнув:

— Бачите, пане Джемс, газ горить — значиться: є вуголь!

VIII.

Вибух динаміту.

Проба старого гірняка вдалася. Вугляний газ витворюється, як звісно, тільки там — де знаходиться камянний вуголь. Інша річ — скільки того вугля. Про це можна буде доперва пізніше дізнатися. Такі висновки шибали в думках інжініра на основі цього, що він тепер бачив. До таких самих висновків прийшов уже раніше і Сімон Форд.

— Так — роздумував інженер — за оттою стіною тягнуться верстви вугля, котрого не вміли віднайти ті, в чийх руках був провід копальні. Шкода, що треба буде на ново розпочинати усю роботу тому, бо копальню закинено вже тому десять літ. Та це нічого! Ми нашли вуголь і викиристаємо його до останнього кусника!

— Що ж, пане Джемс? Що ж ви на отте наше відкриття? Чи я надаремно турбував вас? Думаю, що не будете жаліти, що надаремно заглянули ще раз у шахту Дошар...

— Ні, ні, мій приятелю! — відповів Джемс Стар. — Ми не тратили часу йдучи сюди. Та втратимо його зовсім певно, якщо сейчас не вернемося до вашої хати, Сімоне. Завтра ми знов прийдемо сюди, розібемо динамітом цю стіну і якщо верстви вугля покажуться доволі значними, я воскрешу спілку нового Аберфайлю, з чого мабуть давні акціонери будуть вдоволені. За кілька днів повинні вже вивозити вуголь з нової копальні!

— Гарні ваші слова, пане Джемс! — кликнув Сімон Форд. Стара копальня відмолodne як вдовиця, що вдруге виходить заміж.

Знов вернеться тут давнє життя, почується стукіт джаганів, вибухи, скрипіт вагонів, гудок машин! І все те я вже бачу. Думаю, пане Джемс, що не будете вважати мене вже надто старим до до моєї давньої роботи наставника.

— Ні, любий Сімоне, певне ж, що ні! Ви навіть молодші від мене.

— А ви знов будете в нас директором! Коби тільки оттого вугля вистало на довший протяг часу і Господь дав мені те щастя вмерти, не бачучи його кінця!

Радість старого гірняка була безмежна. Інженер був рівнож нею захоплений. Тільки Гаррі був задуманий. Ще раз переходив він у думках отті загадочні явища, які супровожали відкриття нових верств вугля і те все трівожило його з огляду на будуччину.

За годину Джемс Стар і його товариші повернули до домівки старого наставника.

Інженер вечеряв з великим апетитом, мовчки притакуючи всім плянам старого гірняка і якщоб не нестримне бажання: як найскорше дожити завтрішної днини, він ніколи не спав би так гарно, як у глибокій тишині цього підземелля.

На другий день, по доброму сніданню, Джемс Стар, Сімон Форд, Гаррі, і навіть Меджі, вибрались в дорогу до нової копальні. Всі йшли, як справжні гірняки, з гірничими знарядями і з динамітовими патронами для розриву стіни, за якою мав знаходитися вугіль. Гаррі, крім великої ліхтарні, взяв ще гірничу лампу, яка могла горіти дванадцять годин.

— До роботи — кликнув Сімон, коли вони дійшли до кінця галерії.

І він підняв великий джаган, потрясаючи ним сильно у воздуху.

— Пождіть, сказав Джемс Стар. Гляньмо чи не зайшло тут що нового і чи газ добувається ще дальше із щілин.

— Ваша правда, пане Стар — запримітив Гаррі. Що сталося вчора, могло статись і сьогодні.

Меджі, сидячи на камені біля протилежної стіни, цікаво оглядала печеру та кам'яну стіну, яку треба було усунути.

Пересвідчилися, що все полишилось так, як було вчора. Щілини були отверті, газ добувався на

верх та дуже слабо мабуть тому, що тепер мав свободний вихід. В кожному разі не було його стільки, щоби міг спричинити вибух. Тому Джемс Стар і його товариші могли безпечно працювати.

— Берімся за роботу! — сказав Сімон. І незабаром під його сильними ударами почала лупатися скала. Були це верстви пісковики, які звичайно бувають недалеко камяного вугля.

Джемс Стар підіймав відлупані кусники і пильно розглядав їх, надіючись найти якінебудь сліди камяного вугля.

Може з годину тягнулася ця робота. Незабаром виднів доволі глибокій отвір у стіні тунелю.

Тоді Джемс Стар вибрав місце де треба було вивертити діри, потрібні до заложення динамітових патронів, щоби спричинити вибух. Вкоротці було це зроблено. Джемс Стар і його товариші усунулися на бік.

— Мені ніколи не билося так моє серце, пане Стар — сказав Сімон зворушений. — Я бажав би вже зараз забратися до роботи.

— Заждіть, Сімоне — сказав інженер — невже-ж ви надієтеся найти за оттою стіною готову копальню?

— А чому ж би і не надіятись, пане Джемс? — відповів старий гірняк. Якщо мені й Гаррі пощастилося відкрити оттут вуголь, то чому ж нам не має пощаститись і дальше?

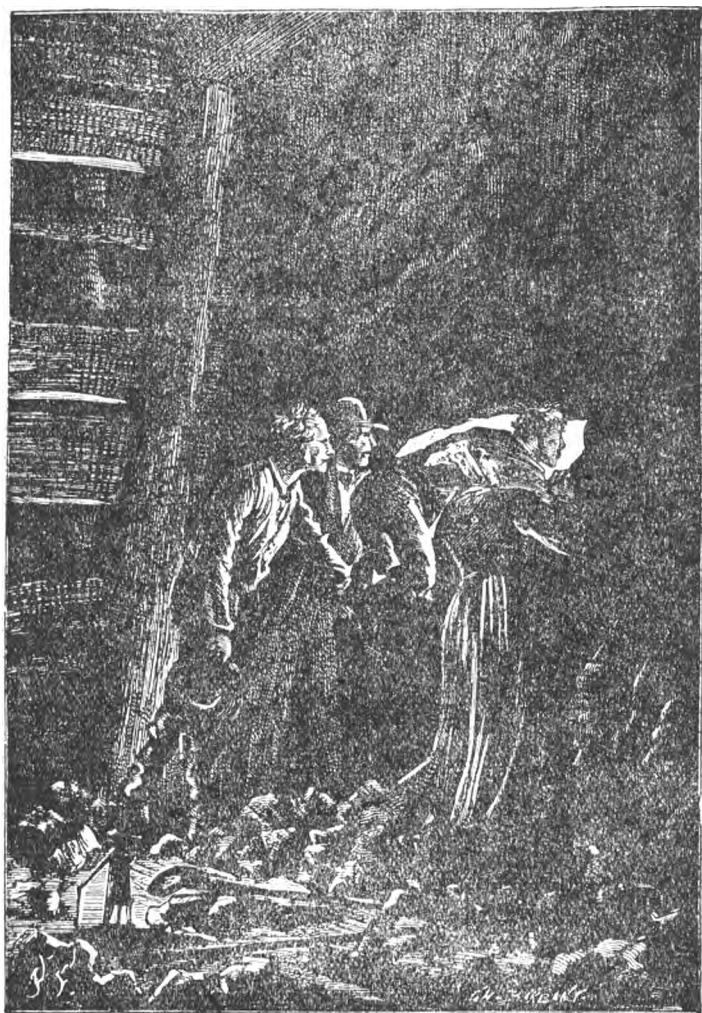
Динаміт експльодував і глухий відгук роздався по цілому підземеллі.

Джемс Стар, Меджі, Гаррі й Сімон Форд негайно підійшли до розваленної стіни.

— Пане Джемс, пане Джемс! — кликав гірняк — гляньте, відчинені двері!

Порівнання Сімона Форда було оправдане тим,

що на місці вибуху, в стіні скелі показався просторий отвір, якого глибини годі було означити.

Гаррі виліз на край отвору і хотів сейчас туди ввійти, але інженер спинив його, кажучи:

— Пожди, нехай там прочиститься воздух!

— Так, зажди, щоб ти не попарився! — кликнув і Сімон.

Минуло чверть години тривожного дождання. Відтак Сімон прив'язав до палиці лампу і просунав її в ново відкриту яму. Полум'я лампи горіло ясно.

Можеш йти, Гаррі — сказав Джемс Стар — ми підемо за тобою.

— Отвір, який спричинив вибух, був настільки великий, що можна було крізь нього вигідно перейти. Гаррі взяв ліхтарню, поліз туди не надумуючись і незабаром зник у темряві.

Джемс Стар, Сімон і Меджі дожидали його нерухаючись. Минула хвилина, що здавалася безконечною. Гаррі не вертався. Підійшовши ближче отвору, Джемс Стар не доглянув навіть світла ліхтарні, яка повинна була освітлювати нове підземелля.

— Чи не притрапилось йому що лихого? Може впав він де в яку глибину? Такі думки ворушилися в дожидаючих повороту Гаррі.

Старий гірняк, не слухаючи нікого, хотів йти вже за сином, коли нараз замиготіло в отворі світло, спершу слабке, а відтак все сильніше і з ями відозвався голос Гаррі:

— Ходіть, пане Стар, — ходіть тату! Шлях у новий Аберфайль відкритий!

ІХ.

Новий Аберфайль.

Колиб інжініри, при помочі якої небудь надлюдської сили, могли піднести на верх кусень шодляндської поверхні, оттак з 1000 стіп зав-

глибшки, разом зі всіма озерами, ріками, заливами і прибережними землями графства Стірлінг, Думбартом і Ранфре — то вони найшли би під тою покришкою землі великанську пропасть, з якою моглаб хіба тільки зрівнатися звісна Мамутова печера в Кентукі. Ця пропасть складалась би із тисячів поодиноких закопів, різних щодо величини та форми, так, немов вулй чудесно збудований і призначений не для пчіл, а для всіх іхтіозаврів та птеродактилів давних геологічних епох!

Цілий лабіринт ґалерій, одні вищі від бань найвищих храмів, другі зовсім низькі; одні рівні і прості, інші йдучі впоперек, — виповняв собою цей вулик.

Бальки, що піддержували отті ґалерії, грубі стіни, що їх розділювали, а навіть і стелі в оттому підземеллю, були із пісковика або граніту. Та поміж тим камінням, щілко ним стиснені, протискалися верстви вугля, як чорна кров оттого незвичайного підземелля. Верстви вугля простягалися на віддалі сорок миль з півночі на полудне і врізувались навіть в дно північного каналу. Багатство оттих верств могли виказати пильні розсліди, та воно повинно би перевищати копальні в Кардіфі у графстві Галле, та в Ньюкестлі у графстві Нортумберлянд.

Треба ще згадати, що робота в тих копальнях була багато лекша чим деінде тому, що сама природа в цю давну геологічну епоху, коли почва землі твердшала, сама немов би покопала в новому Аберфайлі ґалерії та копальняні тунелі.

Так, сама природа! На перший погляд можна було думати, що це вже експльоатована і давно закинена копальня. Та так не було. Таких багцтв не кидають! Людські терміти ніколи не

дїбралися ще до цього підземелля Шотляндії і те все вчинила сама природа. Та ще раз кажемо: з ним не могли рівнятися ні єгипетські печери, ні римські катакомби, хиба тільки звисні Мамутові печери, в яких на просторі більше як двацять миль, начислюють двістадвацятьшість улиць, одинацять озер, сім рік, вісім водопадів, трицять дві криниці та без ліку високих скель. І новий Аберфайль подібно, як отті печери, був ділом не людських рук, а Творця.

Таке ось було нове незміримо багатство, яке відкрив старий наставник. Десять років пробування в старій копальні, рідка впертість, що не давала йому спинитися перед раз обібраною метою, сильна віра і незвичайний інстинкт — отсе були умовини, які дали йому побіду, котрої другі не встигли були досягнути.

Чому розшуки, які провадив в останніх роках експльоатації Джемс Стар, кінчилися біля тої стіни, саме на границі нових верств вугля? Це случай, незвичайно важний однак, своїми наслідками в того рода розслідах.

Та в кожному разі показалося, що в тій частині Шотляндії існує щось в роді підземного графства, котрому не доставало, щоб бути замешканим — тільки соняшного проміння, чи якого иншого світла.

Находилась там і вода, зібрана в ставках, потоках та озерах, не раз більших від озера Катрайн, що знаходиться над копальнями. А сполучувала отті ставки та озера ціла сітка каналів. Незвичайно гарний вид був би, колиб так освітити отті підземні води електричним сонцем.

Хоч цілком не надавалося отте підземелля під якунебудь рістню, то всеж таки моглоб воно служити житлом для шотляндського населення.

Хто знає, може колись — коли вуголь у копальнях Аберфайлю, Ньюкестля та Кардіфу вичерпается — бідне населення британського королівства найде собі захист у глибині оттого підземелля, що має рівну, незмінчиву температуру.

Х.

Туди й назад.

Почувши голос Гаррі, Джемс Стар, Меджі й Сімон влізли в вузький отвір, що сполучував копальню Дошар з нововідкритими верстами вугля.

Вони опинилися при вході доволі широкої галерії. Можна було думати, що це праця людських рук, що джаган і лопата вибили її для експльоатації. Відкривці були тим збентежені, думаючи, що попали в якусь давну, забуту копальню, про якої існування навіть старі гірняки не знали.

Та ні! Може отта галерія була колись в давні геологічні епохи руслом якого потоку чи ріки, та тепер в ній було сухо, так, немов би вона була людськими руками викована в твердому граніті. До цього було в ній доволі воздуха, що вказувало на існування сполуки тієї галерії з поверхнею землі.

Запримітив це інженер і наглядно відчувалося, що природна вентиляція нової копальні проведена доволі добре. Вугляного газу не було ні сліду. Мабудь зібрався він був в якомусь заглибленню біля стіни, що дотикала копальні Дошар, та видобувшись крізь стіну розвіявся по широкому підземеллі. Та Гаррі, не зважаючи на те, взяв зі собою гірничу лампу, яка могла світити дванайцять годин без перерви.

Джемс Стар і його товариші почували невимовну радість; було це цілковите сповнення їх надій та бажань — довкола них всюди був вуголь. Вони мовчали зі зворушення і навіть Сімон Форд повздержував себе. Його радість виливалася на зверх не довгою бесідою, а короткими, голосними окликами.

Може необережно було з їх сторони так запускатися в підземелля. Та вони не думали над поворотом. Галерія була широка і доволі пряма. Ніщо не перепиняло дороги, усюди був чистий воздух. Йшли вони так годину, поки не дійшли до кінця галерії. Вона кінчилася у величезній печері, якої глибини та висоти годі було означити. Глибока темрява, що панувала в ній, не давала добре розслідити цього, та наші відкривці побачили при світлі гірничих ламп, що склепіння тієї печери находилося над великим збірником стоячої води. — Міг це бути став, чи озеро, — якого береги окружені були фантастичними скелями, що зникали в темряві.

— Стійте! — крикнув Сімон Форд спинюючись; ще крок і ми упали би в пропасть.

— Спочиньмо — сказав інженер — все одно, треба подумати над поворотом до хати.

— Наша лампа може ще десять годин світити, пане Джемс — сказав Гаррі.

— А всеж таки спочиньмо — відповів Джемс Стар. — Я признаюся, що мене сильно болять ноги. А ви, Меджі, не змучились тим довгим проходом?

— Не дуже, пане Джемс — відповіла сильна шотляндка. Ми привикли цілими днями ходити по старій копальні Аберфайль.

— Меджі перейшла би з десять разів так довгу дорогу! — відповів Сімон Форд.

— Та я ще раз питаю вас, пане Джемс, чи мій лист не заслугував вашої уваги? Майте сміливість тільки сказати мені це, пане Джемс!

— О! я давно не відчував такої радості, мій приятелю — відповів інженер. Це, що ми бачили

в тій дивній копальні, вказує на величезні верстви вугля, принайменше оцінюючи їх у довжину.

— Рівнож у ширину і в глибину, пане Джемс — сказав з вірою Сімон.

— Про це ми опісля довідаємося!

— А я вам ручу за це. Вірте мені, що прочуття старого гірняка ніколи мене не обмануло.

— Хочу вам вірити, Сімоне — відповів всміхаючись інженер. — Одним словом, міркуючи по тому всьому, що ми поверховно бачили, маємо тут матеріал до експлоатації ще на довгі віки!

— Ще на довгі віки? — закликав урадований Сімон Форд. Мине тисячка літ, а може й більше, заки вивезуть останній кусник вугля з нашої копальні!

— Давби то Бог! Щож знова до якости вугля...

— Знаменитий, пане Джемс, знаменитий! — перервав Сімон Форд — гляньте самі!

І говорячи це, він ударом джаґана відломив кусник чорної скали.

— Гляньте, гляньте, — говорив він, підносячи його до лямпи — бачите який він блискучий. Буде в нас добрий вуголь! Ах, пане Джемс, яку то конкуренцію викликав би тому дваїцять літ той вуголь копальням Свенсея і Кардіфу! Тай тепер розхоплюватимуть його і він буде мати свою ціну, хоч добування його не буде дуже коштовне.

— Дійсно, це гарний рід вугля — сказала Меджі, взявши кусень вугля і розглядаючи його оком знатока. — Забери його зі собою до хати, Сімоне! Я хочу, щоби перший кусник вугля згорів у нашій печі!

— Це гарно, жінко — сказав старий гірняк — і ти побачиш, що я не помилився.

— Пане Джемс — спитав Гаррі — чи знаєте ви, в якому напрямі йде отта галерія по якій ми йшли цілий час?

— Ні, приятелю — відповів інженер. — При допоміж компаса міг би я означити напрям — та без компаса я, як той моряк серед мряки, коли не може орієнтуватися після сонця.

— Це правда, пане Джемс — вмішався Сімон Форд — так будь ласка не порівнюйте нас до моряка, який все і всюди знаходиться над безоднею! Ми тут на твердій землі і не можемо піти на дно.

— Не буду з вами сперечатися — відповів інженер — я цілком не хочу зменшувати вартости нового Аберфайлю моїм порівнанням. Я хотів тільки сказати, що не знаю де ми находимося.

— Ми в підземеллі в графетві Стірлінг, пане Джемс — сказав Сімон, а також кажу, що...

— Слухайте — кликнув Гаррі, перебиваючи батькови.

Всі, йдучи за приміром Гаррі, стали наслухувати. Його слух незвичайно ніжний, зловив далекий глухий відгук. Джемс Стар, Сімон і Меджі рівнож його запримітили. Над ними чути було якийсь гомін і можна було запримітити, як він — то ставав голосніший, то знова тихшав. Кілька хвилин всі стояли мовчки наслухуючи.

— Невжеж це котяться вагони підземної залізниці в новому Аберфайлі? — кликнув Сімон.

— Мені здається, тату, що це шумлять хвилі, які бють о беріг — запримітив Гаррі.

— Таж ми не находимося під морським дном — сказав Сімон.

— Ні, та мабуть саме над нами находиться озеро Катрайн — обізвався інженер.

— Значиться, в тім місци верства землі дуже тонка, коли можна чути шум филь?

— Дуже тонка, розуміється і тому ця печера така велика.

— Здається ваша правда, пане Стар — сказав Гаррі.

— Крім цього — говорив інженер -- на дворі така погана погода, що филі озера так високо підіймаються, як у заливі Фарс.

— А чи це не все одно, що вуголь находиться під озером? — сказав Сімон. — Це не першина добувати вуголь з під морського дна. А якби нам і прийшлося перекопати ціде дно північного каналу, так щож з того?

— Гарно, Сімене! — відповів інженер, захоплений поневолі одушевленням гірняка — проведемо шахти під морем, обернемо в решето дно Атлантійського океану і перейдем попід ним з джаґанами до наших товаришів в Америку! Якщо треба буде, то дійдемо до осередка землі й добудемо звідтіля останній кусник вугля!

— Ви насміхаєтесь, пане Джемс? — спитав з усміхом Сімон.

— Насміхаюся? Ніколи в світі! Ви так одушевлені, що піднесли мене поза межі можливости. Та повернімо до дійсности — вона й так гарна. Лишім тут знаряди, ми їх найдемо, як повернемо сюди, а тепер ходімо домів.

Покищо годі було що иншого робити. В свій час інженер з цілою громадою гірняків з лямпами і знарядями мав зайнятися розсліdom нового Аберфайлю, а тепер треба було вертати в копальню Дошар. Дорога не була важка. Галерія вела прямо до отвору, який вибив у стіні вибух. Нікому не треба було лякатися, що може заблудити по дорозі.

— Коли Джемс Стар повернувся, щоби йти назад, Сімон Форд спинив його говорючи:

— Пане Джемс, чи бачите цю велику печеру, це підземне озеро, оттой скалистий беріг? Я хочу перебратися сюди; побудую собі нову хату і якщо інші гірняки підуть за моїм приміром, за рік повстане нова оселя в підземеллі нашої старої Шотляндії.

Джемс Стар, всміхаючись, стиснув руку Сімона і всі подалися до галерії, щоби повернути в копальню Дошар.

Першу милю перейшли без перешкоди. Гаррі йшов вперед, тримаючи лампу над головою. Він обережно йшов головною галерією, не завертаючи в бічні тунелі, що тут і там виринали по боках.

Здавалося, що поворот відбудеться в порядку. Та нараз неожидана, неприємна пригода спинила на хвилину наших відкривців.

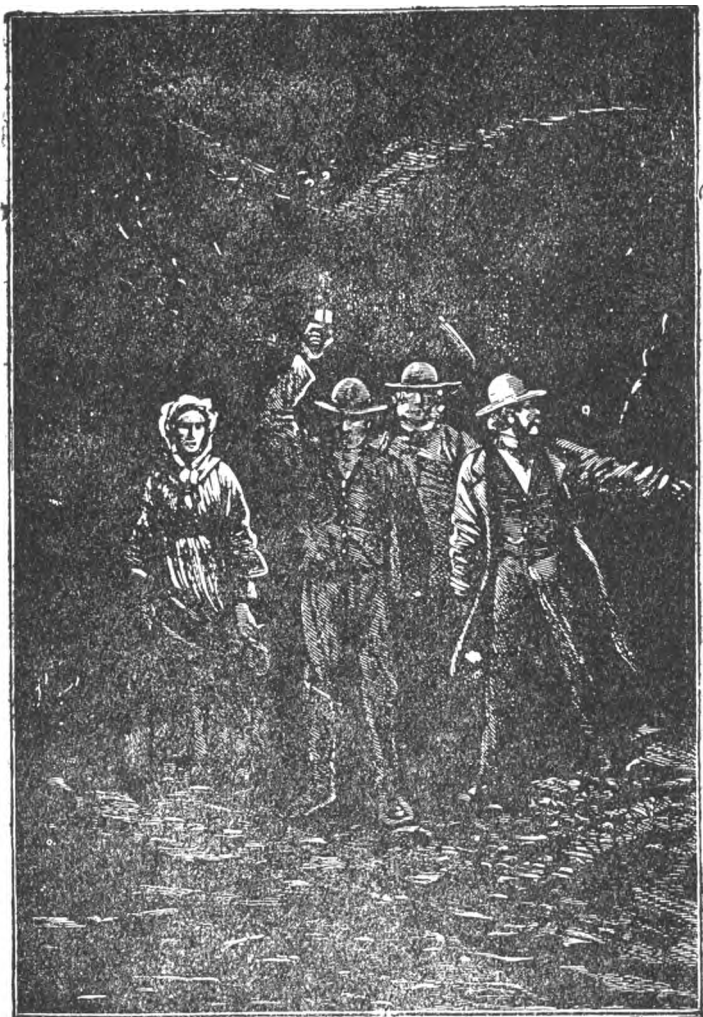
Коли Гаррі підняв лампу понад голову, воздух заколихався нараз, немов під подихом невидимих крил. Лампа вилетіла з рук Гаррі, упала на кам'яну долівку і розбилася.

Джемс Стар і його товариші опинилися нараз серед кромішньої темноти. Олива витекла з лампи і не можна було вже її засвітити.

— Щож це, Гаррі?! — крикнув Сімон Форд — ти хочеш щоб ми порозбивали собі голови, вертаючи домів?

Гаррі не відповів нічого, тільки стояв задуманий. Невже отсю пригоду спричинило якесь загадочне єство? Невже в тому підземеллі скривався ворог, якого незрозуміла ненависть могла заподіяти їм великі шкоди? Виходило на те, що хтось за всяку ціну бажав недопустити до експльоатації нової копальні. Все те, розуміється, були тільки здогади,

а явища й пригоди, які стрічали їх підчас розшуків, вказували на дійсність цих здогадів.

Між тим положення наших приятелів було дуже незavidне. Їм треба було йти серед повної темноти:

біля п'ять миль до копальні Дошар, а і нею треба було ще йти годину, щоби дістатися домів.

— Ходімо! — сказав Сімон Форд — не можна тратити ні хвилини. Підемо гусаком, як сліпці, може не заблудимо. Бічні тунелі, які тут і там стрічаються по дорозі є вузьенькі, тому, йдучи головною галерією, ми мисумо дійти до отвору, крізь який ми тут увійшли. А там вже стара копальня; ми її знаємо і мені та Гаррі не першина блукати в темноті. Там знайдемо і полишені лампи. Ну, ходімо! Ти, Гаррі, йди вперед, ви, пане Джемс, за ним, відтак Меджі, а я останній. Головна річ — не розходитися, а йти одне за одним.

Не оставало нічого, лиш йти за радою старого гірняка. Як він сказав, то йдучи гусаком, не можна було збитися з дороги. Треба було тільки заступити очі руками і здатися на змисл дотику, який у Сімона та Гаррі був незвичайно розвинений.

Всі йшли вище згаданим порядком. Йшли мовчки, не говорячи нічого, зате думки в них працювали без впину. Було ясно, що в них є ворог — та хто він і чому саме є він ворогом? Отте й ворухилось в думках у кожного, та годі було на них відповісти.

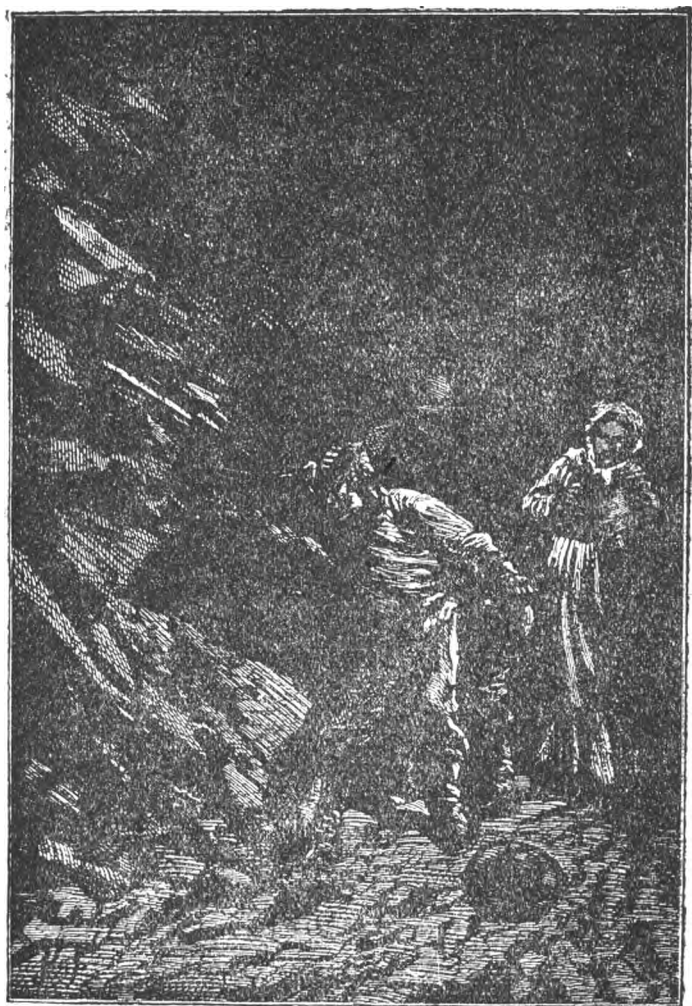
Гаррі, піднявши руки, йшов самопевно, доторкаючись то одної то другої стіни. Якщо його руки натрапили на заглиблення або порожнечу, то це був знак, що в стіні галерії знаходиться бічний тунель і він, оминаючи його, йшов далше вперед. Йшли вони оттак біля дві години й Джемс Стар думав, що вони знаходяться вже недалеко виходу в копальню Дошар.

І дійсно — Гаррі спинився.

— Чи ми дійшли вже до кінця галерії? — спитав Сімон Форд.

— Так! — відповів Гаррі.

— Пошукай отже тепер отвір, що лучить но-

вий Аберфайль з копальнею Дошар!

— Та його нема тут — сказав по хвилі Гаррі,

коли його руки доторкнулися тільки стіни, що вирасталала перед ним.

Старий гірняк підійшов кілька кроків і сам почав шукати отвору.

У него зірвався крик...

Або наші відкривці заблудили, або вузький отвір, вибитий вибухом, був замурований.

Та в усякому разі Джемс Стар і його товариші були замуровані в новому Аберфайлі.

XI.

Огненні чарівниці.

В тиждень по оттих пригодах приятелі Джемса Стара стали дуже трівожитись. Інженер щез і ніхто не знав, як собі це пояснити. Як казав його слуга, то він сів на пароплав у Грантоні, а капітан „Уелського Принца“ сказав, що він висів з юрабля в Стірлінг. Від тої хвилини пропав і слід за інжніром. Сімон Форд просив в своїому листі, щоби інженер задержав його в тайні і Джемс Стар нікому не сказав, що їде в копальню Аберфайль.

Тому то в Едінбурзі тільки й говорено про загадочне зникнення інжніра.

Сер В. Ельфїстон, голова „Королівського Товариства“, подав до відома своїм товаришам письмо Джемса Стара, в якому той оправдується, що не буде міг бути присутнім на зборах товариства. Ще двох-трех приятелів мали подібні листи. Та якщо отті письма й доказували, що Джемс Стар виїхав з Едінбурга — що й без того було звісне, то всеж таки не пояснювали вони — куди він подівся. Знаючи добре вдачу інжніра, всі з по-

чатку дивувалися його загадочній неприсутности, а дальше почали трівожитись.

Ніхто з приятелів інжініра не міг би й догадатися, що він поїхав в Аберфайль. Він ніколи не заглядав туди від часу, коли там припинилися роботи. Та мимо того, глядання за інжініром пішли в тому напрямку, а саме — йшли слідом з моменту, коли інжінер покинув корабель в Стірлінг. Та вони не довели до нічого. Ніхто не бачив інжініра в тій околиці. Тільки Джек Ріян, що стрівнув його з Гаррі в одній із галерій шахти Ярова, міг би був заспокоїти загальну цікавість. Та, як звісно, молодий гірняк працював на фермі Мельрос, сорок миль відсіля в південно-західній частині графства Ренфрей і навіть не знав про те, що всі так трівожаться неприсутністю Джемса Стара.

Джемс Стар був надто важною і шанованою особою не тільки в своїх горах, але і в цілій Шотляндії, щоби щонебудь, що його доторкалося, могло лишитися незаприміченим. Всі видніші люди в Едінбурзі почали глядати за інжініром. Всюди вислано агентів, та все остало без успіху.

Треба було подати оголошення в усіх видніших часописях Великої Британії, в яких подано опис особи інжініра, bliщі подробиці його життя, день його відїзду з Едінбурга і ждати на вислід. Все те викликало сильну тривогу й учений світ Англії починав уже лякатися безповоротної втрати одного зі своїх визначних членів.

Коли так усі трівожилися про судьбу Джемса Стара, то Гаррі Форд рівнож спричиняв немало турботу — тільки не публичній опінії, — а своєму приятелеви Джекови Ріян.

Як нам відомо, при стрічі в шахті Ярова

Джек Ріян запросив Гаррі на свято ірвінського Кляну, що мало відбутися за тиждень. Гаррі прийняв запросини й обіцяв прийти, а Джек Ріян не раз мав нагоду пересвідчитися, що Гаррі все додержує свого слова.

А між тим на святі в Ірвіні всьо було: і спів, і танці, і всякого рода розривки — не було тільки Гаррі Форда. З початку Джек Ріян гнівався на него тому, що неприсутність приятеля бентежила його. Він навіть з тієї причини забув слова пісні і спинився в часі співу, який звичайно викликував велике одушевлення та оплески слухачів.

Треба згадати, що оголошення про Джемса Стара ще не попало на очі Джека Ріяна, тому його тільки дивувала неприсутність Гаррі і він думав, що щось важного мусіло статися, коли Гаррі не додержав слова. Він рішився поїхати другого дня на копальню Дошар і був би це вчинив, якби не перепинив його випадок, який мало що не грозив йому втратою життя.

Ось, що лучилося в ночі 12 грудня. Ця пригода немов-би підтверджувала це, про що говорили собі забобонні люди, а таких було на фармі Мельрос дуже багато.

Ірвін, мале надморське містечко графства Денфрей, що числило біля сім тисяч мешканців, лежить на закруті шотландського берега, майже над початком заливу Клейд. Залив добре забезпечений від морських вітрів і освітлений великою ліхтарнею, яка вказує куди належить підїздити до берега, так, що обережний моряк не помилиться. Тому то дуже рідко лучалося, щоби який корабель розбився коло того побережа і навіть серед темної ночі можуть кораблі безпечно проїздити біля ірвінського побережа.

Коли місто має історичну минувшину, хоч якби воно було малим, коли в ньому знаходиться замок, що належав до Роберта Стюарта — то мусять там бути без сумніву якісь руїни.

І були саме на оттому побережі руїни дуже давні і окружені ореолом таємничости, руїни замку Роберта Стюарта, які називались тепер Дундональд-Кестль.

Під той час замок Дундональд, прибіжище всіх таємних духів тієї околиці, стояв пустою. Майже ніхто не заходив туди де, дві милі від міста, на високій скелі стояв замок. Часом якийсь чужинець захотів оглянути ті останки старовини, та приходилося йому йти туди самому. Мешканці Ірвіна не пішли би туди за ніякі гроші. Розказували про якісь „огненні чарівниці“, які мали, буцімто, заселявати цей замок. Найбільш забобонні казали, що бачили їх на власні очі. До тих належав і Джек Ріян.

В дійсности часом з'являлися то на стіні, то на криші замку Дундональд, якісь огненні смуги.

Очевидно, це ще питання, чи мали отті огненні смуги людську подобу і оправдували назву „огненних чарівниць“, надану їм шотляндцями. Безперечно були вони більше впливом розборханої фантазії, чим дійсною появою.

В кожному разі існувала легенда, що в тому замку збираються по ночах „огненні чарівниці“, та ведуть там хороводи й танці. Джек Ріян, помимо своєї великої сміливости, не заризиковав би піти в ночі заграли оттим жінкам до танцю.

— Вистане з них і старого Ніка — говорив він нероз. Я непотрібний для доповнення їх чортівської оркестри.

Можна уявити собі, що отті загадочні явища були темою оповідань на вечерницях. Джек Ріян мав цілий запас легенд про „огненні чарівниці“ і ніколи не забракло йому теми до оповідання.

І того вечора, який закінчив свято ірвінського Кляну, Джек Ріян не проминув нагоди, щоби підхопити свою улюблену тему, на загальну радість, а може й страх слухачів. Вечерниці відбувалися в великій кімнаті фарми Мельрос, недалеко від побережа. Погода була погана. Південно-західний вітер гнав грізні хвилі з настобурченими білими гривами. Пітьма вкривала світ. Всьо зливалось, і небо і земля і вода, в одну непроникнуту темінь. В таку погоду важко прийшлося би суднам, якщо захотілиб вони причалити до ірвінського побережа.

До маленького ірвінського заливу рідко коли причалювали більші пароплави. Однак того вечора припізнившийся рибалка міг би не без здивування побачити судно, що прямовувало до берега. Колиб так нараз стало ясно, то його здивування перемінилося би в страх, при виді того судна, що йшло під всіми вітрилами. Якщо воно не попаде в залив, так нема для його ратунку серед прибережних скель; а воно плило саме на отті скелі.

Вечерниці покінчилися останнім оповіданням Джека Ріяна. Його слухачі, що поринули в світ духів та примар, були саме в тому настрою духа, пригожому й податливому для страховищ.

— Нараз від побережа роздалися крики. Джек Ріян перервав своє оповідання і всі скоро вийшли з хати.

Темрява була непроглядима. Падав дощ і віяв холодний вітер. Кількох рибалок — опершися о прибережні скелі, щоби встоятись перед вітром на ногах — голосно кричали.

Джек Ріян і його товариші побігли до них. Крик рибалок відносився не до мешканців фарми, а до судна, яке, не знаючи цього, плало на певну загибель.

Дійсно, недалеко від берега видніла, темна маса, очевидно корабель, як це можна було здогадуватись із сигналів, що показувались на ньому. На середній щоглі видніло біле світло, на правій зелене, а на лівій червоне. А що ті світла горіли рівночасно, то було очевидне, що корабель пливе під всіма вітрилами.

— Корабель гине! — крикнув Джек Ріян.

— Так — відповів один з рибалок — тепер, як щоб він і захотів завернути, то не зможе.

— Сигнали, сигнали! — крикнув хтось.

— Які? — спитав рибалка. — В таку бурю не вдержиш горючого смолоскипа. Між тим рибалки кричали далше, та хто міг їх почути серед такої бурі?

Корабель вже пропащий.

— Як можна так маневрувати? — крикнув якийсь моряк.

— Невже він хоче причалити до берега? — сказав другий.

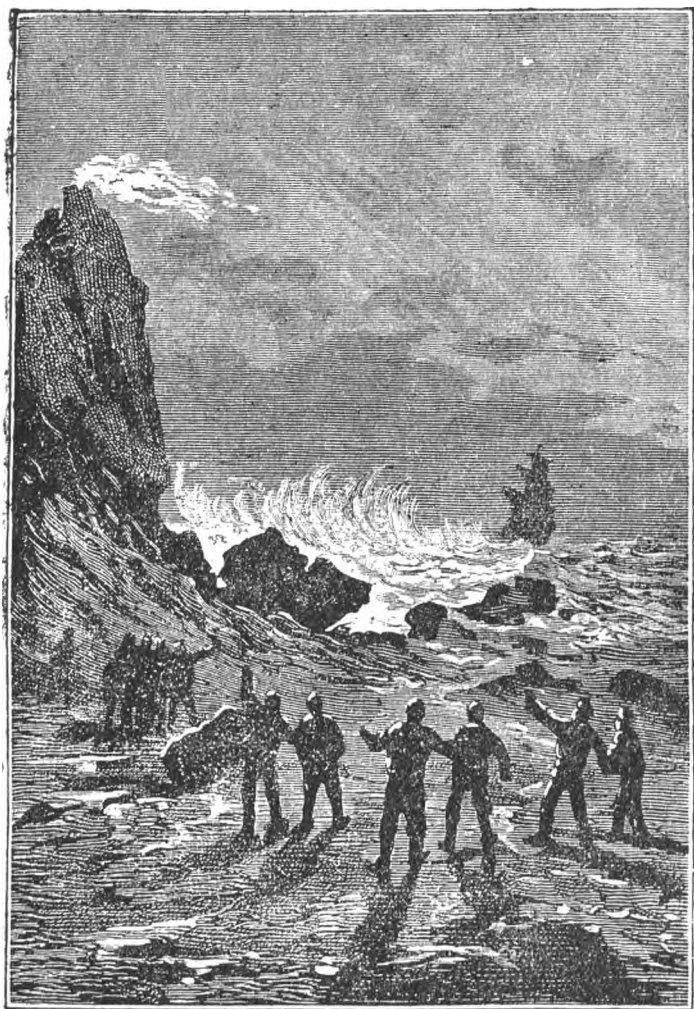
Мабуть капітан не знає про ірвінську ліхтарню — запримітив Джек Ріян.

— Мабуть — відповів рибалка, — або щось ввело його в блуд...

Рибалка не скінчив ще, як Джек Ріян страшно крикнув. Чи почули той крик на кораблі? Важко сказати, та в кожному разі не міг він вже змінити напрямку плавби.

Цей крик не був, як можна було би думати, останньою розпучливою острогою Джека Ріяна нещасному кораблеви. Стояв він в тій хвилині звернений, як і його товариші, плечами до моря і дивив-

ся на замок Дундональд. А там на криші старої башти миготіла від вітру довга ярка смуга полум'я.

— „Огненна чарівниця“ — з жахом закричали всі забобонні шотляндці.

Правда, треба було великої уяви, щоби добачити в тій полуміні людські черти. Огненна смуга, колихана вітром, то повзала по криші старої башти, то віддалювалась від неї.

— Огненна чарівниця! Огненна чарівниця! — з жахом кричали рибалки та селяни.

Тепер всі зрозуміли. Корабель тому збився з дороги, що вважав світло на башті замку за ірвінську ліхтарню. Замість плисти до заливу, що находився в віддалі десяти миль на північ, він плів прямо на грізні прибережні скелі.

Що робити, щоби врятувати його, якщо не пізно ще? Хибань треба би бігти до руїн замку й погасити той огонь, щоби корабель перестав вважати його за ліхтарню. Розуміється, що це требаб було вчинити не надумуючись довго, та хто із тих шотляндців осьмілився би туди піти?

Тоже тільки один Джек Ріян, що був відважний, колиб страх не заглушив у нім гарного пориву.

Та вже було пізно. Страшний гук і тріскіт роздався серед шуму розбурханого моря. Корабель ударив о скелю, огні на ньому погасли; було ясно, що корабель розбився. В тій хвилині погас огонь на криші замку і знов всьо, земля і море, покрилось темрявою.

— Огненна чарівниця! — ще раз крикнув Джек Ріян в хвилині, коли зникло це дивне явище, незрозуміле для него і його товаришів.

Та тут забобонні шотляндці, що лякалися примари, не злякалися грізної дійсности і виявили велику відвагу, ратуючи своїх ближніх. Страшна буря не спиняла їх. Вони кинулися у хвилі розбурханого моря, щоби ратувати залогу корабля.

На щастя їм це удалося, хоч деякі з ратуючих, між ними і Джек Ріян, дуже потовклися о скелі,

ратуючи потапаючих. За те капітан корабля і його моряки були вратовані. Витягнуто їх на беріг здоровими. Корабель був норвежським шкіпером „Мотала“, що віз набір дерева до Глєсгова. Дійсно, капітан обманений огнями на криші замку Дундональд, прямував до скалистого берега, замість до заливу Клейд. Тепер із „Моталі“ лишилися тільки тріски, якими хвилі вдаряли о прибережні скелі.

XII.

Геройство Джека Ріана.

Джека Ріана і його трьох товаришів, рівножраних, перенесено на ферму Мельрос, де біля них заходився лікар. Джек Ріан був найбільше з усіх потурбований тому, що коли він кинувся у воду ратувати потапаючих, хвилі кинули ним о прибережну скалу і сильно поранили тай сам мало що не втратив життя.

Він мусів лежати кілька днів у ліжку, що дуже лютило його. Та коли дозволили йому співати скільки захоче, він погодився зі своєю долею і по цілій фермі розлягався його веселий голос. Та отта пригода тільки скріпила страх Джека перед злими духами, які мучать людей і він свято вірив, що це вони спричинили загибель корабля. Даремно було би переконувати його, що нема ніяких „огненних чарівниць“ та, що полумінь на криші замку можна пояснити якоюсь іншою фізичною причиною. Ніякі докази не пересвідчили би його. Його товариші були ще більше забобонні від него. Після їх думки, одна із „огненних чарівниць“ навмисне зі злоби заманила корабель на прибережні скелі.

Покарати її так само неможливо, як наложити кару на бурю. Можуть собі судді видавати які

схочуть присуди — а годіж прецінь замкнути полумінь у вязниці, годі судити недосяжного злочинця. Сказати правду, то і судове слідство, ведене

в справі розсліду причину розбиття корабля — так немов би годилося з отtimi забобонними видумками.

Слідчий суддя, що займався цєю справою, приїхав розпитати свідків катастрофи. Всі одноголосно вказували на те, що катастрофа була спричинена появою „огненної чарівниці“ на руїнах замку.

Само собою — судейська власть не могла вдовольнитися таким поясненням. Було ясно, що в руїнах замку показалося якесь загадочне явище. Та чи було воно ділом припадку, чи може якого злого вчинку? Це повинно було вияснити слідство.

Нехай не дивується читач, що кажемо „злого вчинку“! Недавні то часи ще, коли то лиходії заманювали кораблі до берега, щоби покористуватись добичею коли ті розібються. То запалювали смоляні дерева і корабель прямував туди, звідкіля вже не було йому виходу; то привязували горючий смолоскип до рогів бика, який вганяючи збивав з дороги кораблі. Вислідом всіх оттих фальшивих сигналів було те, що корабель неминуче розбивався, з чого опісля користувалися грабіжники.

Треба було суворих кар, щоби викоринити цей варварський звичай. Та в останньому випадку можна було думати, що цей поганий звичай знова повернувся. Так думали суддя і поліційні агенти, не зважаючи на це, що говорив їм Джек Ріян і його товариші.

Почувши про слідство, мешканці побережа поділилися на два табори: Одні тільки здвигали плечами; другі більш боязкі говорили, що не треба дразнити духів, бо це викличе тільки нові нещастя.

Та мимо цього слідство велося енергично. Поліційні агенти пішли на замок Дундональд і почали там свої розсліди.

Слідчий суддя хотів вперед впевнитися: чи є там сліди, які можна би приписати людям, а не духам. Таких не найшлося, ні свіжих, ні давних, хоч земля, довкола змочена дощем, повинна була їх заховати.

— Сліди привидів — кликнув Джек Ріян, коли дізнався про даремні висліди розшуків. Це так, як шукати блудного огника на болоті.

Початок свідства не дав ніяких вислідів і можна було надіятися, що й далше воно не принесе нічого. Тут треба було виказати: в який спосіб запалено огонь на криші замку, яким матеріалом користувався справник і вкінці, які останки полишилися з того огню.

Що до першої справи — то нічого не вияснилося. Не знайдено ні сірників, ні кусника паперу, взагалі нічого, чим можна би розпалити огонь. Що до другої й третьої, рівнож був той самий вислід. Ніякого сліду попелу, чи якихось згорівших останків — навіть не можна було точно означити місця де була полумінь. Не було ніде обгорілого місця, ні на криші, ні на землі, ні на стінах. Можна було ще думати, що злочинець держав у руці горючий смолоскип! Та це було мало імовірне тому, що, як зізнавали свідки, полумінь був такий великий, що залага корабля, не вважаючи на мряку, бачила його у віддалі кількох миль.

— Е-е! — „огненна чарівниця“ вміє обходитися без сірників — запримітив Джек Ріян. Вона дихне і воздух загоріється, а від її огню не лишається ніякий попіл!

Остаточо слідство не виявило нічого. За те прибула одна легенда більше. Розбиття „Моталі“ й

поява „огненних чарівниць“ стало фактами, яких не так легко було опрокинути з оповідань шотляндців.

Між тим такий весельчак, яким був Джек Ріян, не міг довго полишатися в ліжку. Не лежати йому через те, що трохи потовкся й подрапався. Та і в него не було часу на те, щоби хворіти. А коли нема часу то й не хоріють люди в тих здорових околицях Шотляндії.

Тому Джек Ріян дуже скоро видужав і, як тільки підвівся на ноги, рішив виконати свій попередний намір, ще заки візьметься за роботу на фермі. Він мусить піти до Гаррі й довідатися: чому той не був на святі ірвінського Кляну.

Зі сторони такої людини як Гаррі, що все додержував слова, неприсутність на святі була незрозумілою. До цього важко було приступити, щоби Гаррі не знав нічого про те, що на побережі розбився корабель — про це писалося в усіх газетах. Значиться, він знав про це, знав про участь Джека в ратунку потапаючих, знав що він був ранений і не відвідав його. Джек Ріян не міг зрозуміти такої байдужности.

Якщо Гаррі не приїхав, значиться не міг. Джек Ріян скорше відкинув би свою віру в „огненні чарівниці“ чим повірив би в недостачу приязни Гаррі до него. Тому в два дні по катастрофі Джек Ріян певною ходою вийшов з ферми, заспівав на ціле горло і прийшов на дворець залізниці, що йшла через Глезгов до Стірлінг і Каллендер. Тут, дожидаючи поїзду, він звернув увагу на розвішене по всіх стінах оголошення такого змісту:

„Дня 4 ц. м. інжінер Джемс Стар з Едінбурга, сів у Грантоні на пароплав „Уелський Принц“ і того самого дня висів у Стірлінгі. Від того дня нема про него ніякої вістки.

Всі вістки, що відносились би до його особи, просить пересилати в Едінбурґ президентови „Королівського Товариства“.

Джек Ріян, дуже здивований, кілька разів прочитував отцю оповістку.

— Пан Стар! — кликнув він. — Та я 4. ц. м. стрінув його з Гаррім у шахті Ярова. Це десять днів тому назад. Від того дня нема сліду по нім. Чи не з тієї самої причини і Гаррі не був на святі в Ірвіні?

І навіть не подумавши сповістити президента „Королівського Товариства“ про це, що знав про Джемса Стара, Джек Ріян скочив до вагону, рішений за всяку ціну удатися наперед до шахти Ярова. А там, як буде треба, він піде в підземелля шахти Дошар. Там знайде Гаррі, а з ним й інжініра Джемса Стара.

В три години опісля він вийшов з вагона в Каллендері й звернувся в сторону копальні.

— Вони більше не показувалися — розважав він у думках... — Чому? Чи може щонебудь перешкодило їм, або може щось важного задержує їх у глибині копальні? Все те розвідаю...

Прискорюючи ходи, він за годину станув біля шахти Ярова. Ніщо там не змінилося. Довкруги царювала мертвецька тишина, ні одного живого ества не було довкола.

Джек Ріян увійшов під розвалену шопу, в якій находився вхід до шахти. Глянув у низ і нічого не побачив. Наслухував... Не почув нічого.

— А моя лампа! — кликнув він. Повинна вона находитися на своєму місці!

Лампа, якої уживав Джек Ріян, коли удавався до копальні, стояла звичайно в кутку біля горішних сходів.

Та лямпи там уже не було.

— Щось воно не добре! — подумав Джек за-
тривожений.

Відтак, не надумуючись, не вважаючи на свій страх перед невідомим, він кликнув:

— Піду... хоч би там було не знати як темно.

І він почав злазити в долину по сходах, що вели у нутро шахти.

Джек Ріян мусів ще добре тямити свою давню службу гірняка і добре знати шахту Дошар, коли відважився на такий крок. Сходив він обережно, пробуючи ногою кожен ступінь сходів. Найменша необережність спричинила би упадок з висоти півтора тисяча стіп.

Ріян пильно числив помости, що відділювали поодинокі частини сходів. Він знав, що стане на дні шахти після трийцятого помосту. А там, здавалося йому, вже не важко буде дістатися до хатини гірняка, що знаходилася, як звісно, на кінці головної галерії.

В той спосіб дійшов Джек Ріян до двадцятьшестого помосту і йому лишалось не більше як двіста стіп до дна шахти. Та тут, опускаючи ногу, щоби натрапити на першу ступінь двадцятьсемої драбини, він не найшов нічого. Його нога шукала даремно у повітрі якоїсь точки опору. Джек Ріян придержуючись сильно одною рукою, почав другою шукати сходів, що мали далі вести в долину... та даремно.

Продовження сходів не було, хтось мусів їх відняти.

— Чи не є це штуки старого Ніка! — з деяким жахом подумав він.

Джек Ріян стояв оттак вдивляючись в темін, що простелялась під його ногами. Відтак прийшло

йому на думку, що коли він не міг спуститися на долину то й вони не могли видобутися на верх. Тепер не було ніякої сполуки між поверхнею землі, а глибиною копальні. Якщо отті сходи не усунено по його відвідинах в домівці Гаррі, то де були Сімон Форд, його жінка, син та інженер? Довга відсутність Джемса Стара доказувала, що він не виходив з копальні від того дня, коли Джек Ріян стрінувся з ним у шахті Ярова. Щож діялося в хатині гірняка?

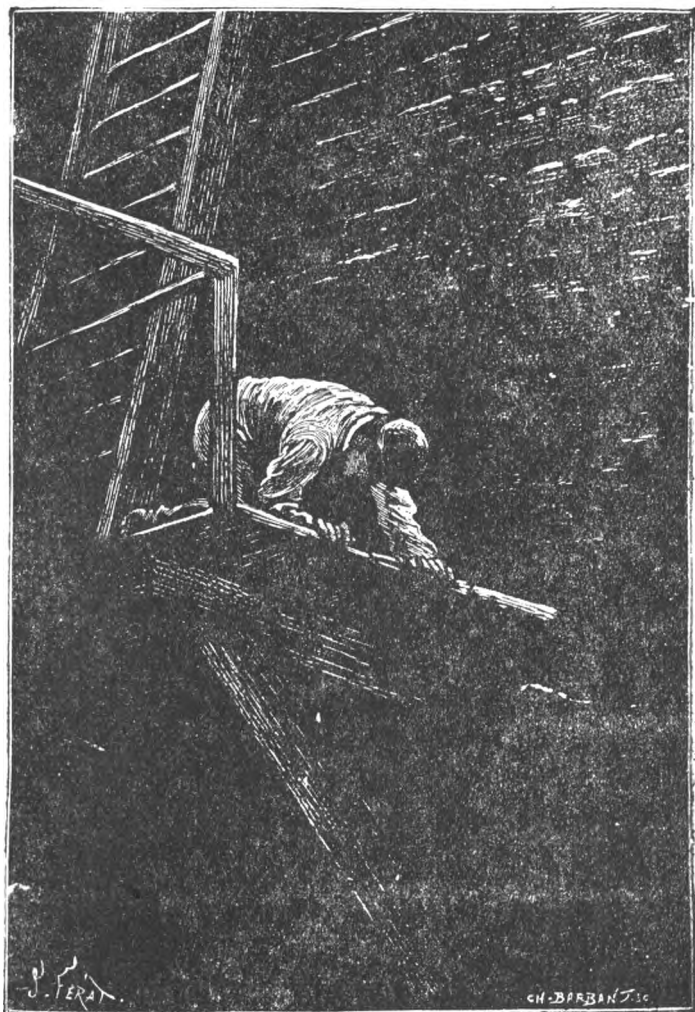
Чи була достаточна кількість поживи для нещасних, що находилися в оттому підземеллі на півтора тисячі стіп під поверхнею землі?

Все те майнуло в думках Джека Ріана і він побачив, що сам не дістанеться до домівки старого гірняка. Що усунути сходи мусіла якась злочинна рука — в тому він не сумнівався. В кожному разі треба звернутися до властей і повідомити їх про це як найскорше. Джек Ріян нагнувся над отвором шахти і крикнув сильним голосом:
— Гаррі! Гаррі!

Відгомін повторив кілька разів імя Гаррі і голос завмер в глибині шахти. Джек Ріян скоренько видобувся на верх і, не гаючи ні хвилини, побіг на стацію в Каллендер. Саме в тій хвилині відходив поїзд до Едінбурга і о третій годині поплудни Джек уже явився в льорда-префекта міста.

Той вислухав його оповідання і повідомив негайно сера В. Ельфїстона, не тільки товариша але й особистого приятеля Джемса Стара, який сам піднявся вести розшуки на місци в копальні Дошар. Йому до помочі віддано кількох агентів, котрі взяли зі собою лямпи, джагани, шнурові драбинки, а також припаси їжі й вина. Відтак всі зараз відїхали до копальні Аберфайль.

Того вечора сер Ельфістон, Джек Ріян і агенти
прибули до шахти Ярова і дійшли в ній до

двайцятьсемо гопомосту, на якому недавно стояв
Джек Ріян.

В глибину шахти спустили лампи на довгих линвах і побачили, що не достає чотирох долішних драбин. Не було сумніву, що хтось нароком усунув отті останні сходи.

— Чогож ми ждемо, сер? — спитав нетерпеливий Джек Ріян.

— Щоби витягнуто лампи — відповів сер Ельфістон. Відтак ми спустимося на долину і ти нас поведеш...

— В хатину старого Сімона — перебив Джек, а якщо треба то й в глибину копальні!

Як тільки витягнуто лампи назад, агенти прив'язали до помосту шнурову драбину і кинули її в глибину. Сходити в долину приходилося важко. Джек Ріян перший вступив на драбину, що гоїдалася у воздуху і перший дістався на дно шахти. За ним пішли сер Ельфістон і агенти.

Сер Ельфістон дуже здивувався, почувши оклик Джека Ріана:

— Ось останки драбини... напів обгоріли!

— Обгоріли? — повторив сер Ельфістон.

— Думаєте — спитав Джек Ріян — що інженери треба було на щось спалити драбину і перервати сполуку із землею?

— Ні — відповів Ельфістон задуманий. Та ходім тепер у хатину старого Форда, там дізнаємося правди.

Джек похитав сумнівно головою та взяв лампу і скоро подався по головній галерії до шахти Дошар. Всі пішли за ним.

За чверть години сер Ельфістон і його товариші дійшли до заглиблення в галерії, в якому находилася домівка Сімона Форда. В вікнах було темно.

Джек Ріян кинувся до дверей і скоро відчинив їх. В хатині не було нікого.

Обійшли всі кімнати підземної оселі та нігде не натрапили на слід якогось влому, чи грабунку. Всього було в порядку як передше. Припаси поживи були доволі значні і вистали би для родини Форда на кілька днів.

Неприсутність господарів хати була загадочна. Та чи можна було означити точно час, коли вони покинули свою домівку? Так, бо в тому підземеллі, де не було різниці між днем та ніччю, Меджі мала звичай означувати хрестиком кождий день у календари. Цей календар висів у кімнаті на стіні і останній хрестик стояв біля 6-го грудня, це є на другий день після приїзду Джемса Стара, що теж потвердив і Джек Ріян. З того ясно виходить, що Сімон Форд, його жінка, син і їх гість покинули хатину 6-го грудня, це є: десять днів тому назад. Та чи можна було таку довгу відсутність пояснити тим, що вони вибралися на нові розсліди копальні? Здається, що ні!

В кожному разі так думав сер Ельфістон. Оглянувши точно хатину, він не знав що робити. А довкруги була темрява. Лямпи, що находилися в руках агентів, видавалися серед неї блідавими точками.

Нараз Джек Ріян крикнув:

Там, там!

І він показував пальцем на доволі сильне світло, що мигало в долині темної галерії.

— То злі духи! — кликнув Джек Ріян. Даремний труд — їх не догониш!

Та сер Ельфістон і агенти не зважали мабуть на слова Джека бо пустилися бігти в тому напрямі, в якому показалося було отте світло. Джек Ріян поборов свій страх і побіг за ними.

Погоня була довга і томляча. Здавалося, що

якесь ество маленького росту та незвичайно швидке держить смолоскип і скоро біжить з ним. Що хвилини та зникало те світло, то знова виринало в глибині галерії. Помимо того, що всі скоро бігли, годі було отте світло догонити. Здавалося, правду говорив Джек Ріян, що його не догониш. За годину такої погоні сер Ельфістон і його товариші дісталися в південно-західну частину капальні Дошар. Вони почали рівнож думати, що мають до діла з якимсь надприродним еством.

Та тут немов би почало меншати віддалення між світлом, а тими, що його здоганяли. Що було тому причиною — важко сказати. Та агенти бачучи, що віддаць що раз то більше зменшується, напружували своїх сил скільки лиш могли. Світло, яке миготіло перед ними перше на двіста кроків, тепер находилося вже лиш на пятьдесят. Ця віддаць щораз то меншала і світло ставало яснійше, а в його блеску виринала постать загадочного ества, яке несло його. Часом, коли воно повертало голову, можна було розрізнити людські черти і якщо відкинути думку, що лихий дух прийняв на себе подобу людини — то навіть і Джек Ріян повинен був признати, що тут нема нічого надприродного.

— Скорше, приятелі! — кричав він, прискорюючи бігу. — Він втомився! Ми незабаром здожемо його і якщо він так гарно говорить, як бігає — то зможе нам багато розказати.

Однак погоня ставала щораз трудніша. В глибині шахти вузкі тунелі перехрещувались наче алеї лябіринту. Тут легко було сховатися, вистало тільки згасити світло і заховатися, в якенебудь заглиблення.

— Якщо воно хоче сховатись від нас, то чому досі цього не зробило? — подумав сер Ельфістон.

Невловиме єство не вчинило того досі, та коли ця думка майнула в голові Ельфістона, огонь нараз зник і агенти, побігши ще трохи, найшлися перед вузким отвором у стіні скали при кінці галерії.

Перелізти через той отвір — було для Ельфістона, Джека Ріана і агентів ділом одної хвилини.

Перейшовши не більше сто кроків по новій галерії, ширшій та вищій, спинилися вони нараз немов вкопані.

Біля стіни на землі лежали чотири тіла... а може чотири трупи.

— Джемс Стар! — кликнув Ельфістон.

— Гаррі, Гаррі! — закричав Джек Ріан, кинувшись до приятеля.

Дійсно — інженер, Меджі, Сімон і Гаррі — лежали на землі без знаку життя.

Нараз щось ворухнулось і Меджі прошептала слабим голосом:

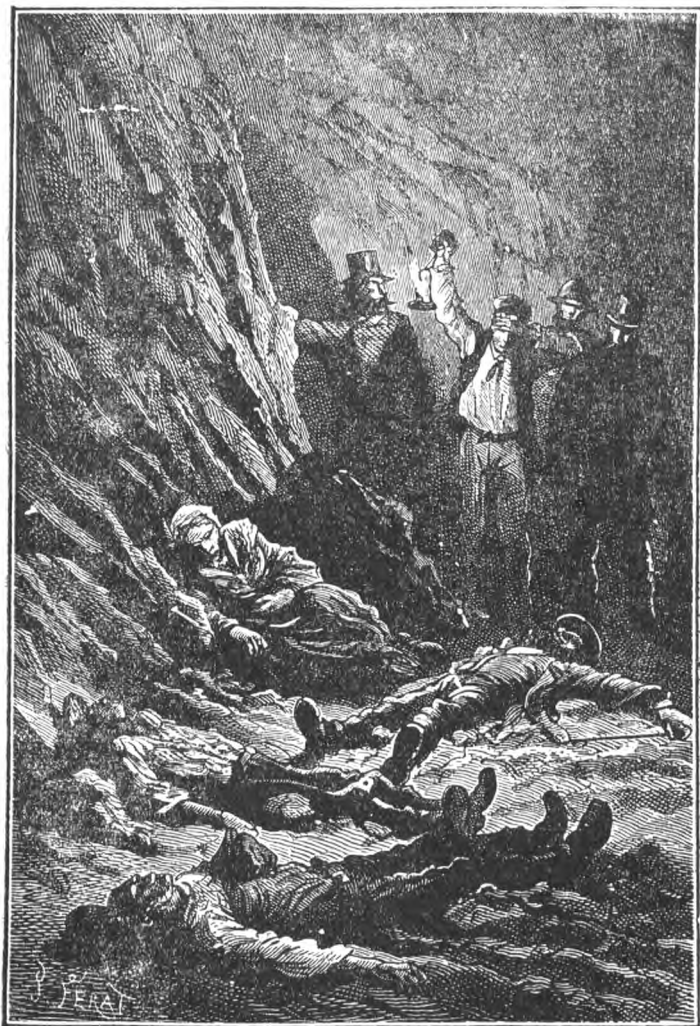
— Їх... вперед їх...

Сер Ельфістон, Джек Ріан і агенти забралися з поспіхом, щоби привернути до притомности інженіра і його товаришів, вливаючи до їх уст по кілька капель вина. Це їм удалося їм незабаром.

Нещасні, десять днів замуrowані в новому Аберфайлі, гинули з голоду і спраги. Вони були ще живі тільки тому — як розказував Джемс Стар Ельфістону, — що тричі за тих десять днів находили біля себе кусник хліба і дрібку води! Мабуть милосердне єство, якому вони завдячували своє життя, не могло для них більше вчинити...

Сер Ельфістон подумав — чи не те саме єство привело їх до того місця, де лежав Джемс Стар

і його товариші? Та в кожному разі інженер, Меджі, Сімон і Гаррі були вратовані. Їх відвели

до підземної хатини через той вузький отвір, який вказало сер Ельфістонови загадочне єство.

Джемс Стар і його товариші не найшли входу в галерію, вибитого динамітом тому, бо був він замурований камінням, що не могли вони побачити серед темряви.

Отже коли вони оглядали велику печеру, ворожа рука вмісне замурувала перехід між старим і новим Аберфайлем...

XIII.

Вугляне місто.

В три роки по описаних пригодах, провідники чужинців: Джан та Мерей поручали численним туристам, які відбували прогульки по графстві Стірлінг „як щось невиданого“ — прогульку на копальні Нового Аберфайлю.

Ніякі копальні Старого чи Нового Світа не представляли собою цікавішого видовища, як саме ті копальні.

Насамперед туристи діставалися без ніякого труду та небезпеки в нутро копальні, яке знаходилося в глибині тисяч п'ятсот стіп під поверхнею графства.

Сім миль на північний захід від Каллендеру находився в землі тунель, до якого провадив вхід крізь гарно збудовану башту. Цей тунель, доволі широкий, провадив прямо до величезної підземної печери. Двоторова залізниця йшла в тому тунелі у підземельне царство, де повстала ціла оселя, що гордо назвала себе: „вугляним містом“.

В тому місті турист находився в царстві електрики, як жерела тепла і світла. Було в тому підземеллі ясно як у день, а ту ясність давали тисячі електричних ламп, що заступали сонце. Електричні

машини працювали без упину, хіба тільки, коли спинялася праця на час відпочину й машиніст переривав, тоді темінь знов огортала підземелля.

Треба згадати, що здогад інженіра Джемса Стара, що до скількості вугля в нових копальнях, здійснився. Богатство вугля було безконечне. Перші роботи почалися в західній частині печери, чверть милі від „вугляного міста“. Підземні і надземні роботи велися рівночасно. Проведено багато шахт, які сполучували поверхню землі з підземеллям. В найбільшому тунелі находилася гідравлічна підойма, яка призначена була виключно для потреб мешканців „вугляного міста“ в їх зноснах із верхнім світом.

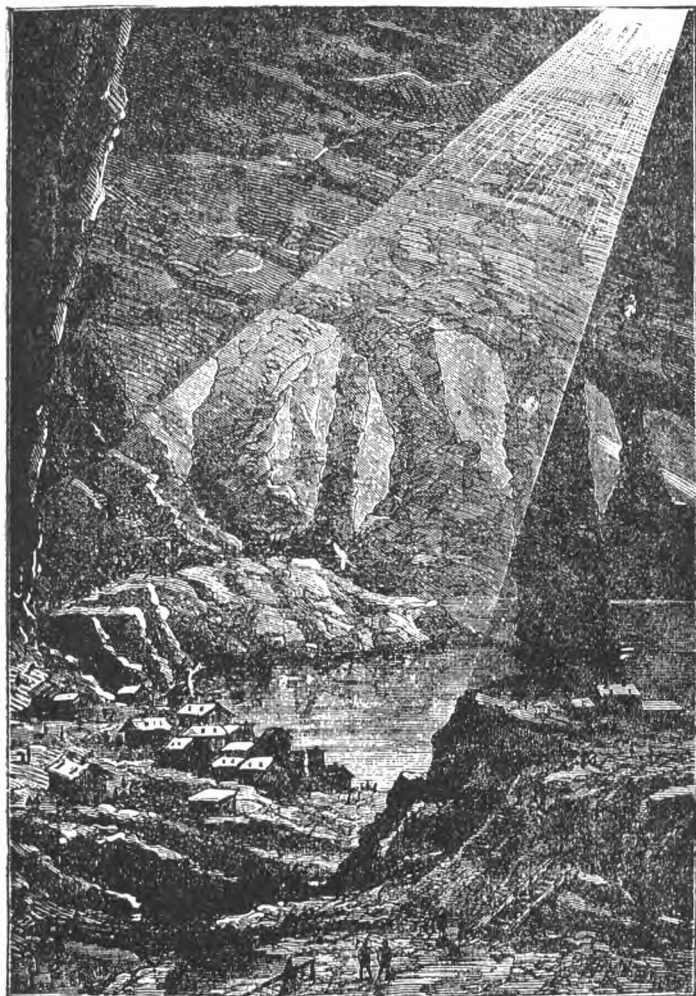
Читаць тямить отту величезну печеру, перед якою спинилися Сімон Форд і його товариші підчас їхньої першої мандрівки по підземеллю. Над їх головами знималася великанська баня, що спиралася на кам'яних стовпах, висотою триста стіп, це є майже так високими, як „Мамутові печери“ в Кентукі.

Як звісно — ця печера, найбільша на цілому американському континенті, може вигідно помістити в собі п'ять тисяч людей. Печера Нового Аберфайлю мала такі самі розміри й положення. Тільки замість ріжного рода сталяктитів тут звисали зі стелі печери та виставали із стін нарости камяного вугля так, немов би витікав він із них під вагою кам'яних верств, що налягали на його й блестів у сяйві електричного сонця.

На дні печери находилося озеро, що до розмірів рівне Мертвому морю в Мамутовій печері, глибоке з прозорою водою, в якій повно було риб без очий. Інженер назвав його — озером Малькольм.

В тій печері побудував собі Сімон Форд нову

хатину і не проміняв би її за найкращу палату в Едінбурзі. Вона стояла над берегом озера. Всі

пять вікон звернені були на темні води, яким не видко було кінця.

По двох місяцях, недалеко Сімона Форда, побудував собі дім — Джемс Стар. Інженер цілою душею віддав себе Новому Аберфайлеви. Він рівнож бажав там жити і тільки якесь дуже важне діло могло його приневолити вийти на поверхню землі. Тут був він серед своїх гірняків і жив їх життям.

Як тільки пішли чутки про відкриття нових копалень, всі гірняки давньої копальні покинули плуги й борони, щоби знов узятися за джагани й лопати. Знаючи, що все буде робота й заохочені великими зарібками та не дуже важкою працею, яку в нових копальнях сама природа облекшувала, вони покинули поверхню землі і замешкали в підземеллю — яке вже з природи надавалося на людські жилища.

Їх маленькі домики, гарно роскинені над берегами озера Малькольм і біля скель піддержуючих верхняк печери, творили ціле містечко. Робітники-каменярі, ті що возили вуголь, гірняки, одним словом всі, що заняті були в підземеллі — згодом заснували „вугляне місто“, що знаходилося під східною частиною озера Катрайн на заході графства Стірлінг.

Оселя над берегами озера Малькольм нагадувала флямандське село. У ній була церква св. Гілія, збудована на великій скелі у стіп якої шуміли хвилі підземного моря.

Коли отте підземне місто було освітлене ясним промінням електричних сонць, розвішених під склепінням та на скелях, представляло воно дійсно фантастичний, казковий світ, що вповні оправдував отту рекомендацію, яку давали йому провідники туристів: Мерей і Джан. І туристи цілими громадами оглядали його.

Розуміється, що мешканці копальні були горді зі свого „вугляного міста“ і рідко покидали його,

йдучи за приміром Сімона Форда, який ніколи з нього не виходив. Старий наставник усе говорив, що там „на верха“ подає дощ, а маючи на увазі клімат Великої Британії, можна сказати, що він не дуже то й помилявся. Всі мешканці Нового Аберфайлю проживали в достатках і за тих три роки розбагатіли, чого не потрапилиб досягнути на поверхні землі. Багато дітей, які там уродилися, навіть і не віддихали ще надземним воздухом. Це й було причиною висказу Джека Ріана:

— Вже півтора року, як їх від грудий відлучили, а вони ще на світ не вийшли!..

До речі — Джек Ріян був одним з перших, які явились на зазив інженера. Молодий весельчак вважав своїм обов'язком вернутися назад до свого давнього ремесла. Фарма Мельрос втратила свого співака й музиканта, та з цього ще не виходить, щоби він перестав співати й грати. Навпаки, підземелля Нового Аберфайлю так і лунало від його співу!..

Джек Ріян замешкав у новій хатині Сімона Форда. Йому дали кімнату з якої був він вповні вдоволений. Стара Меджі полюбила його, ізза його веселої вдачі й чесного характеру. Вона почасти годилася з його думками, що до духів, які мали проживати в копальнях й нерозривно розказували одно другому історії, від яких волосся на голові ставало дуба.

Джек Ріян став душею хатини старого гірняка. До того — був він добрим робітником. По шістьох місяцях роботи в новій копальні став він наглядцем над партією робітників.

— Ви гарне діло зробили, пане Форд — сказав раз Джек Ріян. — Ви відкрили нову копальню, хоч правда, мало що своїм життям не переплатили ви за те!

— Шож, Джеку — це дрібниця — відповів старий Сімон — та я і пан Стар ніколи не забудемо, що ми винні тобі своє життя!

— Зовсім не мені, а вашому синові, Гаррі, — сказав Джек Ріян — бо йому прийшла саме щаслива думка прийняти мої запросини на свято в Ірвіні...

— І не піти на нього, правда? — вмішався Гаррі, стискаючи руку товариша. — Ні Джеку, це тобі треба подякувати, що ти, хоч ще хорий, не жалів ні часу, ні труду, щоби нас відшукати!

— Та ні — опирався Джек, — я приїхав тільки, щоби довідатися: куди то подівся Гаррі й більш нічого. А щоби кожному віддати те, що йому належить, то я скажу, що без того невловимого духа...

— А ось до чого домовились!.. — кликнув Сімон Форд.

— Так дух — повторяв Джек Ріян — син якої там чарівниці, внук „огненної чарівниці“ — що впрочім хочете! В кожному разі без його ми ніколи не дійшли би до галерії, з якої ви не могли вийти!

— Певно що так, Джеку! — відповів Гаррі — та цікаво було би знати, що це за сотворіння було воно?

— Дух! — кликнув Джек Ріян. — Як кождий домовик, зникає він як тінь, коли захоче хто його спіймати! Заспокійся Гаррі, він ще колись проявиться.

— Ну, Джеку — промовив Сімон Форд — домовик чи ні, ми постараємося його віднайти, а ти допоможеш нам при тому ділі.

— Ви беретеся за небезпечне діло, пане Форд! — сказав Джек Ріян.

— Гарно, Джеку, побачимо!

Можна уявити собі, як скоро ціла родина Форда, а особливо Гаррі, привикли до Нового Аберфайля. Він оглянув усі закутини в підземелю й так його добре пізнав, що міг означити, що саме знаходиться на поверхні землі над даним місцем у підземеллі. Він знав, що над тим кутком йде Клейд, тут знова знаходиться озеро Льомонд, а там Катрайн. Отті стовпи підпирають Грампіанські гори. Туди, горою, йде залізниця Боллок. А там далше кінчилася територія Шотляндії.

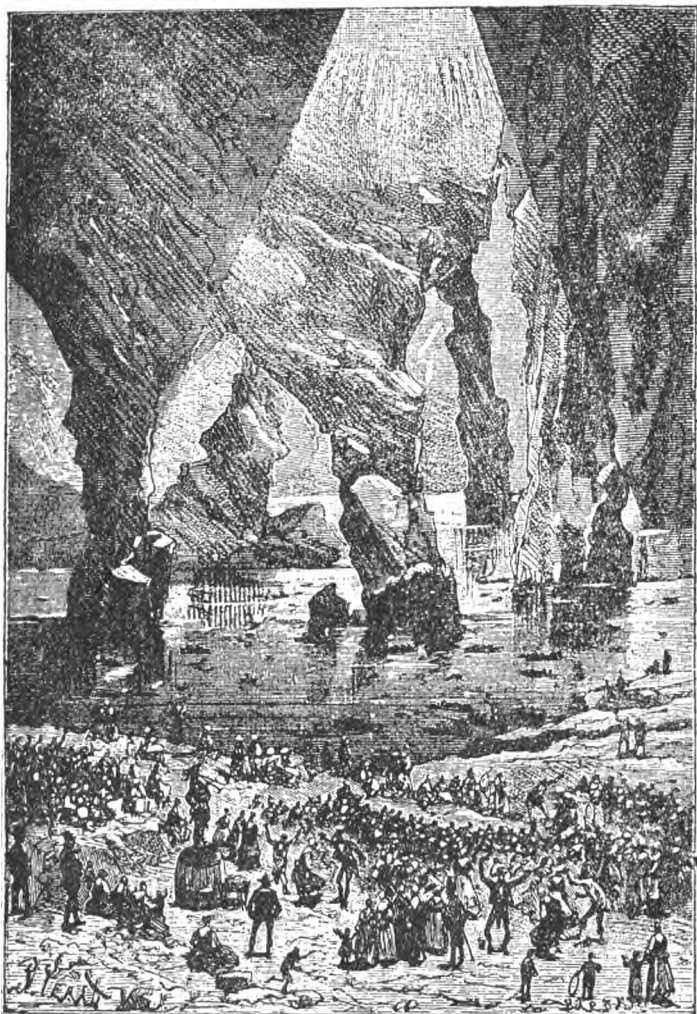
Гаррі був знаменитим провідником по оттому підземеллі. Провідники в Альпах ведуть по скелях у білий день, а Гаррі міг був так само певно вести в підземеллі серед непроглядної темряви.

Зате й полюбив він Новий Аберфайль! Нераз, з лямпою в руках, блукав він по далеких закутках підземелля. Плавав він по підземних озерах, а навіть полював, бо в підземеллі розвелось багато диких качок та бекасів, які прокормлювалися рибами, що їх повно було в підземних водах. — Очі Гаррі привикли так до темряви, як очі моряка до віддалі. Підчас оттих прогульок все таки не покидала Гаррі надія, що йому вдасться таки віднайти це загадочне ество, при допомозі якого він і його рідня зістали вратовані від смерти. Та чи це вдасться йому? Так, без сумніву, якщо вірити внутрішньому голосови, що додавав йому надії. Та все таки були слабкі вигляди на успіх, як це видно було з дотеперішних його досягнень.

Вже не повторювались ніякі напади на родину старого гірняка, як це було передше, до відкриття Нового Аберфайлю.

Таке то було життя в тому дивному підземному світі.

Не треба одначе думати, що життя в тому „вугляному місті“ було позбавлене всяких при-

ємностей і радощів зовнішнього світа та щоби його жителі жалувалися на житейську монотонність.

Зовсім ні!

Жителі Нового Аберфайлю — маючи спільні інтереси, однакові погляди та рівні засоби фінансові — творили майже одну велику родину. Всі знали себе добре; сходилися завжди разом і тому не глядали ніяких приємностей на поверхні землі.

Кожної неділі устроювали спільні прогульки по копальни, по ставах та озерах і все те мало в собі багато принадної краси.

✱ Дуже часто лунали над берегами озера Малькольм веселі звуки шотландської кобзи. Всі шахтарі спішили сюди юрбою і заводили веселі танки, а Джек Ріян, зодянений в пестрий стрій верховинця, стоячи зі своєю кобзою на верху великої бочки, бував того дня королем забави.

✱ З цього виходило, як говорив заєдно Сімон Форд, що „вугляне місто“ могло зовсім добре суперничати зі столицею Шотландії -- з тим містом, що підлягало всім каприсам студени і спеки та всяким неприємностям нездорової атмосфери, і яке, оповите чорними хмарами фабричного диму, вповні заслуговувало на прізвиське: „Старого димаря“*)

XIV.

На волоску.

В таких обставих проживала родина Фордів щасливо. Один тільки Гаррі був усе замкнений в собі, задуманий і Джекови Ріян, хоч як він намагався, не вдавалося розвеселити його.

*) Auld-Reesky — (старий димар) — прізвиське надане старому Едінбургови.

Одної неділі в липні оба товариші проходжувалися над берегами озера Малькольм. Вугляне місто спочивало. Там на горі була погана погода; в наслідок довгих дощів, важкі хмари вкривали землю густим туманом. Важко було й дихнути на поверхні землі. А в вугляному місті противно. Було тихо, ні вітру, ні дощу; температура панувала лагідна. Туди навіть не доходив відгомін бурі, яка шаліла на землі. Тому багато мешканців Стірлінга і його околиці прийшло відпочати в підземелля копальні. Ясному блескови світла електрики могло би було позавидувати британське сонце, закутане в сірі, понурі хмари.

Джек Ріян старався звернути увагу Гаррі на товпу надземельних, гостей та це не вдавалось йому.

— Глянь, Гаррі, як вони всі біжать сюди! — кликнув Джек Ріян. — Кинь свої сумовиті думки і хоч сьогодні будь веселий! А то подумаютъ вони, що ми завидуємо їм їхнього життя.

— Лиши мене, Джеку — відповів Гаррі. Ти веселий за двох, чогож більше тобі треба?

— Та твій смуток незабаром мене огорне — відповів Джек. В мене ось — ось і очі вкриваються сльозами, сміх завмре на устах, пісні не видобудуться з горла. Слухай, Гаррі, що з тобою?

— Ти це знаєш, Джеку!...

— Все та сама думка?

— Еге!

— Ах, бідний мій приятелю — сказав Джек, здвигаючи раменамн. — Якщоб ти вірив, що все те спричинили духи копальні, то тобі було би лекше на душі.

— Дуже добре знаєш, Джеку, що духи існують тільки в твоїй уяві і що від часу, як знов

зачалася робота в копальні, ніхто не бачив ні одного з них в Аберфайлі.

— Нехай, Гаррі! — Та якщо духи не показуються то і ті, яким ти приписуєш ті надзвичайні явища, рівнож не показуються.

— Я їх найду, Джеку!

— Ах Гаррі, Гаррі! не так то легко знайти духів Нового Аберфайлю.

— А все таки я найду отті твої привиди — повторив Гаррі з притиском.

— Чи ти хочеш їх покарати?...

— Покарати і нагородити, Джеку. Якщо була рука, яка замурувала нас у ґалерії, так була і друга, яка нас вратувала! Я того ніколи не забуду.

— А не думаєш ти, що це могла бути одна і та сама рука?

— Що ти говориш, Джеку? Звідкіля у тебе така думка?

— Хто знає, Гаррі! Отті єства, що проживають у безоднях, не такі як ми.

— Такі самі, Джеку.

— Ні Гаррі, ні! А крім того — чи не можнаб подумати, що тут мається до діла з якимсь божевільним?

— Божевільний! Його діла не вказують на божевільного... Злочинець який без упину не переставав нам чинити лиха і наставляв на наше життя!

— Та він тепер цього не робить, Гаррі. За оттих три роки ні тобі, ні твоїй рідні нічого лихого не сталося.

— Все одно, Джеку. В мене є прочуття, що оте єство, хто воноб і не було, все таки не покинуло своїх намірів. Я і не можу собі пояснити на чім опирається моя думка, та все таки, з огляду на добро копальні, хочу знати, що це за єство і де воно обертається.

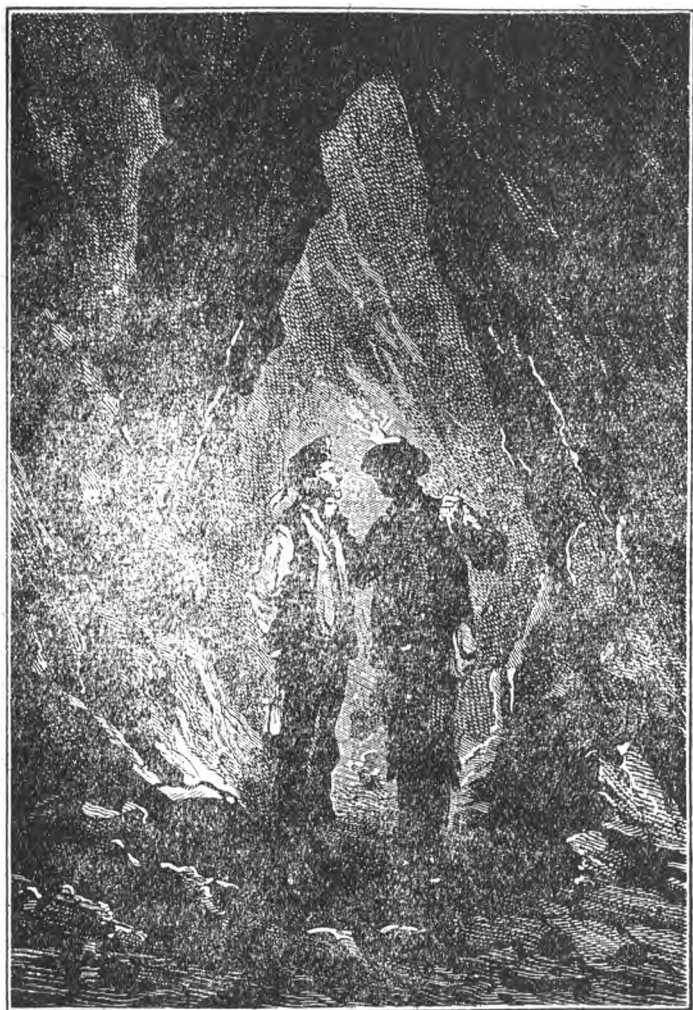
— Для добра копальні? — здивовано спитав Джек Ріян.

— Так Джеку, — говорив Гаррі — не знаю, може я помиляюся, та я в усім тім бачу ворожу руку спрямовану проти нас. Я багато про це думав і мабуть не помиляюся.

Нагадай собі тільки цілий ряд загадочних подій, та які всеж таки вяжуться логічно зі собою. Анонімне письмо, яке противорічило листови мого батька доказує, що хтось знав наші наміри і бажав їх спинити. Інженер Стар приїздить в копальню Дошар. Не встиг я його завести, як на нас кидає хтось великий камінь, а незабаром палить драбини в шахті Яррова, перериваючи тим сполуку копальні із поверхнею землі. Починаються наші розсліди. Хтось замурує щілини в стіні галерії, щоби ними не добувався вугляний газ. Та все таки ми відкриваємо нові верстви вугля і вертаємо назад. Нараз хтось гасить нашу лампу по дорозі і ми лишаємося в темряві. Нам усе таки вдається дійти до кінця галерії, та вихід з неї замкнений — ми замурувані. Хибаж ти не бачиш в тому всьому ворожої руки? Без сумніву хтось, та не дух — як ти думаєш, скривався в копальні. Не знаю чому, та він хотів нам загородити дорогу до Нового Аберфайлю. Я маю прочуття, що отте невловиме єство ще й досі отут знаходиться і приготує нам страшний удар. Та я віднайду його, хоч мав би віддати своє життя.

Гаррі говорив з такою певністю, що не на жарт захитав віру Джека в духи. Джек признавав, що Гаррі не помилявся, принайменше, що до минувшини. Природні чи надприродні були всі отті явища, та всеж таки Джек не хотів відступити від своєї думки. Та розуміючи, що Гаррі нізачо

в світі не згодиться припустити, що тут ділала якась надприродна сила, хотів звернути його

увагу на явище, в якому небуло ні сліду якоїсь ворожости загадочного ества.

В багатьох річах я годжуся з тобою, Гаррі — сказав Джек — та чи не приходить тобі на думку, що це був якийсь добрий дух, коли приносив вам хліб та воду, щоби вас уратувати від смерти...

— Джеку! — добре єство, яке тобі представляється духом, істнує так само як і злочинець і я шукатиму їх обох, хочби прийшлося перевернути цілу копальню.

— А є в тебе які вказівки, за якими міг би ти слідувати при своїх розшуках? — спитав Джек Ріян.

— Може і є. Слухай тільки. Пять миль на захід від Нового Аберфайлю, там де знаходиться озеро Льомонд, є в землі отвір, який веде аж в глибину нової копальні. Тому тиждень хотів я змірити його глибину. Спускаючи камінь на шнурку я нагнувся над тою ямою і мені здавалося, що там у глибині колишеться воздух, немов би від ударів чи розмаху якихось дужих крил.

— Це може якийсь птах залетів у долішні галерії копальні — сказав Джек.

— Це ще не все, Джеку — говорив далше Гаррі. — Сьогодні вранці я знов пішов до тої ями і, надслухуючи над нею, почув у глибині якийсь стогін...

— Стогін! — кликнув Джек. — Чи ти не помиляєшся, Гаррі? Це був може свист воздуха... бож прецінь дух...

— Завтра, Джеку, я буду знати що це таке.

— Завтра? — спитав Джек, поглядаючи здивовано на приятеля.

— Так, завтра я полізу в ту яму.

— Гаррі, це не добре накликати так на себе гнів духів!

— Ні Джеку, Бог допоможе мені! Завтра ми підемо з декількома товаришами до тої ями. Ви

спустите мене на довгій линві, а відтак знов витягнете мене на даний знак. Можу я числити на тебе, Джеку?

— Гаррі, я зроблю все, чого лиш забажаєш — відповів Джек, хитаючи головою — та всеж таки думаю, що даремний буде твій труд.

— Краще робити щось даремно, чим докоряти собі, що нічого не робиш — відповів Гаррі. Отже завтра вранці о шестій годині... А нікому про це ні словечком! До побачення, Джеку!

Гаррі розпрацався з товаришем і пішов до дому. Треба сказати, що побоювання Джека не були такі безосновні. Якщо Гаррі грозила яка небезпека від якогось невидимого ворога, а він хотів полізти в яму, щоби віднайти його, то це саме було вже ризиковним ділом.

Та мимо того на другий день ранці Джек Ріян з трома гірняками і Гаррі прийшли до загадочної ями. Гаррі нічого не сказав про свій намір ні батькови, ні інжінірови. Джек Ріян рівнож зберігав тайну. Ніхто й не догадувався, куди вони вибираються.

Гаррі взяв зі собою линву, довгу на двіста стіп, настільки сильну, щоби вдержала тягар його тіла. Товариші мали спустити його прив'язаного до тої линви в отту яму і витягнути назад, якщо він дасть знак, потягнувши тричі за линву.

Отвір цієї ями був доволі широкий. По середині него положено колоду, щоби линва, спускаючись на долину, все держалася середини ями — тому, щоби Гаррі не потовкся об стіни ями. Гаррі був готовий.

— Ти все ще не покидаєш свого наміру? — спитав його в останнє Джек Ріян.

— Ні, Джеку! — відповів Гаррі.

Його обв'язали ливною в поясі, прив'язали йому до пояса лямпу і Гаррі, взявши в руки широкий шотлянський ніж, почав спускатися на долину.

Стіни тієї ями були з каменя й на стільки гладкі, щоби можна було думати при видрапанні по них у гору.

Спускався Гаррі на долину поволи так, що міг точно усе довкола себе розглядати й бути готовим на всяку несподіванку.

По двох хвилинах, у глибині біля сто двайцяти стіп, почув Гаррі, що з долини доходить свіжіший воздух, з чого догадувався, що кінець тієї ями мусить лучитися з котроюсь із галерій долішного поверха печери, бо досі не достеріг він у стінах ями ніякого отвору.

Линва опускалася все далі. Довкола царювала темрява та глибока тишина. Якщо якенебудь живе єство й сховалося в отту таємничу і глибоку пропасть, то вже його там не було, або так воно притаїлося, що ніякий рух не зраджував його присутности.

Гаррі, не довіряючи нічому, стискав кріпко ніж у своїй долоні. В глибині стовісімдесять стіп почув Гаррі, що досягнув дна, бо линва перестала спускатися. Гаррі спинився, щоби відпочити. Тривога, що підчас їзди в долину перетне хтось понад ним линву, минула. Впрочім він не заперимітив нічого на стінах, що моглоб вказувати на присутність якогось живого єства.

Долішна частина ями була дуже вузка. Він відв'язав лямпу і почав розглядатися по дні ями. Гаррі не помилився. На долині з боку находився вузький тунель до долішньої галерії копальні. Треба було добре зігнути, щоби влізти в него і сунутись повзучи.

Гаррі хотів пізнати куди веде оттой тунель, чи не в яку пропасть. Він зігнувся і почав лізти та:

незабаром наткнувся на перешкоду. Щось загорджувало йому дорогу, що видалось йому, під.

дотиком руки, людським тілом, лежачим впоперек тунеля.

З початку подався взад з острахом, та відтак знов наблизився. Це було дійсно людське тіло за-костеніле дещо та ще не зовсім.

Гаррі скоро витягнув його з тунелю на дно ями і оствітив своєю лампою.

— Дитина! — крикнув Гаррі.

Дитина найдена в тій пропасти ще дихала, та так слабо, що Гаррі лякався, що тут вона й перестане дихати. Тому, не гаючи ні хвилини, треба було витягнути її на верх і ратувати.

Гаррі знов привязався до линви, привязав свою ліхтарню до пояса, взяв дитину на ліву руку, полишаючи праву свободною і узброєну ножем, дав умовлений знак, щоби його як найскорше витягали в гору.

Линва випрямилась і почала піднімати Гаррі в гору. Гаррі розглядався по дорозі із здвоєною увагою. Тепер вже не тільки йому самому грозила небезпека. З початку усе йшло добре. Та нараз почув Гаррі сильний подув воздуха в глибині ями. Він глянув на долину і побачив в сутінку, який кидало світло лампи, якусь темну масу, що піднімаючись поволі в гору, небаром наткнулася на него.

Був це величезний птах, що піднімався в гору помахом дужих крил. Крилата звірюка спинилася на хвилину у воздуху і люто кинулась на Гаррі.

У Гаррі була тільки одна свободна рука, щоби боронитися нею перед ударами гострого клюва. Гаррі боронився, стараючись заступити собою дитину, та птах кидався тільки на него. Боротьба продовжувалась. Гаррі крикнув з цілої сили, надіючись, що його почують на верху. Мабуть і почули його, бо линва скоріше полетіла в гору.

Було ще з вісімдесять стіп до гори. Птах із скаженістю кинувся на Гаррі який відбиваючись ножем,

ранив його в крило. З диким криком почав птах опадати в долину та незабаром зник у глибині ями.

Та горе! Відбиваючись ножем, Гаррі зачепив о ливву і надрізав її. Волося піднялося у нього з тривоги... Ливва почала тріщати і надриватись на висоті біля сто стіп над пропастю!..

Гаррі крикнув у тривозі. Знов обірвалося кілька волокон ливви під подвійним тягарем, якого не в силі була вдержати на пів перерізана ливва. Тоді Гаррі кинув ніж і з надлюдським зусиллям ухопив правою рукою ливву в горі понад надрізаним місцем. В нього була велика сила, та він почував, як ливва поволі виховзується з його рук. Він мігби схопити її обома руками жертвуючи дитину... Та ця думка навіть не прийшла йому в голову.

А Джек Ріян і його товариші затрівожені криками Гаррі, тягнули ще сильніше. Гаррі думав, що він це видержить до кінця. Його лице зайшло кровію... він закрив очі, приготований за хвилину упасти в пропасть.

Та в тій хвилині, коли вже ливва виховзувалась йому з рук, його підтягнули із здвоєною силою на верх і витягнули на землю. Тут повалився Гаррі без памяти на руки товаришів.

XV.

Неллі в підземній хатині.

За дві години Гаррі, що не зараз прийшов до себе і дитина, дуже ослаблена, дістались при помочі Джека Ріяна і його товаришів до хатини старого Форда.

Тут розказав усю свою пригоду. Гаррі думав, що витягнув з пропасти дитину... а це була дівчина

літ п'ятнайцять-шіснайцять. Її очі повні здивування, худе блідої краски личко, що здавалось ніколи не оглядало соняшного проміння і малий ріст, чинили з неї якесь дивне, неземне ество. Можливо тому, що жила вона досі в дивних обставинах видавалась вона якимсь не земським еством. Зір її, не при звичаєний до електричного світла, розсіяно глядів на все довкола. Коли дівчинку положили на ліжку і вона дещо прийшла до себе, Меджі перша спитала її.

— Як тебе називають?

— Неллі*) — відповіла дівчина.

— Неллі? — повторила Меджі — ти хора?

— Я голодна... — я не їла вже...

З тих кількох слів було видно, що Неллі не привикла говорити. Вона говорила старим галлійським нарічем, яке розуміли ще старі гірняки.

Меджі зараз накормила дівчинку. Як давно лежала вона на дні ями? Того ніхто не знав.

— Скільки днів пробула ти там? — спитала Меджі.

— Днів? — повторила Неллі, яка видно не розуміла того слова. Вона похитала головою як чоловік, який не розуміє, що до нього говорять.

Меджі взяла її руку, погладила по лиці і спитала, ласкаво глядючи на неї.

— Скільки тобі літ моя дитино?

— Неллі знов хитнула здивовано головою.

— Так... скільки літ — спитала ще раз Меджі.

— Літ? — повторила Неллі.

Те слово, як і слово „день“, видимо було для неї незрозуміле.

Сімон Форд, Гаррі, Джек Ріян і його товариші гляділи на неї із почуттям. Це мале блідоньке

*) Неллі — по нашому: Оленка.

сотворіння, загорнене в подерте лахміття, викликало в них великий жаль. Гаррі підійшов до

неї, взяв її за руку і вдизляючись в її очі спитав :
— Неллі... там... в котальні ти була сама?

— Сама, сама! — крикнула дівчина підіймаючись. На її лиці відбився жах. Її очі, які ожили під поглядом Гаррія, знов почали дико глядіти довкруги.

— Сама! сама! — повторяла вона з якоюсь тривогою в голосі.

— Вона ще надто слаба, щоби могла говорити — сказала Меджі, укладаючи її на постелі. Кілька годин сну і доброї поживи повернуть їй сили. Ходімо з відсіля, лишімо її в спокою.

Всі пішли за радою старої Меджі і Неллі за кілька хвилин заснула кріпким сном.

Ця пригода рознеслася незабаром не тільки по копальні, а й по цілому графстві Стірлінг, а де далі — по цілій Великій Британії. Фама вчинила з Неллі якесь незвичайне ество. Колиб були знайшли дівчину замуровану в верствах пісковика, як яке допотопне звіря, то і це мабуть не викликалоб більшого розголосу та зацікавлення.

Сама цього не знаючи, стала Неллі дуже популярною. Забобонні люди стали вважати її духом Нового Аберфайля і стали снувати нові легенди довкола її особи. Джек Ріян сказав про це своєму приятелеви.

— Нехай і так буде, Джеку — відповів Гаррі — та в кожному разі, це добрий дух! Той, котрий помагав нам, коли ми були замуровані в підземелю, той, що приносив нам хліб і воду. Тепер треба нам відшукати і злого духа, якщо він ще полишився в копальні.

Джемс Стар, розуміється, сейчас довідався про все, що сталося.

Дівчина вскорі прийшла до себе і він пильно почав розпитувати її. Та було видко, що вона не має ніякого поняття про людське життя. Була

вона доволі розвинена та не було в неї розуміння напростіших річій. Приміром — не розуміла вона зовсім поняття часу... Її очі, призвичаєні до темряви, ледви видержували електричне світло. Зате в ночі вона бачила знаменито наче кіт. Рівнож не знала вона нічого про світ, який знаходиться поза копальнею. Цілий світ для неї осередкувався в підземеллю копальні. Мабуть і не знала отся дівчина, що існує сонце і зорі, міста і села, та вселенна з міріадами світів.

Хоч і як старався Джемс Стар вияснити цю обставину: чи проживала вона сама в підземеллю, так незабаром мусів покинути отте намагання. Всяка розмова на цю тему проймала такою трівогою Неллі, що він дав спокій. Неллі не хотіла, чи не могла, відповісти. Отже тут без сумніву скривалася якась тайна, яку тільки вона одна могла розкрити.

— Хочеш лишитися з нами? А може хочеш назад вернутися туди де була? — спитав її Джемс Стар.

На перше питання відповіла дівчина: О, так! На друге — її відповіддю був дикий крик тривоги.

Отся вперта мовчанка Неллі тривожила дещо Демса Стара, Сімона і Гаррі. Вони не могли забути оттих явищ, які товаришили відкриттю Нового Аберфайля. І хоч протягом трох літ не лучилося нічого нового, вони все таки дожидали появи свого невидимого ворога. Тому рішили вони оглянути загадочну яму. Узброївшись добре з кількома робітниками оглянули її та не нашли нічого. Яма лучилася з долішними галеріями нової копальні. Джемс Стар, Сімон і Гаррі часто про це говорили. Коли один чи більше злочинців скривалося в копальні і щонебудь підготовляли,

то Неллі моглаб була щось про це сказати, та вона не говорила. Найменший спогад про минувшину викликав у неї такий жах, що вони не питали її вже більше про це.

За два тижні, по тій пригоді, Неллі стала розумною і доброю помічницею старої Меджі. Розуміється, їй здавалося зовсім природним не виходити нікуди з того дому, де її так добре прийняли і мабуть її й на думку не приходило, що можна жити і деінде. Вона була вдоволена своїм життям в підземеллю, а старі Форди гляділи на неї як на свою дочку.

Неллі була дійсно любою дівчиною. Вона серед нових обставин вигарніла і це без сумніву були перші щасливі дні її життя. Вона дуже була вдячна тим, котрі вирвали її з темряви. Стара Меджі відносилася до Неллі з материнською любов'ю. Старий Сімон рівнож полюбив її. Впрочім всі її любили. Джек Ріян жалів, чому це не він вратував її. Він часто приходив до хати гірняка і співав, а Неллі, яка досі не чула ніякого співу, вважала його пісні чудесними. Треба згадати, що віра Джека Ріана в духи дуже зменшилася від того часу, як він побачив Неллі та почав з нею говорити. Крім цього, в два місяці опісля, ще один удар захитав тією його досі непохитною вірою.

В тім часі Гаррі зробив відкриття дуже нежданне, яке поясняло по часті появу „огненних жінок“ в руїнах замку Дундональд в Ірвіні. Одного разу, підчас його прогульок по підземеллю, що нераз тривали кілька днів, Гаррі з трудом йшов вузкою галерією поміж скелями пісковика.

Нараз, на велике своє здивування, він опинився на поверхні землі. Галерія йшла скісно і виходила саме в розвалинах замку Дундональд на по-

верхню землі. Отже був тайний хідник між Новим Аберфайлем а горою, на якій находилися руїни замку Дундональд. Вхід до оттої галерії важко було знайти, так був він завалений камінням та хворостом. Тому то підчас розшуків слідчого судді його не відкрито.

Кілька днів опісля Джемс Стар сам пішов з Гаррі осягнути цей таємний коридор.

Ось тут і переконуючий доказ для забобонних — сказав він. — Тут маєте і духи і „огненні жінки“.

— Я думаю, що нам не треба дуже тішитися, пане Стар — сказав Гаррі. Може ті, що заступають їх місце не кращі, а гірші та більше небезпечні від них!

Твоя правда, Гаррі — та що робити? Розуміється, люди, які скриваються в підземеллю копальні, виходять тою галерією на поверхню землі. Вони то мабуть запаленим смолоскипом тоді в отту бурливу ніч змилили корабель з дороги, як колись давно грабіжники кораблів і булиб певно покористувались добичею з корабля, колиб не показався там був Джек Ріян і його товариші! Тепер усе вже нам ясно! Та чи находяться вони ще в глибині копальні? — Мабуть, що так! — бо Неллі дріжить, коли їй про них нагадати! — сказав Гаррі.

Здається, що Гаррі говорив правду. Колиб вони покинули копальню, або померли, то якаб була причина в Неллі зберігати так завзяту мовчанку?

Та Джемс Стар таки бажав розкрити цю тайну. Він прочував, що від цього може залежить доля цілої копальні і почав бути дуже обережним. Повідомлено власти і поліційні агенти потайки слідили руїни замку Дундональд. Гаррі сам сторо-

жив кілька ночей сховавшись в корчах. Та все надаремно. Нічого не знайшли. Ніхто не показався в отворі ґалерії.

Небаром прийшли до висновку, що злочинці покинули остаточно Новий Аберфайль, а Неллі вважали за помершу в глибині тунелю де її покинули. Мабуть до цього часу, поки почалися нові роботи в копальні, отте підземелля служило їм доброю безпекою. Але тепер обставини змінилися і тут важко було їм скриватися. Тому можна було надіятись, що нема чого лякатися в найблизшій будуччині.

Та Джемс Стар не зовсім заспокоївся. Гаррі рівнож часто говорив:

— Неллі знає тайну підземелля. Якщоб їй не треба було лякатись, то чому жби вона мовчала? Нема сумніву, що їй добре в нас. Вона любить всіх нас та якщо скриває вона минуле, не говорить нічого, що моглоб нас заспокоїти що до будуччини, то певне, що над нею ваготить якась страшна тайна, яку вона лякається відкрити. Може вона вважає, що краще є мовчати ради нас, чим самої себе!

В наслідок оттих розмов всі рішилися — не натякати навіть в розмові на минувшину молодії дівчини.

Однак Гаррі довелося раз сказати Неллі те, що і він сам, його батько і мати і Джемс Стар приписували їй помочі.

Було свято. Робітники спочивали, як і в графстві Стірлінг так і в підземеллі, розбравшись громадами по цілій копальні. В декількох місцях гомоніли пісні під склепінням Нового Аберфайлю.

Неллі і Гаррі вийшли з хати і проходились поволи по лівім березі озера Малькольм. Тут

світло електрики було менше ярке, заломлюючись на скелях, що піддержували склепіння копальні. Оттой сутінок не вражав так очий Неллі, які поволі привикали до світла.

Йдучи оттак, дійшли вони до каплички, збудованої на скелі, що виставала над водою.

— Твої очі, Неллі, не привикли ще до світла, сказав Гаррі — і очевидно не знесли би блиску сонця.

— Здається, що ні, Гаррі — якщо воно таке, як ти мені розказував — відповіла дівчина.

— Я не міг змалювати тобі словами краси і величі світа, якого ти ніколи не бачила — говорив дальше Гаррі. Та невже ти, Неллі, ніколи не була на поверхні землі?

— Ніколи Гаррі! — і я думаю, що навіть дуже маленькою, ні батько, ні мати, мене туди не виносили. Я мусіла би дещо затишити собі як виглядає зовнішній світ.

— І я так думаю — сказав Гаррі. Впрочім у тих часах багато людей не покидало копальні. Тоді було важко видобутися на поверхню землі і я знав багатьох, що так як і ти нічого не знали про зовнішній світ. Однак тепер трамвай великої галерії за кілька хвилин підвозить нас на землю. І я не можу діждатися того дня, коли ти мені скажеш: Ідемо Гаррі! Мої очі вже привикли до світла і я можу бачити сонце!

Небаром скажу тобі це, Гаррі! Поїду з тобою любитися сонцем, хоч...

— Що ти хотіла сказати Неллі? — з поспіхом спитав Гаррі. — Невже ти жалієш тої мрячної безодні, де проживала ти в перших роках свого життя і звідкіля ми тебе видобули напів живою?

— Ні, Гаррі! Я подумала тільки, що і темрява

має багато чару. Колиб ти знав всьо, що бачить у ній до темряви призвичаєне око! Часом промайне тінь, за якою хотілось би побігти, часом перед очима снуються круги з яких не хотілось би вийти. В копальнях є темні пропасти в яких мерехтять часом дивні світла! А відтак чуєш звуки, які немов говорять до тебе. Знаєш, Гаррі, хто не жив там, той не зрозуміє, що я почуваю, а я не вмію тобі цього сказати.

— І ти не боялася, Неллі, коли була сама?

— Ні, тоді коли була я сама то не лякалася!

Говорячи це, голос Неллі легко дригав, та Гаррі питався далше:

— Прецінь можна було заблудити в тих довгих галеріях! — Ти не лякалася того, Неллі?

— Ні, Гаррі! Я знала всі дороги, хідники нової копальні.

— І ти ніколи не виходила з неї?

— Часом — нерішуче відповіла дівчина, — часом... я ходила до старих копалень Аберфайля.

— Значиться, ти знала хатину, яка там находилася?

— Хатину... так... та тільки здалека бачила я тих, що там мешкали.

— Це були мій батько, мати і я! — відповів Гаррі. Ми нізачо в світі не хотіли покинути нашу стару хатину.

— А може це було би і краще для вас!... — прошептала дівчина.

— Чому, Неллі? Саме дякуючи цій обставині, ми відкрили нову копальню! А це відкриття мало гарні наслідки для цілої околиці, бо тисячі знайшли тут добрий заробіток — і для тебе, Неллі... Тебе вратовано і ти знайшла тут люблячих тебе людей!

— Для мене? — скоро відповіла Неллі — так! Щоб там і не було... та для других... хто його знає?

— Що ти хочеш тим сказати?

— Нічого, нічого!... Та тоді небезпечно було запускатися в нову копальню! Так! Дуже небезпечно, Гаррі! Одного разу необережні люди зайшли в отте підземелля... Вони зайшли далеко... дуже далеко... Заблукалися!...

— Заблукалися? — повторив Гаррі, поглядаючи на Неллі.

— Так! заблукалися — дріжучим голосом говорила Неллі. Їх лампа погасла і вони не могли знайти виходу...

— І там замкнені десять днів ледви що не згинули, Неллі! — крикнув Гаррі. — І якщоб Господь не був післав їм милосерне ество, може бути ангела, котрий потайки приносив їм хліба, а відкак вказав дорогу тим, що йшли їх ратувати, вони не вийшли би з тої могили!

— Звідки ти це знаєш? — спитала дівчина.

— Тому, що ті люди були, Джемс Стар, мій батько і я — Неллі!

Неллі підняла голову, схопила за руку Гаррі і таким поглядом глянула на нього, що в ньому аж задрожало серце.

— Ти!?... — сказала вона.

— Так! — відповів Гаррі після глибокої мовчанки. — А цею, що їй винні ми своє життя, була ти, Неллі! Це тільки ти могла нею бути!

Неллі не відповіла нічого, схиляючи тільки голову на руки. Гаррі не бачив її ніколи такою зворушеною.

Ті, що вратували тебе, Неллі, були вже обов'яз-

зані тобі життям! — додав він дріжучим голосом. Невже ти думаєш, що вони можуть про це забути?

XVI.

На драбині.

Експльоатація Нового Аберфайля давала великі доходи. Само собою розуміється, що Джемс Стар і Сімон Форд, як відкривці нової, багатой копальні, мали видну участь в оттих доходах. В наслідок того і Гаррі став багатим женихом, та він і не думав покидати підземельну хатину. Він заняв місце свого батька і пильно сповняв обовязки наставника шахти.

Джек Ріян був гордий з того і тішився, що його приятелеви так пощастилося. Йому також велося добре. Вони часто стрічалися то в хаті старого Форда, то на підземних роботах. Джек незабаром запримітив почування Гаррі до молодой дівчини, та цей не звірювався йому в нічому. Згадати треба, що Джекови дуже хотілося товаришити Неллі при її першому виході з підземелля на світ. Він хотів бачити її подив, одушевлення на вид усього, що досі було чуже для неї. Він надіявся, що Гаррі візьме його з собою, але цей досі й не згадував йому про те і Джека це децю бентежило.

Одного разу Джек спускався у копальню одною з шахт, при помочи яких лучаться долішні частини копальні з поверхнею землі. В такій шахті знаходиться подвижна драбина, яка зїздить в долину то підіймається в гору і в той спосіб дає

можність без великого труду спускатися в копальню, чи видобутися з неї, — як кому треба. Він стояв на драбині і стрівся на вузькому помості з Гаррім, що піднімався в гору.

— Це ти? — кликнув Джек, остерігаючи товариша освітленого лямпами шахти.

— Так, Джеку! — відповів Гаррі — і я дуже тішуся, що тебе бачу. Хочу тобі сказати...

— Я нічого й слухати не хочу, поки мені не скажеш, що там робить Неллі! — кликнув Джек Ріян.

— Неллі здорова, так що за місяць, а може й скорше, я надіюся...

— Женитися з нею?

— Ти сам не знаєш, що говориш Джеку!

— Можливо, Гаррі, та зате я дуже добре знаю, Гаррі, що зроблю!

— Що такого?

— Я сам ожениюся з нею якщо ти не оженишся! — сказав Джек і зареготався. Неллі дійсно подобається мені! Молода, добра дівчина, ніколи не виходить з копальні, як вимріяна жінка для гірняка! Вона сирота як і я і якщо ти не маєш намірів, а вона згодиться...

Гаррі поважно глянув на приятеля, не спиняючи його мови.

— А не розбуджує в тобі заздрости це, що я сказав, Гаррі? — спитав Джек.

— Ні на хвилю, Джеку! — спокійно відповів Гаррі.

— А якщо ти не оженишся з Неллі, так ти не можеш жадати, щоби вона полишилась незамужною?

— Я нічого не жадаю.

— Як ти думаєш, чи говорив я це поважно про Неллі?

— Ні, Джеку!

— Ну, а як я тепер поважно зроблю те що казав?

— Ти?

— Слухай Гаррі, я дам тобі добру, приятельську раду!

— Говори, Джеку!

— Так ось: ти любиш Неллі, твої родичі люблять її як свою дитину, а тобі так легко вчинити її їх дійсною дитиною!... Чому ти не женишся з нею?

— Чи ти знаєш, Джеку, почування Неллі, щоби таке говорити?

— Їх всі знають Гаррі і ти рівнож... Однак треба мені на долину.

— Пожди Джеку! — сказав Гаррі, спинюючи приятеля і вислухай поважно те, що я тобі скажу!

— Слухаю! — сказав Джек.

— Я і не скриваю цього, що люблю Неллі, Джеку. Я сам хотів би, щоб вона стала моєю подругою...

— Це гарно!

— Та покищо мені сумління не дозволяє звернутися з тим до неї.

— Що ти хочеш тим сказати, Гаррі?

— А саме те, що Неллі ніколи не виходила з глибини копальні де мабуть і родилася. Вона нічого не знає, нічого не бачила на землі. Її треба вперед познакомитись з усім, бачити всьо. Хто знає які будуть в неї думки, коли вона побачить світ, набереться нових вражень? — Розумієш ти мене тепер, Джеку?

— Так... дещо... та головню розумію те, що ти не даєш мені зїхати в копальню.

— Джеку! — почав далше Гаррі — нехай

що хоче діється, ти мусиш вислухати мене до кінця.

— Це гарно сказано, Гаррі! Значиться, заки ти оженишся з Неллі відвезеш її в який пансіон?

— Ні, Джеку! я потрафлю сам виховати свою будучу жінку!

— І це буде найкраще, Гаррі!

— Та вперед я хочу, щоби Неллі пізнала світ. Уяви собі Джеку, що ти любиш сліпу дівчину і тобі кажуть, що вона за місяць виздоровіє. Чи ти не підждав би до того часу, аж поки вона не прозріє, щоби вженитися з нею?

— Безперечно, що підждав би — відповів Джек.

— А Неллі є саме такою сліпою. Я хочу, щоб її очі прозріли, щоб вона побачила денне світло.

— Гарно Гаррі, гарно! Тепер я тебе розумію. А коли відбудеться операція?

— За місяць, Джеку. Очі Неллі повільно привикають до нашого світла. За місяць, надіюся, вона побачить землю з цілою її красою і сонце на синьому небі! Вона пізнає, що природа дала для людського ока ширший овид, чим той, що його бачила вона в копальні. Вона побачить, що вселенна є безконечна.

Поки Гаррі одушевлявся своєю уявою, Джек Ріян скочив з помосту на драбину, яка саме зіздила в долину.

— Джеку, де ти?

— Під тобою — відповів сміючись Джек. Ти підіймаєшся у піднебесні висоти, а я спускаюся в безодню!

— Прощай, Джеку! — сказав Гаррі, рівнож вискакуючи на драбину, щоби піднятися в гору.

— Та, будь ласка, не говори нікому про це, що я тобі сказав.

— Нікому!... Добре, та під одною умовою!...

— Якою?

— Що ви мене візьмете з собою на першу прогульку Неллі з підземелля.

— Добре Джеку, обіцяю тобі це!

І вони почали віддалюватись в двох противних напрямках.

Гаррі цілий свій свободний час віддавав на образування Неллі. Він навчив її читати й писати й вона робила гарні поступи. Була вона талановита і старалася все скоро зрозуміти. Отті поступи її тишили родину Форда й наповняли радістю.

Сімон і Меджі з кожним днем щораз більше привязувалися до своєї прибраної дочки, хоч їх дещо турбувала її минувшина. Вони скоро запримітили почування, які вона викликала у Гаррі і це радувало їх.

Читач тямить, як Сімон Форд сказав до Джемса Стара, коли той вперше загостив у його підземелля:

— Оженити Гаррі! Чи дівчина „з землі“ знадобиться для людини, якої життя проходить в підземеллю?

А тут доля післала їм саме підходящу дружину для їх сина. Чи не є це особлива ласка Божа? Тому старий рішив, що як прийде до весілля, то буде воно таким святом, що на довгі літа останется в пам'яті гірняків Нового Аберфайля!

Був ще хтось другий, що рівнож щиро бажав собі, щоби прийшло до одруження Гаррія з Неллі. Це Джемс Стар! Розуміється бажав він передовсім щастя обоїх та при тому мав він й ще що іншого на думці.

Як звісно, Джемс Стар знав, що нова копальня мала якогось ворога і хоч тепер нічо їй не гро-

зило, так в будуччині могло скоїтися якесь лихо. Одна тільки Неллі знала про тайну нової копальні. Якщо будуччина готовила ще які небезпеки для гірняків Аберфайля, то як їх відвернути — не знаючи їх причини?

— Неллі не хотіла говорити — часто думав Джемс Стар — та це, чого вона не хотіла сказати нікому, відкриє своєму мужевн. Небезпека може однаково грозити і нам всім і Гаррі. Можливо, що це одружіння принесе спокій всім нам і копальні.

Так думав Джемс Стар і навіть поділився із своїми думками з Сімоном Фордом, який йому притакнув. Здавалося — не було ніякої перешкоди в женитьбі Гаррі з Неллі.

Тай що могло їм перешкодити? Вони любилися взаємно, а старі не бажали синові кращої жінки. Товариші завидували щастю Гаррі, признаючи однакож, що він на нього вповні заслужив. Молода дівчина від нікого була независима і могла руководитися голосом свого серця.

Та якщо здавалося нічо не може перешкодити тому одружінню, то чому коли гасли електричні лампи, а гірняки верталися у свої хати і ніч огортала вугляне місто, чому тоді хтось таємно скрадався в темноті, гень з найдальше віддалених щілин Нового Аберфайлю? Що вело ту примару такими вузьенькими проходами та скалубинами, що вони видавалися майже недоступними? Чому отте загадочне ество, якого очи здавалось пронизували темряву, просовувалось потайки край берега озера Малькольм? Чому воно так вперто зверталось все в сторону домівки Сімона Форда, а притім так обережно, що його ніколи ніхто не достеріг? Чому отта примара, притулившись до вікна, ста-

ралася підхопити уривки розмови, яка гомоніла в нутрі хати?

А коли до його долітало якенебудь слово, чому він із злобою погрожував спокійним мешкан-

цям дому? І чому вкінці з його уст, викривлених ненавистю, виривалися слова:

— Вона і він? Ніколи!

XVII.

Схід сонця.

Минув місяць і дня 20-того серпня вечером Сімон Форд та Меджі провозжали, бажаючи усього гарного на дорогу, четверо туристів, що виїздили з підземельної хатини.

Джемс Стар, Гаррі і Джек Ріян супроводжували Неллі на землю, якої вона ще досі не торкнулась, в ясний світ сонця, незвідний ще її очам.

Прогулька мала тривати два дні. Джемс Стар і Гаррі бажали, щоб вона за отті два дні побачила все те, чого досі не могла побачити в темній копальні, щоби перед її очима пересунулись, як у панорамах: міста, гори, долини, озера, заливи, ріки і моря.

В оттім кутку Шотляндії, між Едінбургом і Глезгомом, природа немов навмисне зібрала всі чудеса землі. А небо тут таке як всюди — з вічними хмарами, з місяцем ясним або сповитим хмарами, з сяючим сонцем та міріадами зірок.

Сімом Форд і Меджі булиб охотно поїхали разом з Неллі, та вони нерадо покидали свою хатину і остаточно рішилися — не кидати свого підземелля хочби навіть на один день.

Джемс Стар їхав у характері обсерватора-філософа, зацікавлений дуже, з точки погляду психології, першими враженнями Неллі... а може й з потайною надією — дізнатися дещо з оттих

таємних подій, з якими були звязані перші роки її життя.

Гаррі з острахом дожидав, чи не пробудиться в тій, яку він знав і любив, зовсім інша дівчина в хвилині її стрічі з новим світом.

А Джек Ріян був веселий як птах, що готується до лету з першими проміннями сходячого сонця. Він надіявся, що його веселість огорне й ціле товариство.

Неллі була задумана і замкнена в собі.

Джемс Стар розумно вирішив, що виїхати треба вечером. Дійсно найкраще було, щоби молода дівчина поступово переходила з темряви до денного світла. А це можна було досягнути вповні тому, що від півночі до півдня вона бачитиме всі переходи темряви до світла. На відїзді Неллі взяла Гаррі за руку й промовила:

— Гаррі, чи це дійсно конечно, що я мушу покинути, хочби тільки на кілька днів, нашу копальню?

— Так Неллі, конечно! — відповів він. Це потрібне для мене і для тебе!

Однак Гаррі з того часу, як ти мене найшов, я така щаслива, як тільки може бути! Ти учив мене! Хиба ще того всього мало? Що мені робити там на землі?

Гаррі глядів на неї не відповідаючи. Думки, які висказала Неллі, були його думками.

— Моя дитинко! — вмішався Джемс Стар — я розумію твоє вагання та тобі треба їхати з нами. Ти їдеш з людьми яких любиш і вони привезуть тебе назад сюди. Якщо захочеш відтак жити далше в копальні, як старий Сімон і Меджі — твоя воля! Я не сумніваюся, що так воно буде і добре зробиш. Та принайменше будеш знати як виглядає

світ і будеш могла вибирати між ним а підземеллям. Ходім!

О дев'ятій годині останній поїзд, що виходив з тунелю на землю, повіз Неллі та її товаришів і за двадцять хвилин привіз їх на дворець залізничної лінії Думбартон-Стірлінг, призначеної виключно для Нового Аберфайля.

На дворі була ніч. Легенькі хмарки, гнані північно-західним вітром, здіймалися над овидом. Заповідалася ясна і тиха ніч. Гаррі цілий час не зводив очей з лиця Неллі. Приїхавши в Стірлінг, наші подорожні вийшли з двірця. Перед ними між деревами йшла дорога берегом ріки Фарс. Перше вражіння Неллі при виході на світ було відчуття свіжого воздуха, який жадно вдихали її легкі.

— Що це за дим над нашими головами? — спитала Неллі.

— Це хмарки, які вітер гонить на схід.

— Я так хотіла би полетіти з ними! — сказала Неллі. — А це що за ясні точки, що блестять онтам поміж тими хмарами?

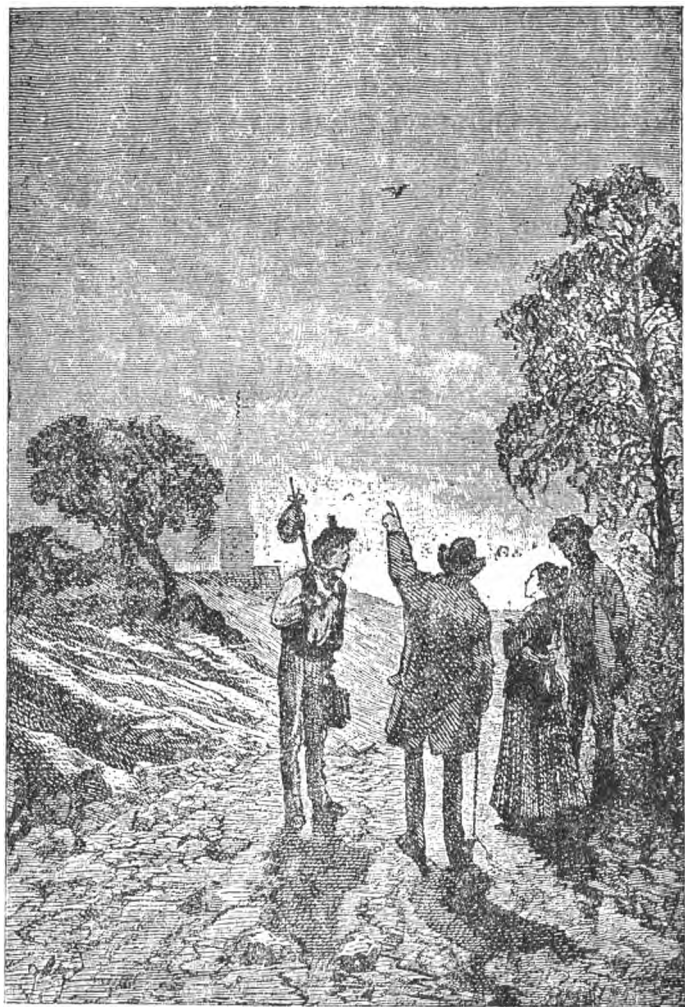
— Це зорі, про які я говорив тобі, Неллі. Всі вони далекі сонця, світи може й такі як і наш.

Неллі дивилась на оті міріади зірок і сказала вкінці:

— Якщо це сонця, то як можуть мої очі знести їх блеск?

— Це дійсно сонця — сказав Джеймс Стар, тільки вони дуже далекі від нас. Найблизша до нас зірка Вега зі звіздозбору Ліри, бачиш онтам над нами — та, і вона віддалена від нас на пятьдесят тисяч мільярдів миль. Тому її блеск не може осліпити тебе. А наше сонце зійде завтра у віддаленню трийцятьвісім мільйонів миль від нас і ні одно людське око не може глядіти прямо на него

тому, що його світло найяркіше з усіх світел.
Та ходім уже, Неллі!

Всі пішли дорогою. На дорозі не було нікого.
Неллі гляділа на дерева, що їх колихав вітер і вони

здавалися їй великанами, які махали руками. Шелест вітру в галуззю дерев то знова глибока мовчанка, коли вітер успокоївся, — все те викликало в ній нові, неясні почування. Неллі мовчала. Її товариші не перебивали цієї мовчанки, бажаючи полишити її саму з тими першими вражіннями.

Пів до дванайцятої дійшли вони до північного берега заливу Фарс. Тут ждав на них човен, наний інжінером, що мав їх завести до Едінбурського порту. Неллі, побачивши блискучу воду немов засіяну огоньками, спитала.

— Це озеро?

— Ні — відповів Гаррі — це залив або устя ріки. Зачерни трохи тої води рукою то побачиш, що вона несолодка, як в озері Малькольм.

Дівчина нагнулася й зачернула воду рукою й підняла до уст.

— Вона солона.

— Так, сюди з припливом напливають морські хвилі! Три четвертині нашої землі вкриті такою самою водою, яку ти тепер пробувала!

— Гаррі, Гаррі! А що це там за ясне світло на овиді? Невже це ліс горить? — спитала Неллі.

І Неллі показала на небо, яке зарожевілося на сході.

— Ні, Неллі, — це місяць сходить.

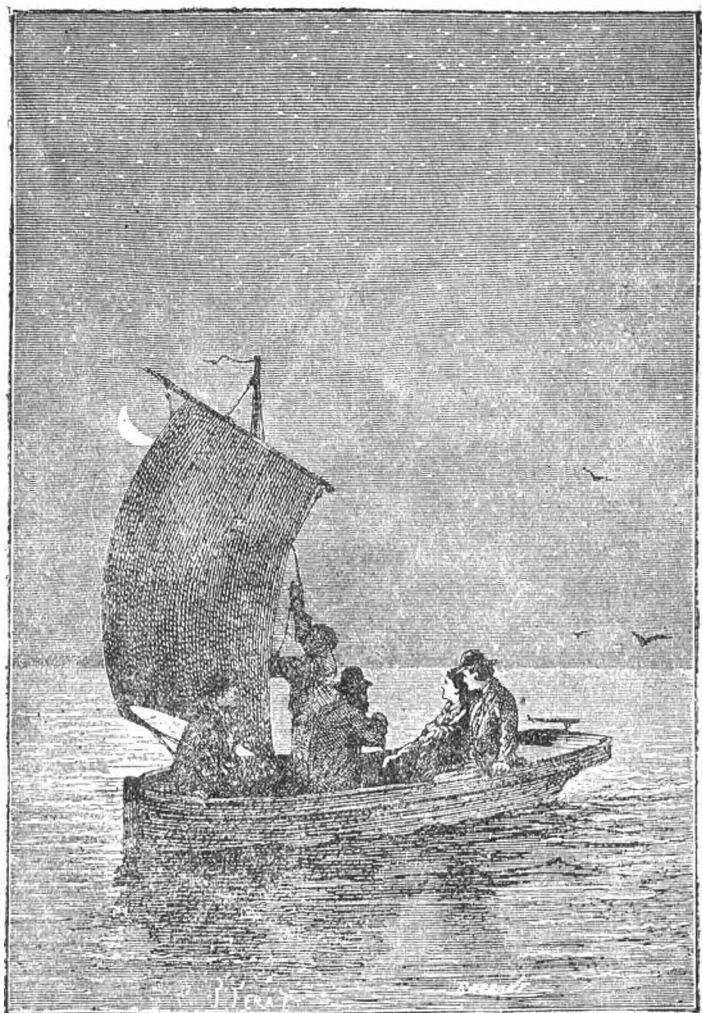
— Як гарно, Гаррі!

А між тим місяць поволі підіймався на небі, розкидаючи усюди своє блідо-мертвецьке світло. Неллі мовчки любувалася тією картиною; її очі не втомяючись любувалися оттим срібним промінням, а її рука дрожала в руці Гаррія говорячи за неї.

— Сідаймо в човен — сказав Джемс Стар — нам треба доплисти до Артур-Сіт перед сходом сонця.

Човен був прив'язаний до берега. Неллі і її то-

вариші заняли місця, розпустили вітрила і човен поплив із північно-західним вітром.

Яке могутнє вражіння огорнуло тепер Неллі! Хоч вона деколи плавала по підземному озері, так

ніколи ще не пліла під вітрилами. Її здавалося, що човен ховзається по воді так м'яко, як пара пливе у воді. Залив був спокійний як озеро. Неллі любила ритмічний рух, яким колихався човен. Часом човен входив у полосу місячного сяйва і плів по воді, що блистіла як срібло. Довкола усього видавалось немов зачароване. Поволі очі Неллі почали клеїтися, її огортала якась сонна знемога. Вона схилила голову на груди Гаррі й заснула тихим сном.

Гаррі хотів її збудити та інженер спинив його.

— Дай її заснути! Годин зо дві сну скріплять її і дадуть змогу приймати щораз то інші враження.

Плили так дві години. Як човен причалив до Грантонської пристані Неллі проснулася.

— Я спала? — спитала вона.

— Тобі може тільки здавалося, що спиш — відповів інженер.

Була ясна чудова ніч. Місяць, що за той час піднявся високо, заливав усе своїм блиском. У маленькій пристані Грантон стояли тільки два чи три рибальські човни, що легенько гоїдалися на хвилях. Вітер затих. Неллі могла бачити море, що на овиді зливалось з небом.

Покинувши човен пішли всі пустими вулицями містечка. Своїми темними серед ночі домами нагадувало воно Неллі вугляне місто, з тою тільки різницею, що склепіння над ним було вище і засіяне блискучими цятками. Вона йшла легкою ходою зовсім не втомлена довгою прогулькою.

Джемс Стар і його товариші перейшли Лейт-Вальк, обминули Кальтон-Гілл де в темноті видніли обсерваторія і пам'ятник Нельсона, перейшли вулицю Регента, міст і зробивши невеликий за-

крут прийшли на кінець вулиці Канонгат. Містечко було ще сповите сном. На старій готицькій дзвіниці канонгацької церкви вибила друга година.

Тут Неллі спинилася.

— Що це за темна маса? — спитала вона, вказуючи рукою на одинокий будинок, що находився на кінці маленької площі.

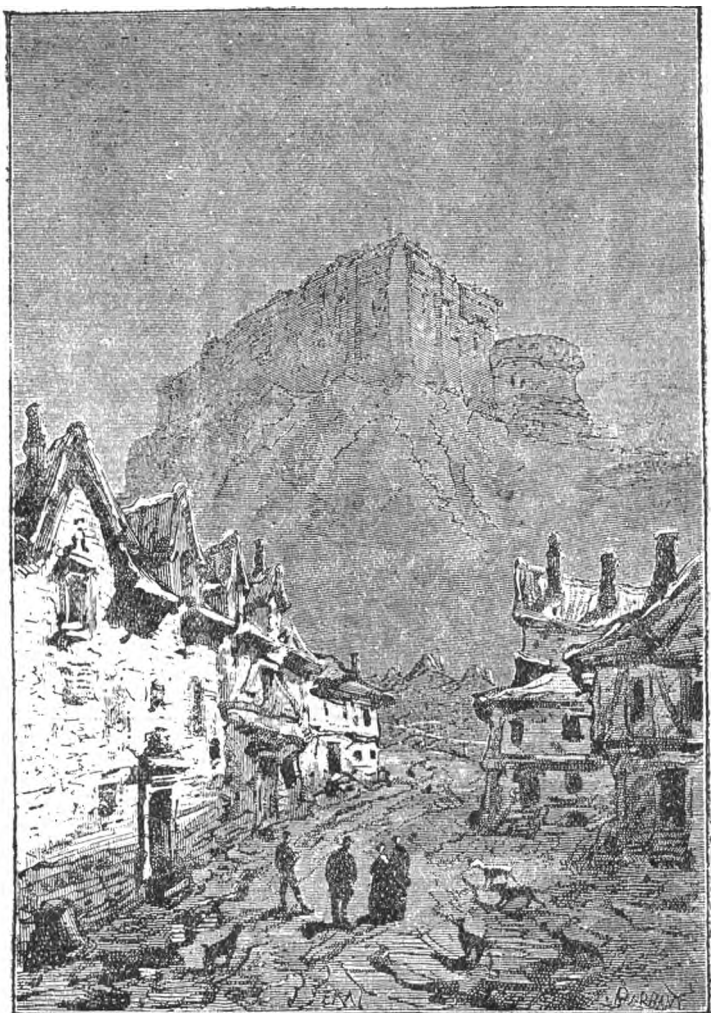
— Це Голіруд, палата давних володарів Шотландії, де відбулося так багато сумних подій. Тут історик міг би викликати много королівських тіній, починаючи від нещасної Марії Стюарт аж до старого французького короля Кароля X. Величаво виглядає вона при дневному світлі. Та ходімо далше! Там, на самому краю старинного монастиря знаходяться чудовижні скелі Сельсбері над якими знімається Артур-Сіт. Ми туди підемо. З того верха побачиш Неллі, як сходить сонце. Поволи піднімаючись в гору почали вони ступати не дуже вигідною доріжкою на скалистий вершок, який з західної сторони мав вигляд львиної голови.

— Тут вони сіли і Джемс Стар, що мав усе під рукою цитати з творів великого шотландського поета, сказав:

— Ось що написав Вальтер Скот в осьмому розділі „Едінбурської тюрми“: „Якщо мені треба було вибирати місце де найкраще сходить сонце, то я вибрав би саме тут“... — Пожди Неллі, сонце незабаром покажеться і ти його побачиш у цілій красі та величі.

Очи дівчини були в тій хвилині звернені на схід і Гаррі, стоячи недалеко, з тривогою глядів на неї лякаючись, щоби поява першого соняшного проміння не надто сильно поділала на неї! Всі замовкли, навіть Джек Ріяи затих.

Над овидом на сході зарожівілося. Останні хмаринки розвіялись. У підніжа гори, в повній мов-

чанці ночі, сумно виднів ще сонний Едінбург. Де-неде серед темряви миготіли світла горючі на

старому місті. Позаду, на заході, видніли на овиді сілюєти гір, котрі сонце позолотить першим своїм промінням.

А міжтим на сході і море почало ясніти. Краски почали на ньому мінятися, чергуючись в порядку, в якому виступають вони в веселці.

Підчас того зір Неллі блукав від недалеких гір до сонних домиків міста. Високі будинки щораз то виразніше зарисовувалися серед сірого сутінку. Вкінці перше соняшне проміння блиснуло в очі молодій дівчини.

На хвилину Неллі стрепенулась і, простягаючи руку в напрямі якогось високого будинку серед нового міста, кликнула:

— Огонь!

— Ні, Неллі, це не огонь! — відповів їй Гаррі.

— Це сонце позолотило вершок пам'ятника Вальтера Скота.

І дійсно криші найвищих будинків у місті загорілися яким світлом, немов обсіпані огнем. Сходило сонце. Здавалося, що немов дійсно воно виходить з моря. Його блиск став дійсно незабаром невиносимим для людського ока.

Неллі мусіла зараз заслонити очі, не могучи знести його сильного блиску. Гаррі хотів, щоби вона відвернулася в противний бік.

— Ні, Гаррі! — відповіла вона. Мої очі повинні привикати до того, на що дивляться твої!

Неллі почала дивитися крізь пальці на світ. Віднімаючи поволі руку від очей — глянула вона повним поглядом проти себе.

— Боже, який гарний твій світ! — кликнула вона падаючи на коліна з одушевлення. Відтак Неллі закрила очі. У її стіп розстелялася панорама Едінбурга — чисті вулиці нового міста і поплутана

сітка вулиць старого. А понад ним знімався замок. З усіх боків міста вели дороги обсажені деревами. На півночі залив Фарс глибоко врізався в беріг там де виднів порт Лейд. А далше простягалося побереже графства Файф. На захід простягалися пляжі Ньюгавена і Порто Белльо, яких пісок заливали перші хвилі припливу моря. Гень у далині колихалося кілька човнів на плесі моря і два-три пароплави викидали в небо клуби диму. А де далі — зеленіли безмежні луги та поля. Неллі не могла говорити. Її уста шептали тільки слова без звязи, руки дрожали, крутилася голова. Була вона наче безсила. Воздух був так чистий, природа так дивно гарна, що не видержала і безсильно повалилась омліла на руки Гаррі. Вона побачила вкінці, як виглядає світ і сонце, і ці перші вражіння перемогли її.

XVIII.

Від озера Льомонд до озера Катрайн.

Гаррі, несучи Неллі на руках, зійшов в товаристві Джемса Стара й Джека Ріяна з гори. Переспавшись кілька годин і поснідавши в готелі Лямбрет, рішили продовжати свою прогульку плаваю по озерах.

Неллі зовсім прийшла до себе. Тепер її очі могли спокійно дивитися на соняшне світло, а легкі віддихати свobodно чистим, здоровим воздухом.

Зелізницею доїхали наші приятелі до Глезго, де з високого моста любовалися живописним руслом ріки Клейд. Переночувавши в готелі, вони сіли на поїзд йдучий через Думбартон і Балльох на південний беріг озера Льомонд.

— Побачимо вітчину Роб Роя і Фергуса Мек Грегора! — радісно кликнув Джемс Стар. — Країну так гарно оспівану Вальтер Скотом. Ти знаєш цю околицю, Джеку?

— Тільки з оповідань, пане Стар — відповів Джек. Країна, про яку співають тільки пісень, мусить бути чудова!

— Вона є такою в дійсности і наша Неллі буде любитися її красою.

— З таким товаришем подорожі, як ви, пане Стар, це подвійна приємність подорожувати. Поки ми будемо любитися краєвидами, ви нам розкажете історію цієї країни.

— Добре, Гаррі! На скільки дозволить мені пам'ять, та під умовою, що Джек допоможе мені. Як я перестану оповідати — він буде співати.

— Мене не треба довго просити, відозвався Джек.

Поїзд минув Думбартон, давню королівську резиденцію і головне місто графста з замком, все укріпленим, що мальовничо розкинувся на двох верхах базальтової скелі.

Думбартон лежить в тому місці де зливаються з собою дві ріки: Клейд і Левен. Тут Джемс Стар розказав кілька епізодів з життя Марії Стюарт. З того замку вона поїхала, щоби вийти заміж за Франца II. і стати королевою Франції. Сюди по 1815 році англійський уряд хотів заслати Наполеона. Та вибір острова св. Олени показався кращим і тому великий цісар помер на самотнім острові, серед хвиль Атлантийського океану.

Незабаром поїзд спинився в Балльох біля пристані над озером. Пароплав „Сінклер“ дожидав туристів. Неллі й її товариші сіли на него взявши

білети до Інверслед, останньої місцевости на північному березі озера Льомонд.

Ранок був соняшнів, ясний, без звичайного в Шотляндії захмареного неба. Неллі, сидючи на пароплаві між Джемсом Стар і Гаррі, цілим своїм єством віддавалась поезії, якою осяяна була природа Шотляндії. З початку минали численні острови і острівці, якими озеро було засіяне.

— Неллі! — говорив Джемс Стар — кождий з оттих островів має свою легенду, а може й пісню так, як ті гори, що окружують озеро. Можна сказати без пересади, що історія тої країни написана великанськими чертами островів і гір.

— Знаєте, пане Стар, що мені нагадує тая частина озера Льомонд? — спитав Гаррі.

— Що таке, Гаррі?

— Безліч островів озера Онтеріо, так чудово описаних Купером.

— Я не знаю островів Онтеріо, Гаррі — сказав Джемс Стар — та сумніваюся, щоби вони були кращі від того архіпелагу Льомонда. Глянь онтам! — ось остров Меррей, з давнюю твердиною Леннокс, де жила стара княжна, Альбані, коли на приказ Якова I, вбито її батька, мужа і двох синів. Ось остров Клєр, остров Кро, остров Тар; одні скалисті, дикі, без ніякої рістні, другі зелені, вкриті чудовими гаями. Дійсно, мені важко повірити, щоби острови Онтеріо рівнялися онтій красі.

— Що це за пристань? — спитала Неллі, звернувшись до східного берега.

— Це Бальмага — відповів Джемс Стар. Звідси починається південня Шотляндія. Осьтам, Неллі, знаходяться руїни давнього жіночого монастиря, а серед розкинутих могил багато належить до ро-

дини Мек-Грегор, яке то ім'я й досі звисне в тій околиці.

— Звісне кровію, яку вони проливали — за-примітив Гаррі.

— Озеро широке на три-чотири милі, звужувалось коло маленької пристані Люсса. На хвилину майнула башта старого замку, а відтак „Сінклер“ поплив далше на північ. Незабаром показався Бен-Льомонд, що піднімався на 3000 стіп над поверхнею озера.

— Яка велика гора! — кликнула Неллі — і який гарний вид розлягається мабуть з неї.

— Так Неллі — відповів Джемс Стар — поглянь, як гордо виринає її верх з поміж дубів, беріз і грабів, що покривають гору. Звідсіля видно дві треті нашої старої Каледонії. Тут був осідок кляна Мек Грегора на східнім березі озера. Тут гомонять ще часом серед скель незабуті імена Роб Роя і Мек Грегора Кемпбеля.

— І подумати тільки — говорив він далше — що Бен-Льомонд є власністю князя Монроз! Його світдість має гору так, як який небудь льондонський купчик головку капусти в своїм городі. А міжтим „Сінклер“ плив далше. Бен-Льомонд виднів у цілій своїй красоті. Його збочі, покриті мраками, блестіли як розтоплене срібло. Денеде на побережу видко було село, огорнене зеленю верб та ів. Озеро звужувалося, простягаючись на північ. Пароплав минув ще кілька островів: Інверігльос, Ейлед-Ву, де видко було ще останки укріплень, що належали колись Мек Ферлянам. Вкінці береги острова зійшлися і „Сінклер“ спинився біля Інверследа.

Дожидаючи снідання Неллі і її товариші пішли поглянути на потік, що вливався в озеро з до-

волі значної висоти. Видавався він декорацією, навмисно поставленою для ока туристів. Висячий

міст був перекинений понад бурливі води серед
мраки водяних краплинок. Звідсіля око огортало

ціле майже озеро, а „Сінклер“ видавався тільки маленькою точкою на його поверхні.

По сніданню треба було вибратися на озеро Катрайн. Посадивши Неллі в повозку, посідали наші прогульковці біля неї й пустилися в дорогу. Повозка їхала під гору, здовж русла потоку. Околиця знімалася. На противному березі виринув ланцюх гір і вершки Аррокгара, що звисали над долиною Інвернґлас. З ліва Бен-Льомонд показував свої круті північні збока. Околиця між озерами Льомонд і Катрайн має дикий вигляд. Долина починається вузьким проваллям, що тягнеться до замку Аберфайль. Його назва нагадувала Неллі мрачні пропасти, серед яких минали її дитячі літа і Джемс Стар старався розважити її оповіданнями.

— Ту околицю дійсно можна назвати вітчиною Роб-Роя — сказав Джемс Стар. Тут суддя Ніколь Жарві, гідний син свого батька-діякона, був спійманий міліцією графа Леннокса. Оттут на тому місці він повис на своїх таки штанах, які на щастя пошиті були зі звичайного шотландського сукна, а не з французького, міцного і легкого. Недалеко від жерел Фарса ще й тепер видно брід, який він перейшов, ратуючись від вояків князя Монтроза. Колиб він знав був темні підземелля нашої копальні, міг би буз не лякатись ніяких переслідувань. Як бачите, мої приятелі, в тій околиці куди не ступиш то доторкнешся споминів минувшини, якими одушевлявся Вальтер Скот, коли описував чудовими віршами воєнні діла кляна Мек Грегора.

— Все те дуже гарне, пане Стар — відповів Джек Ріян. Та якщо правда, що Ніколь Жарві повис на своїх штанах, то якже вірити старій посьловиці: „Ніхто не спіймає шотландця за штани!“

— Твоя правда, Джеку! — відповів сьміючись

Джемс Стар — та це доказує тільки, що того дня суддя був одягнений не так, як одягалися його предки!

— Мабуть так воно й було, пане Стар — сказав Джек.

— Повозка, переїхавши крутими берегами потоку, опустилася в долину, в якій не росло ні одно дерево, тільки денеде видніли купки рінків. Дорога вела до гостинниці Штронахлекера на березі озера Катрайн.

В маленькій пристані гойдався пароплав, що мав назву „Роб-Рой“. Наші прогульковці заняли на ньому місця і він відчалив від берега.

Озеро Катрайн має тільки десять миль довжини, а широке на дві милі. Над берегами видніли подекуди гори.

— Це озеро, доволі влучно, називають довгою голкою — сказав Джемс Стар. — Кажуть також, що воно ніколи не замерзає, та я цього не знаю. Та не треба забувати, що воно колись було ареною подвигів чарівниці озера. Я певний, що колиб наш приятель Джек приглянувся гарненько до плеса озера — то побачив би у воді тінь красавиці Олени Дугляс.

— Чому ні, пане Стар — сказав Джек Ріян. Чому не можна побачити тої гарненької жіночки в озері Катрайн так, як духів у копальні в озері Малькольм.

В тій хвилині озвалися звуки національного шотландського інструменту „bag-pipe“ на переді покладу „Роб-Роя“. Гірняк одягнений в народний стрій співав під звуки іструменту. Пісня гірняка була проста, тиха, наївна. Можна було сказати, що отта простенька мельодія складається з пошуму вітру, журчання води та шелесту листя шотландських гір...

Джек Ріян був захоплений оттим співом. Він знав ту пісню шотляндських озер і почав підтягати своїм звучним голосом арію, в якій скривалися давні казки та легенди одвічних шотляндських гір.

Була третя година пополудни. Західні береги озера Катрайн, менше гористі, видніли на овиді.¹ У віддалі пів милі видко було вузький басейн, в якого глибині „Роб-Рой“ мав висадити наше товариство, що прямувало до Стірлінг через Каллендер. Неллі була майже знеможена ізза такої скількості щораз то нових вражінь. Вона тільки повторяла: Господи! Господи! — кожного разу, як тільки перед її очима виринала нова картина. Її треба було дати кілька годин спочинку хочби тому, щоби закріпилися в ній спомини оттої краси природи, яку вона бачила.

В тій хвилині Гаррі знов взяв її за руку і, поглядаючи на неї зворушений, сказав:

— Неллі, ми незабаром вернемось у наше темне підземелля! Чи не будеш жаліти того всього, що ти оттут бачила в проміннях ясного сонця?

— Ні, Гаррі! — відповіла дівчина — я тямитиму те все, однак радо поверну назад до нашої копальні.

— Неллі, — говорив дальше Гаррі, даремно стараючись здержати своє зворушення, — чи ти хочеш стати моєю дружиною?

— Хочу, Гаррі — відповіла Неллі — дивлячись на него своїми ясними очима. Якщо ти думаєш, що я можу виповнити твоє життя...

Неллі не докінчила ще своїх слів, коли тут сталося щось загадочного. Пароплав „Роб-Рой“, пів милі від берега, затрявся сильно і пристанув. Він

ударив передом о дно озера і корабельні машини не могли рушити його з місця.

А сталося це тому, що озеро Катрайн у своїй східній частині почало опадати так, немов би в його дні утворилася діра і нею почала протікати вода. За кілька хвилин воно висохло, бо вся вода увійшла в нутро землі.

— Ах, приятелі мої! — крикнув Джемс Стар, якби зрозумів нараз причину цього дивного явища. Нехай Бог хоронить Новий Аберфайль!

XIX.

Остання погроза.

Того дня роботи йшли звичайним ладом у Новому Аберфайлі. В підземеллі чути було тут і там вибухи динаміту; тут стукали джагани розбиваючі верстви вугля, там скрипіли машини, що порушували сверли в стінах пісковика. В долішних галереях копальні котилися по шинах вагони наладовані вуглем, а автоматичні дзвінки давали знаки робітникам, щоби вступалися їм з дороги. Парові машини працювали з усеї сили, то підіймаючи, то опускаючи вінди, якими вивожено вуголь на поверхню землі. Електричні сонця ярко освітлювали вугляне місто.

Робота йшла так, як щодня. Частина гірняків спочивала по нічній праці, друга зате працювала, не тратячи ні хвилини.

Сімон Форд і Меджі усіли по обіді на дворі біля хатини. Старий гірняк курил люльку, набиту добрим французьким тютюном, а стара Меджі говорила про Неллі, про сина, про Джемса Стара

та про їх прогулку на поверхню землі. Де вони тепер? Що роблять в тій хвилині? Як вони мо-

жуть так довго там полишатися, чи їм не жалко за копальнею?

Нараз страшенний рев роздався в нутрі копальні. Немов якийсь величезний водопад увірвався в підземелля.

Сімон Форд і Меджі зірвалися на ноги. В тій хвилині піднялася вода на озері Малькольм. Величезні хвилі залили беріг і почали підпливати під стіни хатини. Сімон Форд схопив Меджі й почав утікати з нею на кришу домика. В тій хвилині з усіх кінців вугляного міста роздалися крики. Мешканці, ратуючись від потопа, шукали ратунку навіть на високих прибережних скелях.

Всіх огорнув жах. Багато родин гірняків утікало в тривозі, щоби дібратися до горішніх поверхів копальні. Можна було лякатися, що море продерлося в копальню, тому, бо тунелі підходили майже під Північний канал. Печера, хочби як вона була широка, булаб зовсім залита водою і ніхто з мешканців Нового Аберфайля не виратувався від смерті.

Та коли перші втікачі підійшли до входу в тунель, стрінулися там вони з Сімоном Фордом, який вибіг зі свого домика.

— Стійте, стійте! — крикнув до них старий гірняк. Якщо нас має залити вода, то ніхто не вратується, бо вона в одній хвилині виповнить цілу копальню! Та води більше не прибуває. Здається, що небезпека минула.

— А ті, що працюють по штольнях? — крикнули деякі з гірняків.

— Їм нічого не станеться, бо штольні йдуть вище озера — відповів Сімон Форд!

І дійсно — старий гірняк говорив правду. Вода ринула нараз, та, розлившись по дні широкої копальні, підняла тільки на кілька стіп води озера Малькольм. Тому вугляному містови не грозила

з поверхні землі, дісталася до копальні случайно — як це не раз буває в копальнях.

Та того вечера довідалися, що сталося. Часописи принесли звістки про те, що сталося на озері Катрайн.

Неллі, Гаррі, Джемс Стар і Джек Ріян повернули з поспіхом у копальню і раділи, коли дізналися, що неждана потопа не спричинила більшої шкоди копальні.

Так отже озеро Катрайн нагло зникло, а його води поплили нечайно крізь широку щілину його дна в глибину копальні. Скільки шуму викликало отте дивне явище. Ніколи не бувало ще, щоб озеро так скоро зникло з поверхні замлі. Тепер можна його було вже вичеркнути з мап Зєдиненого Королівства.

В кождому разі отте явище було загадочне. Дійсно, між склепінням копальні а дном озера, була тільки дуже тонка верства почви.

Та хоч і як це явище виглядало зовсім природним, Джемс Стар, Сімон і Гаррі призадумувались, чи не є воно ділом якоїсь ворожої руки? Невже злочинець знов починає свій ворожий наступ проти них?

В кілька днів опісля Джемс Стар говорив про це в хаті гірняка з Сімоном і його сином.

— Мені здається, Сімоне, що хоч це можна пояснити в зовсім природний спосіб, то всеж таки буде це мабуть одно із тих явищ, причини яких ми ще досі не дошукалися.

— Я рівнож тої думки, пане Стар — відповів Сімон — та послушайте моєї ради.

— Тут шкода говорити, краще возьмімся самі вислідити того невловимого ворога.

— О, я знаю до чого це доведе!

— До чого?

— Ми знайдемо докази лихих вчинків, та виновника не знайдемо.

— А однак він існує! — сказав Сімон. Тільки де він скривається? Чи це можливе, щоби один чоловік, хтоб він не був, міг виконати таку діявольську річ, як затоплення копальні? Я починаю думати як Джек Ріян, що якийсь дух переслідує нас за те, що ми заволоділи його царством!

Розуміється, оскільки це було можливе, то в присутності Неллі не говорили про це нічого. Та було видно, що і вона рівнож була затривожена останніми подіями. Її сумовите личко носило сліди важкої внутрішньої боротьби.

Джемс Стар, Сімон Форд і Гаррі рішили удатися на те місце, де продерлася вода і вияснити причину того прориву. Кілька днів опісля, всі три приїхали в лодці оглянути природне склепіння, що піддержувало дно озера Катрайн.

Це, що побачили вони в місці прориву, потвердило їх здогади. Прорив був спричинений вибухом динаміту. Значиться, було це діло злочинної людської руки.

Тут не має сумніву — сказав Джемс Стар — і хто знає що сталося би, колиб прорив дав був місце не маленькому озеру, а хвилям моря.

— Так! — гордо крикнув старий гірняк. Щоби затопити наш Аберфайль, на це треба було би цілого моря! Та все таки, кому на тім залежить, щоби згубити нас, та копальню?

— То не шайка простих розбишак — сказав Джемс Стар — які три роки укривалибся тут в підземеллю! За три роки їх би відкрили! Також не є те контрабандисти або фальшивники гроший, які скривалибсь оттут, як я це нераз думав — і які бажалиб нас в цей спосіб звідсіля прогнати!

Тут маємо діло з якимсь невмолимим ворогом, що рішився знищити Новий Аберфайль та нас і не минає ніякої нагоди, щоби нам шкодити. За мало в його сили, щоби виступити отверто, тому він тайно, на потемки воює з нами і це чинить його тимбільше грізним для нас. Так, мої приятелі! Він краще від нас знає всі тайни нашого підземелля, якщо так довго потрафив скриватися перед нами. Сімоне! Все, що ми бачили, доказує правду моїх слів. Не було коли у вас якого особистого ворога, якого моглиб ви підозрівати в оттих вчинках? Пригадайте собі добре. Бувають ненависти, котрі з часом переходять в манію і не ослабають з літами. Нагадайте собі ціле своє життя. Всі отті звісні досі нам події доказують, що наш противник ділає спокійно і обдумано, зміряючи послідовно до одної ціли, якою є наша загибель.

Сімон Форд не відповів зараз. Було видко, що він перевірює спомини свого минулого життя. Вкінці підвів він голову і сказав:

— Ні, бачить Бог, що ні я, ні Меджі, ніколи не вчинили нікому ніякого лиха. Я не думаю, щоб в мене був колись хочби один ворог.

— Ах, якщоб Неллі захотіла сказати! — кликнув інжінер...

— Прошу вас, пане Стар і вас тату — промовив Гаррі — збережим покищо тайну з того, що ми бачили. Не допитуймо бідну Неллі. Вона й так стрівожена і змучена. Якщо вона мовчить, то або не має що говорити, або вважає своїм обовязком мовчати. Ми не можемо сумніватися, що вона до нас привязана. Якщо вона скаже мені про це, про що досі мовчала, то і ви про це дізнаєтеся.

— Добре Гаррі — згодився інжінер — хоч отта мовчанка все таки була незрозуміла, якщо Неллі

щонебудь знає. Будь спокійний, ми нічого їй не скажемо.

Джемс Стар і його товариші вернули домів нікому не згадуючи про це, що бачили. Для всіх мешканців підземелля прорив озера був звичайним случаем. Одного озера стало менше в Шотландії.

Неллі вернула поволі до своїх звичайних занять. Прогулька на поверхню землі полишила в ній незатерті спомини, котрими Гаррі користувався для її образування та не викликала ніякого жалю за тим, що бачила. Вона по давньому любила темне підземелля де від маленької дитини проживала.

Недалеке весілля Гаррі й Неллі, викликало багато гомону в вугляному місті. Всі приходили до них з бажаннями, а й Джек Ріян не був одним з останніх. Здалека чути було, як він вправлявся у співі весільних пісень, що дзвінким гомоном відбивались у підземеллю.

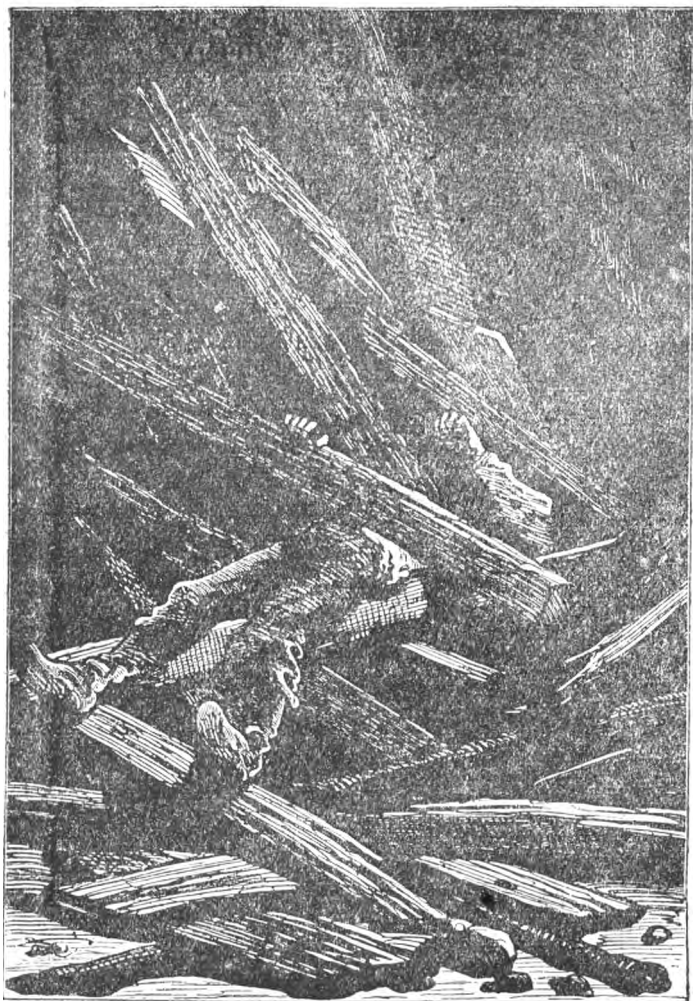
Та в тому місяці, що попереджав весілля Гаррі з Неллі, Новий Аберфайль, більше як колинебудь іншим часом, навістили всякі пригоди. Здавалося, немов весілля Гаррі викликало одну катастрофу за другою. Нещастя були наслідком невідомих причин.

Так одного разу вогонь знищив підстави підпори одної із долішних галерій, а на місци пожежі знайдено лампу, від якої деревляні стовпи загорілися.

Другим разом завалилася одна частина копальні і Джемс Стар впевнився, що причиною було те, що хтось попідрізував стовпи, які підпирали отту частину галерії. Гаррі, який там наглядав за роботою, ледви вратувався від смерти.

В кілька днів опісля, підземний поїзд, в якому їхав Гаррі, наткнувся на перешкоду і вивернувся.

Показалося, що на шинах лежала колода.
Одним словом — нещастя котились за нещастями,

так, що тривога огорнула всіх забобонних гірняків.
— Здається, що їх є ціла шайка оттих зло-

чинців, а ми не можемо ні одного спіймати — говорив Сімон Форд.

Знова почалися глядання. Поліція графства була день і ніч на ногах. Та нічого не відкрили. Джемс Стар заборонив Гаррі ходити самому по копальні, бо видко було, що головно проти нього виступав тепер цей невидимий ворог.

Рівнож оберігали і Неллі, хоч йдучи за просьбами Гаррі, скривали перед нею все те, що могло нагадувати її минувшину. Сімон і Меджі без упину пильнували її і вона бачила це та не жалілася і нічого не говорила. Чи розуміла вона, що це діялось для її користи? Мабудь так, бо і вона по своєму стежила за родиною старого гірняка і в спокоювалась тільки тоді, коли всі були дома. Вечером, коли Гаррі вертався, вона не могла заховати своєї безмежної радості.

Гаррі, щоби повернути її спокій бажав, щоби як найскорше вже відбулося їх весілля. Йому здавалося, що Неллі, ставши його жінкою буде вже безпечною, бо було видно, що невидимий ворог хоче недопустити до того. Впрочім і всі інші ждали нетерпеливо на день весілля, надіючись, що може тоді покінчатся тривожні дні.

Та над всіми ваготіло якесь важке прочуття. Вони відчували, що саме весілля Гаррі з Неллі могло бути причиною вибуху нової ненависти їх невидимого ворога.

Одного разу вранці Неллі вийшла перша із хати. Та не вспіла вона ще й переступити поріг, як тривожно крикнула. Цей крик роздався по цілім домі і в одній хвилині збіглися Меджі, Сімон і Гаррі.

Неллі стояла бліда як смерть, а на її лиці відбивалась страшна тривога. Вона не промовила

й слова, тільки вдивляючись в двері вказала на них простягнутою рукою. На них видніли слова,

мабуть написані в ночі, що наводили на неї той страшенний ляк:

„Сімон Форд! Ти вкрав у мене останній кусник наших старих копалень! Гаррі, твій син, вкрав у мене Неллі! Горе вам! Горе всім! Горе Новому Аберфайлеви!“

„Сільфакс“

Сільфакс! — рівночасно крикнули Сімон і Меджі. Хто це? — спитав Гаррі, поглядаючи то на батька, то на молоду дівчину.

— Сільфакс! — з розпукою повторила Неллі. Сільфакс!

Вона вся дріжала вимовляючи те ім'я і Меджі майже силою завела її до хати.

Незабаром прибіг Джемс Стар, прочитав кілька разів отті слова погроз і звернувся з запитом до Сімона:

— Ті слова написані тою рукою, що і лист, який я одержав, Сімон. Чоловіка того називають Сільфакс! Я бачу по вашому зворушенню, що ви його знаєте, Сімон! Хто це є той Сільфакс?

XX.

„Розкаянний грішник.“

Це ім'я було цілим обявленням для старого наставника. Так називали останнього „розкаянного грішника“ копальні Дошар колись давно, ще заки винайдено лампу Девія. Сімон Форд знав того чоловіка, який, ризикуючи нераз своїм життям, ходив по копальні викликаючи поменші вибухи газів, щоби недати їм зібратись в більшій кількості. Він бачив його, блукаючого по копальні все в товаристві великанського птаха гарфанґа,

щось в роді сови, який помагав йому в його небезпечній роботі, просуваючись туди із запаленою губкою, куди рука Сільфакса не могла дібратися.

Одного разу старий Сільфакс зник, а разом з ним і мала сирітка, що родилась тут у копальні, його внучка, в якій не було ніякої іншої рідні. Очевидно, що цею дівчинкою була Неллі.

Так отже прожила вона п'ятнадцять літ в якійсь таємній закутині до того дня, коли Гаррі врятував її від смерти.

Старий гірняк розказував інженерови і своєму синові всьо, що знав про того Сільфакса.

Тепер уже все стало ясним! Сільфакс був тим загадочним єством, яке скривалося в пропастях Нового Аберфайля.

— Так ви знали його, Сімон? — спитав інженер.

— Знав — відповів Сімон. — Він вже тоді був немолодий, може так п'ятнадцять-двадцять літ старший від мене. Він був якийсь дикун; всі його обминали й казали, що він не боїться ні води, ні вогню! Вибрав собі він заняття на яке мало було кандидатів. Це небезпечне заняття мабуть й відбилося на його мозгу. Його вважали злим, а може був він тільки божевільним. Була в него незвичайна сила і знав він копальню як ніхто другий — в кожному разі не гірше від мене. Говорено, що він багатий. Я думав, що він вже давно не живе.

— Та що воно значать ті слова: „Ти вкрав у мене останній кусник нашої старої копальні“? — спитав Джемс Стар.

— А ось що! — говорив дальше Сімон. — Сільфакс, не сповна розуму, як я вам уже гово-

рив, давно вже впевняв, що має право до Старого Аберфайля. Тому він ставав щораз більше сумовитим й замкненим в собі, як копальня Дошар — його копальня! — вичерпувалась! Здавалося, що кождий удар джаґана викидав кусники його тіла! Ти пригадуєш собі те, Меджі?

— Тямлю, Сімене! — сказала шотляндка.

— Все те вияснилось мені тепер, коли я побачив на дверях ім'я Сільфакса, та кажу ще раз, я давно вже думав, що він помер і ніколи не міг собі навіть уявити, що той злочинець, якого ми так пильно шукали, покажеться бувшим „розкаяним грішником“ копальні Дошар.

— Тепер уже все стає зрозуміле — сказав інженер. — Случай допоміг відкрити Сільфаксові нові верстви вугля. В своїм еґоїзмі божевільно, він рішив стати сторожем нової копальні. Проживаючи в копальні й блукаючи там днями й ночами, він відкрив вашу тайну, Сімене і це, що ви закликали мене до себе. Тим пояснюється письмо, яке я дістав, відтак камінь кинений в Гаррія і спалені драбини в шахті Яррова. Відтак отже замування нас в підземеллю і вкінці наш ратунок, який завдячувати маємо Неллі, розуміється — без відома й проти волі старого Сільфакса.

— Все те мабуть так і сталося, пане Джемс — запримітив Сімон. — Сільфакс мабуть тепер зовсім збожеволів!

— Це краще! — сказала Меджі...

— Не знаю — відповів Джемс Стар — хитаючи головою — та це його божевілля мусить бути страшно! Тепер я розумію, чому Неллі не хотіла говорити, чому не хотіла видати свого діда! Які сумні літа провела вона разом з ним!

— Дуже сумні! — повторив Сімон — з диким старцем й не менше диким його гарфангом! Він мабуть живий цей птах! Це він погасив нашу лампу в галерії, а опісля напав на Гаррі!..

— Уявляю собі, що вістки про весілля його внучки з нашим сином мусіли викликати в нього ще більшу лютість і ненависть — сказала Меджі.

— Він однак мусітиме помиритися з тим — крикнув Гаррі. — Мусить вкінці зрозуміти, що теперішнє життя Неллі краще від того, яке вела вона перед тим в нетрях копальні! Я думаю, пане Стар, що ми пересвідчили би його, колиб нам удалося його спіймати!...

— Важко пересвідчити божевільного, Гаррі! — відповів інженер. — Розуміється, що краще знати свого ворога, та це ще не кінець на тому, що ми слідили його! Треба берегтися, Гаррі! А передовсім треба розпитати Неллі! Це конечне! Вона зрозуміє, що її мовчанка тепер безцільна. Навіть в інтересі її діда треба, щоб вона говорила!

— Я не сумніваюся, пане Стар, що Неллі сама стане говорити. Тепер ви знаєте, чому вона мовчала досі. Моя мати добре вчинила, що відвела її в кімнату. Їй треба відпочати, зібрати думки, та я піду за нею...

— Не треба, Гаррі — твердим і ясним голосом сказала дівчина входячи в кімнату.

Вона була дуже бліда і видко було, що вона перелякана.

— Неллі! — кликнув Гаррі, кидаючись до неї.

— Гаррі! — перебила вона, звертаючись до всіх — ти і твої родичі повинні дізнатися про все сьогодні. І ви, пане Стар, повинні знати все, що торкається мене, тієї дитини, яку Гаррі вратував на своє нещастя!

— Неллі...

— Нехай Неллі говорить! — сказав Джемс Стар.

— Я внучка старого Сільфакса! Я не знала ні батька, ні матери, до того дня, доки Гаррі не приніс мене сюди. Я прожила сама п'ятнадцять літ з моїм дідом в найдальших нетрях копальні. З ним — це не добре сказано, хибань сама. Я ледви бачила його, коли він покинув старий Аберфайль. Він поселився в оттому підземеллі про яке тільки він один знав. Він був добрий для мене по своєму, хоч був страшний. Годував він мене тим, що приносив з землі, хоч мені здається, що в перші роки моєю кормителькою була стара коза, котрої смерть дуже мене діткнула. Дід бачучи, що я сумую, замінив її другою звіриною, собакою — як він говорив. На нещастя собака була весела, гавкала, а він не любив веселости і ненавидів гамору. Мене він привчив мовчати, а собаки не міг він того навчити і вона небаром щезла. Товаришем діда був дикий птах, гарфанг, який з початку будив у мені тривогу, та небаром він так полюбив мене, що і я привязалася до него. Він навіть став більше слухати мене як свого пана і це турбувало мене за него, бо дід був заздрісний... Та я все тільки про себе говорю, а тут ходить про вас.

— Ні, говори що тільки прийде тобі на думку, — сказав Джемс Стар.

Мій дід все був невдоволений сусідством в вами, хоч у підземеллю все було досить місця. Він все вибирав собі свою домівку далеко від вас. Його гнівало те, що ви тут проживаєте. Коли я розпитувала його про мешканців підземельної хатини, він не відповідав й довго ходив сердитий. Та його

гнів скріпився, коли він запримітив, що ви не вважаючи на це, що є самотніми господарями свого підземелля, хочете ще і від нього забрати його печеру. Він поклявся, що ви згинете якщо увійдете до нової копальні, яка досі була тільки йому звісна. Не вважаючи на його старість, в нього є страшна сила і його погрози лякали мене за вас і за нього.

— Говори далі, Неллі — сказав Сімон до дівчини, яка спинилася на хвилину зі своєю мовою.

— Як тільки дід побачив, — почала далі Неллі, що ви таки дісталися в підземелля Нового Аберфайля, він зложив вхід, замкнув вас там як у тюрмі. Ви були для мене тільки тінями, що промайнули в темряві копальні і я не могла допустити тієї думки, що ви згинете в оттому підземеллі з голоду. Мені удалося принести вам кілька разів хліба і води. Я так хотіла вивести вас звідтіля, та годі було обманути діда, який стежив за вами! Ви повинні були неминучо вмерти. Та тут прийшов Джек Ріян зі своїми товаришами... Дякуючи Господеви я стрінула їх і завела до вас. Повертаючи в підземелля стрінула я діда і він піймав мене! Його лють була безмежна. Я думала, що він убє мене. Розум мого діда зовсім помішався. Він уважав себе паном темряви і огню. Коли він почув, що джагани лупають вугіль, який вважав він своєю власністю, попадав у лють і страшно бив мене. Я хотіла втечи, та це було неможливе, бо він надто пильно стежив за мною. В кінці, тому три місяці назад, в приступі цілковитого божевілья, він кинув мене в одну із пропастей де мене найшов Гаррі і щез, закликаючи за собою гарфанга, котрий лишився при мені. Скільки часу я там пробула, не знаю!

Знаю тільки, що я була вмираюча, як ти прийшов до мене, Гаррі і вратував мене! Та ти сам бачиш, що внучка старого Сільфакса не може стати жінкою Гаррі Форда тому, що це принеслоб нові нещастя для тебе і для всіх вас...

— Неллі! — кликнув Гаррі.

— Ні, відповіла твердо дівчина — я повинна пожертвувати собою. Є тільки один спосіб, щоби відвернути від вас нещастя — мені треба повернути до діда. Він грозить цілому Новому Аберфайлеви. Він не вміє прощати і ніхто не знає, до чого може довести його жадова пімсти. Я знаю, що маю робити. Дякую вам і прощайте! Ви дали пізнати мені щастя на землі! Щоб там і не лучилося тямте, що моє серце остало на все біля вас...

Слухаючи оттих слів, Сімон, Меджі і Гаррі зірвалися затрівожені на ноги.

— Як це, Неллі! — закликали всі з розпукою — ти хочеш нас покинути?

Та тут піднявся Джеймс Стар, підійшов до неї і беручи її за обі руки сказав:

— Так гарно, моя дитино, ти сказала, що було треба, а тепер ми відповімо тобі:

— Ми не пустимо тебе, а коли буде треба то задержимо силою. Невже ти думаєш, що ми пустилиб тебе? Погрози Сільфакса небезпечні, то правда, та в кожному разі він тільки чоловік і ми потрафимо берегтися. Та чи не можеш ти в інтересі самого Сільфакса сказати нам: які його привички і де він скривається? Ми бажаємо тільки одно: перешкодити йому робити лихо і може повернути йому розум.

— Ви бажаєте неможливого — відповіла Неллі. Мій дід знаходиться всюди і нігде. Я ніколи не

знала де він скривається і ніколи не бачила його сплячим. Він все лишав мене саму одну і щезав. Вірте мені — є тільки один спосіб обеззброїти мого діда, -а саме — знайти його. Він невидимий та сам всьо бачить. Подумайте собі, як міг би він проникнути всі ваші пляни, колиб в нього не було способу всьо знати. Мій дід, навіть в своєму божевіллю, дуже розумна людина. Він навчив мене багато річий. Він навчив мене вірити в Бога; тільки в одному обманув мене, говорячи, що всі люди є лихі і бажаючи впоїти в мене всю ненависть до людей. Коли Гаррі приніс мене сюди, ви думали, що я невіжа! Ні, я була ще тоді перелякана. Простіть мені, та я кілька днів вважала себе в руках лихих людей і хотіла втікати. І доперва згодом, коли я приглянулась до вашого життя, приглянулась як інші люди живуть в тому підземеллю, я пізнала, що дід обманув мене. Та тепер ви навчили мене багато і я думаю, що він сам себе обманював! Тепер я піду шукати його по усіх "пропастях по яких з ним колись ходила. Він певно жде мене! Я покличу його... він почує і хто знає, може повернувши до него — я поверну його на добрий шлях...

Всі мовчки слухали дівчину. Всі почували, що це, що вона перед хвилиною говорила, довго скривалося в її душі. Та коли вона замовкла знеможена з очима повними сліз, Гаррі звернувся до Меджі й сказав:

— Мамо, що подумалиб ви про чоловіка, який кинув би цю чесну і добру дівчину?

— Я подумала би, що він негідник, а як щоб це був мій син — я виріклась би його.

— Неллі — ти чула, що сказала моя мати! Кудиб ти не пішла, я піду за тобою. Якщо

ти конечно хочеш йти — то я піду з тобою...

— Гаррі, Гаррі! — крикнула Неллі...
Зворушення було занадто сильне. Вона поблідла

і покотилася зімліла на руки старої Меджі, яка попросила інженіра, Сімона і Гаррі, щоби її по-лишили саму одну з нею.

XXI.

Весілля Неллі.

Погроза старого Сільфакса була доволі виразна, щоби не числитися з нею. Треба було припускати, що бувший „розкаяний грішник“ є в силі зни-щити цілий Аберфайль. Всюди розставлено варто-вих, щоби днем і ніччю берегли виходів копальні. Кожного, хто не походив з вугляного міста, при-водили до Джемса Стара для провірення його тотожності.

Протягом тижня, перед весіллям Неллі й Гаррі, не лучилося нічого незвичайного. А міжтим Джемс Стар не покидав шукати Сільфакса. Мстивий ста-рець заявив, що Неллі ніколи не вийде за Гаррі й треба було думати, що він не спиниться перед нічим, щоби не допустити до того весілля. Най-краще було би спіймати його, щоби забезпечитись перед його погрозами. Знов почалися пильні роз-шуки підземелля. Оглянули всі галерії аж до го-рішних поверхів, які стикалися з руїнами замку Дундональд в Урвіні. Догадувалися, що Сільфакс через старий замок дістався на поверхню землі, щоби придбати собі поживи. Що торкається, „огненних жінок“, то Джемс Стар думав, що Сіль-факс міг запалити вугляний газ, який збирався у тій частині копальні і в той спосіб викликавав це дивне явище.

В оттій нерівній боротьбі з несповимим противником, Джемс Стар почував себе безсильним.

Чим ближе надходив день весілля, тим більше зростала його тривога і він уважав, що треба

про це сказати Сімонови Фордови, який рівнож почав лякатися якогось нещастя. Вкінці той день прийшов.

Сільфакс не давав знаку життя.

Вже зранку спинено роботи в Новім Аберфайлі. Управа копальні і гірняки хотіли висказати тим пошану старому наставникови і його синові. Це був тільки довг вдячності оттим двом сміливим людям, які своєю витревалістю довели до повного розцвіту шотландського підземелля.

Шлюб мав відбутися в одинайцятій годині в гірничій капличці над берегом озера Малькольм.

В означений час вийшли з домика Гаррі з матір'ю та Сімон Форд з Неллі. За ними йшов інженер Джемс Стар, спокійний на виду та приготований на все і Джек Ріян пишно вбраний в одяг „рірег-а.“ Дальше йшли інші інжиніри копальні, мешканці вугляного міста, приятелі й товариші старого наставника — всі члени одної великої родини гірняків, що творили населення Нового Аберфайля.

Розуміється, всі були святочно одягнені. Одяг Меджі нагадував давні часи. В неї на голові був „тау“, як то колись давно носили жінки, а на плечах щось в роді пелерини „gokelay“, яку шотландки носять дуже граціозно.

Неллі обіцяла собі бути спокійною. Була одягнена простенько але гарно. На Сімоні Форді був одяг, якого не повстидавбися був шановний суддя Вальтера Скота — Ніколь Жарві. Всі поспішали до каплички, що була розкішно прибрана.

На небі вугляного міста сіяли електричні сонця не гірше справжнього. Ціле море світла розлилося над Новим Аберфайлем. Капличка рівнож була залита ясным світлом. Весільного обряду мав до-

конати о. Віліям Гобзон. Він дожидав молодих на порозі каплички. Коли всі підійшли до отворених дверей каплички, озвалися звуки органів і молода пара, попереджувана о. Гобзоном, пішла в напрямі вівтаря. Священник, тримаючи в руках требник, звернувся до молодої пари, коли та станула перед вівтарем.

— Гаррі, ти бажаєш взяти собі за жінку Неллі і присягаєш завжди любити її?

— Присягаю! — голосно відповів Гаррі.

— А ти, Неллі — говорив далі старенький пастор — бажаєш взяти собі за мужа Гаррі Форда і...

Дівчина не встигла відповісти, коли роздався страшний гук. Одна із великанських скель, що звисали над, озером Малькольм, на сто кроків від церковці відірвалася нечайно й упала в озеро. Заколихалася вода і виступила на беріг. В тому місці де находилася скеля показалася тепер величезна яма, про існування якої ніхто не знав. Між надбережними розвалинами появилася лодка, яку струя скоро несла в напрямі церковці. В лодці стояв старець в темній одежі з розвіяним волоссям і довгою, білою бородою, що опадала йому на груди. В руках держав він запалену лампу Девія. Притім старець кричав голосно:

— Вугляний газ! Вугляний газ! Горе всім, горе!

В тій хвилині почули всі у воздуху легкий запах, який вказує на присутність вугляного газу.

Всім стало ясно, що сталося. Відірвана скеля відкрила печеру де зібралося багато легко-запального вугляного газу, що почав тепер свободно розходитися по копальні. Джемс Стар і другі гірняки вибігли скоро з церковці і кинулися до берега озера.

— Втікайте з копальні! — кричав інженер, який зрозумів, що за небезпека грозила всім.

— Вугляний газ! Вугляний газ! повторяв старець, стараючись зіпхати лодку на середину озера.

З церкви вибігли Гаррі, Неллі, Сімон і всі присутні.

— Втікайте з копальні! Втікайте з копальні! не переставав кричати Джемс Стар.

Та втікати було вже за пізно!

Старий Сільфакс був тут готовий сповнити свою останню погрозу і не допустити до вінчання Неллі з Гаррім, знищивши вибухом вугляне місто. Над його головою літав величезний гарфанг з чорними цятками на білому пірю.

Тоді то хтось кинувся в воду і скоро почав підпливати до лодки. Це був Джек Ріян. Він старався доплисти до старця, поки той ще не виконає сього страшного наміру.

Сільфакс, побачивши його розбив лямпу, вирвав з неї горючий гніт і замаяв ним у воздуху.

Мертвецька мовчанка запанувала в підземеллі проймаючи безмежним жахом зібрану над берегом озера товпу. Джемс Стар дивувався, що досі ще не наступив вибух і не розніс цілої копальні.

Сільфакс, з викривленим з люті лицем, зрозумів, що вугляний газ дуже легкий, не задержався в низших верствах воздуха, тільки скоро піднявся в гору, в горішні частини копальні. Тоді гарфанг на знак Сільфакса схопив у лапу горючий гніт, як чинив це колись давно в копальні Дашур і почав підніматися в гору під склепіння, куди старець показував рукою. Ще хвилина й не було би Нового Аберфайля...

В тій хвилині Неллі вирвалась з рук Гаррі. Вона підбігла над беріг озера і голосно крикнула:

— Гарфанг! Гарфанг! До мене, сюди до мене!

Вірний птах, здивований з початку заколихався у воздуху, та пізнаючи голос Неллі, пустив гніт

у воду і описуючи великий лук, злетів до ніг молодой дівчини.

Горішні верстви воздуха, куди зібрався газ, не вспіли загорітися. Крик розпуки потряс підземеллям. Був це останній крик старого Сільфакса.

Коли Джек Ріян підпливав вже до лодки, старець бачучи, що його пімста не вдалася, кинувся у воду.

— Ратуйте його, ратуйте! — роздираючим голосом закричала Неллі.

Почув це Гаррі, кинувся у воду, скоро доплив до лодки і почав шукати за старцем.

Та його змагання були даремні. Води озера Малькольм не віддали своєї добочі. Вони на віки заховали старого Сільфакса у своїй глибині.

XXII.

Легенда старого Сільфакса.

Шість місяців минуло від тої пригоди. Несподівано перерване вінчання Гаррі Форда з Неллі, відбулося в підземній церковці, а на другий день знов пішла робота в копальні під проводом інженіра Джемса Стара.

Гаррі й Неллі були щасливі, про що й не треба говорити. За всі терпіння, які перейшли вони в життю, одержали нагороду. Сімон Форд, вислужений наставник копальні Нового Аберфайля, дожидав хвилі коли зможе відсвяткувати золоте весілля зі своєю старою Меджі, яка не мала нічо проти сього.

— А потім і друге — говорив Джек Ріян, —

два золоті весілля зовсім не буде за багато для вас, пане Сімон.

— Зовсім ні, мій приятелю — спокійно відповідав старець. Нічого не було би дивного прожити двіста літ в оттому чудовому кліматі Нового Аберфайля.

Чи доживуть мешканці вугляного міста оттого свята? Це покаже будучність.

В кожному разі мабуть незвичайного довгого віку дожив гарфанг старого Сільфакса.

Він усе жив у підземеллі, та по смерті старця, хоч, як старалася Неллі його задержати, по кількох днях полетів від неї в безвісти копальні.

Мимотого, що товариство людей йому здається так як і його бувшому панови, не подобалося, він здається чогосьто особливо не любив Гаррі. Заздрісний птах бачив в ньому передовсім того, хто перший забрав йому його Неллі, яку оборонити перед ним не вдалося йому там у глибині пропасти.

З того часу Неллі дуже рідко бачила гарфанга над озером Малькольм. Невже бажав він побачити хоч інколи свою давню приятельку? А може бажав своїм бистрим зором проникнути глибину озера, що скривало в собі тіло старого Сільфакса?

Хто його знає! Та всеж таки гарфанг став основою багатьох легенд і дав нагоду Джекови Ріянови поширити свій репертуар фантастичних казок. Ще й досі на вечерницях у Шотляндії розказують казки, та співають пісень про гарфанга і старого Сільфакса, колишнього „розкаянного грішника“ копалень Аберфайля.

КІНЕЦЬ.

ЗМІСТ:

	Стор.
I. Суперечні листи	3
II. В дорозі	11
III. Підземелля З'єдиненого Королівства	16
IV. Шахта Дошар	25
V. Родина Фордів	38
VI. Загадочні явища	50
VII. Проба Сімона Форда	57
VIII. Вибух динаміту	79
IX. Новий Аберфайль	74
X. Туди й назад	77
XI. Огненні чарівниці	87
XII. Геройство Джека Ріана	95
XIII. Вугляне місто	109
XIV. На волоску	117
XV. Неллі в підземній хатині	128
XVI. На драбині	139
XVII. Схід сонця	146
XVIII. Від озера Льомонд до озера Катрайн	156
XIX. Остання погроза	164
XX. Розкаяний грішник	175
XXI. Весілля Неллі	184
XXII. Легенда старого Сільфакса	190

